

RUBICON

A TRÓJAI
HÁBORÚ

OLÜMPOSZI ISTENEK

AZ AMERIKAI
KONFÖDERÁCIÓ

DIONÜSZOSZ / BACCHUS

KATALÁNOK
ÉS SPANYOLOK

GÖRÖG MITOLÓGIA

Ajándékozzon
Rubicon-előfizetést
szeretteinek!

1 ajándék, amely 12 hónapra kínál olvasnivalót!

Kedvezményes előfizetési díj:
6950 Ft

10-et fizet, 12-t kap!

Karácsonyra lepje meg családtagjait,
barátaikat Rubicon-előfizetéssel!

Töltse ki ingyenes ajándékkártyánkat, amelyet a fa alá tehet!
A kártyán feltüntetheti az ön által írt jókívánságot.

Rendelje meg honlapunkon!

www.rubicon.hu

ALAPÍTVÁ 1989

RUBICON

TÖRTÉNELMI MAGAZIN

XXVIII. ÉVFOLYAM 313. SZÁM

LEKTORÁLT FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:

Rácz Árpád

Szerkesztő bizottság:

Bertényi Iván, Csorba László,
Gyarmati György, Hahner Péter,
Hermann Róbert, Magyarics Tamás,
Mezey Barna, Németh György,
Orosz István, Rainer M. János,
Rácz György, Romsics Gergely,
Szakály Sándor, Ujváry Gábor

Olvasószerkesztő:

Potencsik Erika

Képszerkesztő:

Basics Beatrix, Vajda László

Fotó:

Kardos Judit,
Mudrák Attila

Térkép:

Nagy Béla, Sebők László

Tervezőszerkesztő:

Czeizel Balázs

Kiadja a Rubicon-Ház Kft.

Felelős kiadó: Rácz Árpád

A szerkesztőség címe:

1161 Budapest, Sándor u. 60.

Telefon: 402-1848

Fax: 402-1849

e-mail: rubicon@rubicon.hu

honlap: www.rubicon.hu

Megjelenik évente 12 szám

Nyomtatás: Ipress Center Central Europe Zrt.

2600 Vác, Nádas utca 8.

Felelős vezető: Borbás Gábor

Terjeszti a Lapker Zrt.

Előfizethető a RUBICON-HÁZ Kft.-nél

(Bankszámlaszám: Budapest Bank Rt.,

10102237-77185300-00000001),

valamint Budapesten a Magyar Posta Zrt.

Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságán

(XIII., Lehel u. 10/A,

levélcím: LHI, Budapest 1900),

illetve kerületi ügyfélszolgálati irodáiban,

vidéken a postahivatalokban.

Külföldön terjeszti a COLOR Interpress Kft.

1039 Budapest, Hatvany Lajos u. 14.

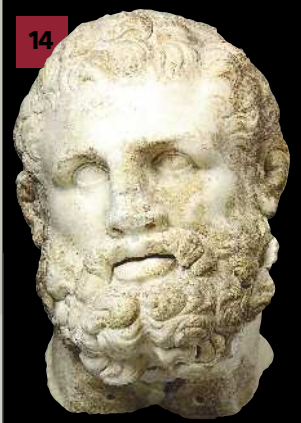
Tel.: +36 1 243 9232

www.colorinterpress.hu

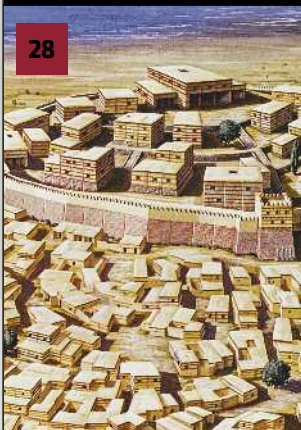
HU ISSN 0865-6347

4

14

28

54

64

TARTALOM 2017/11

A HÓNAP TÉMÁJA: GÖRÖG MITOLÓGIA

4 Németh György

Felhők fölött.

Antik istenvilág

14 Németh György

Héraklész tizenkét munkája

20 Németh György

Isteni sarjak kalandjai

28 Kertész István

Trója.

Mitosz és történelem

44 Németh György

Veszedelmes viszonyok.

Istennők és földi férfiak

46 Németh György

Veszedelmes viszonyok.

Amor és Psyche

48 Varga Kálmán

Szakralitás és hatalmi reprezentáció.

A máriabesnyői mennyezetfreskó szimbolikája

NAGYÍTÓ ALATT: KATALÁNOK ÉS SPANYOLOK

54 Lénárt T. András

Katalónia a 20. században

DOSSZIÉ: ÉSZAK DÉL ELLEN

64 Magyarics Tamás

A különleges intézmény.

Az amerikai rabszolgaság története

74 Hahner Péter

Amerikai Konföderációs Államok

www.rubicon.hu

←

Az istenek és a titánok küzdelme a Pergamon-oltáron.
A pergamoniak Kr. e. 230-ban győzték le a rájuk támadó galatákat, vagyis kelta törzseket. A Pergamon-oltár e győzelemnek állított emléket. Az istenekre támadó gigászok és titánok jelképezték a galatákat.

←

NÉMETH GYÖRGY

FELHŐK FÖLÖTT

ANTIK ISTENVILÁG

A görögök istenei csak két dologban különböztek az emberektől: hatalmasabbak voltak és örök életűek. Egyéb tulajdonságaikban viszont hasonlítottak az emberekre: viszálykodtak, féltékenykedtek és szerelembe estek. Az ezekről szóló ősi történeteket, mítoszokat szeretnénk megosztani olvasóinkkal, mert nagyon érdekesek, színesek, és mert bármelyik mú-

zeum képeit, szobrait jobban megérthetjük segítségükkel. Minden nép, így a görög és római nép mitológiája is lassan és szerteágazó történetek, elbeszélések elemeiből alakult ki. Ezeket az elemeket többször és többféleképpen rendezték egységes rendszerbe Homérosztól a késő ókorig. Cikkeink mindegyik mítosz legismertebb, legelterjedtebb változatát mutatják be.

AZ ELSŐ ISTENNEMZEDÉK

„Elsőnek jött létre Khaosz, majd Gaia követte, széles mellű Föld, mindennek biztos alapja” – e szavakkal kezdi a Kr. e. 7. századi Hésziodosz *Az istenek születése* című tankölteményében az istennemzedékek leírását. A Khaosz szó a tátongó űrt jelentette, nem a rendezetlenséget, amilyen értelemben ma használjuk. Az első istenek közt valósággal nyüzsögtek a homályban született szörnyek.

Azt, hogy Khaosz és Gaia miből, hogyan és miért jött létre, a költő nem részletezi. Ők még nem tekinthetők önálló nemzedéknek, legfeljebb valamiféle ősöknek. Khaosz szülte a sötét Éjt, Ereboszt, aki a Levegőnek (Aithér) és a Nappalnak adott életet. Gaia, a Föld istennője hozta világra Uranoszt, a Mennyboltot és az erdőkben kalandozó nümphákat. Uranosz azonban beleszeretett saját anyjába, és kapcsolatukból született meg az első va-

lói istengeneráció, amelynek tagjait titánoknak, vagyis viszálykodóknak, nagyratörőknek nevezték. Első gyermekük a világot körülvevő tenger, Ókeanosz lett, akinek még öt fiú- és hat lánytestvére született. Utolsó istenfiuk pedig Kronosz volt, aki vadul gyűlölte apját, Uranoszt. Gaia hat szörny gyermekét, a három ötvenfejű és százkarú óriást, valamint a három egyszemű Küklópszot Uranosz ugyanis félelmetes erejüktől tartva bezárta a Föld legmélyére, a Tartaroszba.

Hésziodosz úgy tudja, hogy a titánokat is ugyanoda zárta, a legkisebb, Kronosz kivételével. Gaia bosszút forralt zsarnoki férje ellen, mivel ő maga volt a Föld, amelybe Uranosz közös gyermekeiket élve eltemette. Megteremtette az acélt, és elkészítette belőle az első sarlót. Kronosz vállalkozott is a bosszúra, és megfogadta, hogy kiszabadítja testvéreit a Tartaroszból. Elrejtőzött anyja, Gaia szobájában, és a sarlóval a kezében várt apjára. Amikor Uranosz gyanútlanul hazaért, és meg akarta ölelni feleségét, Kronosz levágta a kegyetlen apa szemérmét, és a tengerbe hajította. A férfiaságtól megtermékenyült tenger habja szülte meg Aphroditét, a szerelem igézően szép istennőjét. Ezért származik az istennő neve a hab jelentésű aphrosz szóból.

Ókeanosz

A TIZENKÉT TITÁN

TITÁNOK (FÉRFI ISTENEK)

ÓKEANOSZ
KOIOSZ
KRIOSZ
HÜPERIÓN
IAPETOSZ
KRONOSZ

Mnémoszüné, az emlékezés istennője

TITANISZOK (NŐI ISTENEK)

MNÉMOZSÜNÉ
PHOIBÉ
RHEIA
THEIA
THEMISZ
TÉTHÜSZ

Sebesült gigász a Pergamon-oltárról. A gigászok a titánok oldalán harcoltak az istenek ellen.

A TITÁNOK KORA

Kronosz egyik hűgát, Rheiát vette feleségül, és apját letaszítva trónjáról átvette a világ feletti uralmat. A százkarú és az egy szemű óriásokat kiengedte a Tartaroszból, de hatalmas erejüktől megrémülve hamarosan újra letaszította őket a Föld mélyébe.

A veszedelmes istenek és emberfeletti lények közben egyre szaporodtak. A börtönéből megszabadult Nüx, vagyis az Éj veszedelmes gyermekeket hozott a világra, noha sohasem volt szeretője. Az ő gyermekei a Végzet, a Halál (Tanathosz) és az Álom (Hüpnosz). Három lánya, a három Sorsistennő fonja meg az emberélet fonálát, tartja fenn, majd vágja el. Őket moiráknak hívják. A bosszúistennő, Nemeszisz és a viszály istennője, Erisz is Nüx gyermeke – Erisz aranyalmája miatt robbant ki később a trójai háború.

Kronosz és Rheia utódai lettek az istenek harmadik nemzedéke, az Olümposz hegyének lakói. Kronosz azonban éppen olyan rossz apa volt, mint korábban Uranosz. Édesanyja, Gaia jóslata miatt attól félt, hogy valamelyik gyereke ugyanúgy le fogja taszítani trónjáról, mint ahogyan ő tette saját apjával, ezért az újszülött isteneket egyszerűen lenyelte. Első lánya Hesztia, a családi tűzhely istennője volt, utána született Déméter, a termékeny föld istennője, aztán Héra, Zeusz felesége, majd Poszeidón tengeristen és Hadész, az alvilág ura. Szerepüket persze csak később tudták betölteni, mivel születésük után valamennyien apjuk gyomrába kerültek.

Rheia bánata egyre elviselhetetlenebbé vált, és nem akarta hagyni, hogy legkisebb gyermekére is ugyanez a sors várjon. Elrejtőzött egy krétai barlangban, és ott szülte meg Zeuszt. Hogy Kronosz ne hallja meg a csecsemő sírását, a fiatal kurészokat kérte meg, hogy járjanak fegyvertáncot a barlang körül. A bronzpajzsok kongatása valóban elnyomta a sírás zaját, ám Kro-

Kronosz felfalja gyermekét. Valójában egészen lenyelte, és nem marcangolta szét őket, ahogy Rubens ábrázolta drámai festményén.

nosz tudta, hogy Rheia szült, és követte tőle a gyermeket. Rheia nimfákra bízta Zeusz táplálását és nevelését – akik egy Amaltheia nevű kecske tejével táplálták –, s Kronosznak egy bepólyált követ adott át. Kronosz azt éppúgy lenyelte, mint a többi gyermeket, a kis Zeusz pedig szép lassan felcseperedett.

Gaia, a Földanya, amikor látta, hogy Zeusz már elég erős, de egyedül mégsem tudja legyőzni a titánokat, hánytatószert kevert, és Rheiával beadatta azt Kronosznak. Az isten rosszul lett, és sorban kihányta gyermekeit. Elsőként a bepólyált kő bukkant elő, azt Zeusz elvitte Delphoiba, ott felállította és elnevezte a Föld köldökének. Ez a köldök alakú kő, az omphalos, még ma is látható a delphoi régészeti múzeumban.

AZ OLÜMPOSI ISTENEK

Zeusz testvérei elismerték öcsük fölényét mindük fölött, és Kronosz bukása után megválasztották az istenek urának. Átadták neki a legfélelmetesebb fegyvereket, a dörgést és a villámlást. De még így sem érezték magukat elég erősnek, ha rájuk támadnak a titánok. Zeusz ezért kiszabadította az alvilágból a százkarúakat, és velük együtt védte a harmadik istenemzedék lakóhelyét, Olümposz hegyét.

Tíz esztendőn át dühöngött az elkeseredett harc, de végül Zeusz villámai és a kősziklákat dobáló százkarúak megadásra kényszerítették a titánokat. Bezárták őket a Tartaroszba, és a százkarúakat állították börtönük elé őrségként. Ez azért volt okos döntés, mert egyrészt sakkban tartották a titánokat, másrészt ők maguk sem élhettek így a földi világban.

Zeusz uralma békét hozott a földre. A főisten feleségül vette Hérát, aki Arészt, a hadistent és Héphaisztoszt, az isteni kovácsot hozta világra. Zeusz kalandjai más istennőkkel és földi asszonyokkal nagyon dühítették Hérát, de el kellett tűrnie, hogy a Létó által szült isteni ikerpár, a múzsák vezetője, Apollón és a szűz vadászistennő, Artemisz is helyet foglalhasson az istenek

Zeusz, kezében villámköteggel. Lábánál azt istent jelképező sas. A titánokat hosszú küzdelem után győzték le az istenek, és zárták be a föld alá, hogy több kárt ne okozzanak.

KI KICSODA? A GÖRÖG-RÓMAI ISTENVILÁG

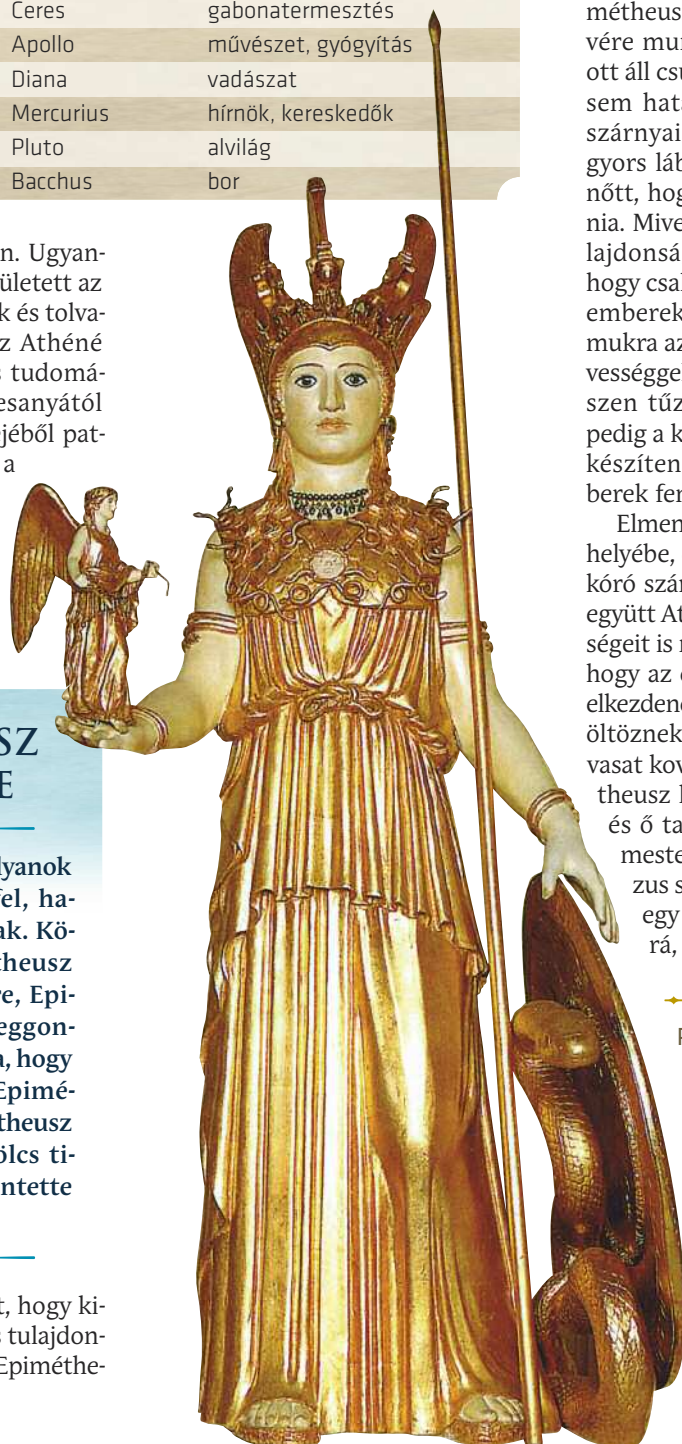
GÖRÖG ISTEN	RÓMAI MEGFELELŐJE	TERÜLET
Zeusz	Jupiter	legfőbb atya, villámlás
Héra	Juno	a főisten felesége
Athéné	Minerva	bölcsesség, mesterségek
Arész	Mars	hadisten, termékenység
Aphrodité	Venus	szerelmek, termékenység
Hesztia	Vesta	családi tűzhely
Poszeidón	Neptunus	tenger
Héphaisztosz	Vulcanus	kovács, kézműves
Démétér	Ceres	gabonatermesztés
Apollón	Apollo	művészet, gyógyítás
Artemisz	Diana	vadászat
Hermész	Mercurius	hírnök, kereskedők
Hadész	Pluto	alvilág
Dionüszosz	Bacchus	bor

hegycsúcán, az Olümposzon. Ugyancsak egy titkos románcból született az istenek hírnöke, a kereskedők és tolvajok istene, Hermész. Pallasz Athéné pedig, aki a mesterségek és tudományok úrnője volt, nem édesanyától származott, hanem Zeusz fejéből pattant ki pajzzsal és dárddal a kezében. Sok-sok isten és istennő népesítette be a görög világot, de az olümposziak közé csak tizenketten tartoztak.

PROMÉTHEUSZ TÖRTÉNETE

A titánok között voltak olyanok is, akik nem lázadtak fel, hanem Zeusz oldalára álltak. Közéjük tartozott Prométheusz (az előrelátó) és testvére, Epimétheusz (az utólag meggondoló) is. Zeusz rájuk bízta, hogy népesítsék be a földet, Epimétheusz állatokkal, Prométheusz pedig emberekkel. A bölcs titánt végül egy jóslat mentette meg Zeusz bosszújától.

A két titán feladata az volt, hogy ki-ossza a képességeket és tulajdonságokat az élőlények között. Epiméthe-

usz kérte, hogy ő kezdhesse el az osztást, és neki is látott a feladatnak. Eleinte látszólag igazságos döntéseket hozott. Az egyik állat hatalmas fogakat kapott, hogy zsákmányt szerezhessen, a másik szárnyakat, hogy elmenekülhessen a ragadozók elől. Volt, akinek ugyan nem adott különösebb fegyvert, de olyan nagyra tette, hogy nem merték megtámadni. A másik állat kicsi volt és védtelen, de rendkívül szapora. Így elérte, hogy mindegyiknek voltak olyan képességei, amelyek megvédték a fajt a kipusztulástól, de a ragadozók is megfelelő zsákmányhoz jutottak. Egyetlen fajról feledkezett meg tökéletesen, az emberiségről. Amikor Prométheusz eljött, hogy ellenőrizze testvére munkáját, látta, hogy az ember ott áll csupaszon és védtelenül, hiszen sem hatalmas karmai és fogai, sem szárnyai, sem pedig különösebben gyors lábai nincsenek. Sőt szőre sem nőtt, hogy télen ne kelljen fagyoskodnia. Mivel már egyetlen elosztható tulajdonság sem maradt, a titán látta, hogy csak egyetlen módon segíthet az embereknek: meg kell szereznie számukra az istenektől a tüzet, és kézművességgel munkára kell fogniuk azt. Hiszen tűz nélkül sem a fazekas, sem pedig a kovács nem tud dolgozni, amit készítenek, az azonban kell az emberek fennmaradásához.

Elment hát Héphaisztosz kovácműhelyébe, és a tüzet elrejtette egy pálcakőrő szárának öblös belsejébe, s azzal együtt Athéné és Héphaisztosz mestersegeit is magával vitte. Látta ám Zeusz, hogy az emberek már nem fáznak, és elkezdnek mesterségeket űzni, ruhába öltöznek, agyagedényeket égetnek ki, vasat kovácsolnak. Tudta, hogy Prométheusz lopta el az istenektől a tüzet, és ő tanította meg az embereket a mesterségekre. Büntetésül a Kaukázus sziklájához láncolta a titánt, és egy hatalmas sasmarat uszított rá, hogy elevenen tépje a máját.

Pallasz Athéné athéni szobrának rekonstrukciója. Pheidiasz aranyból és elefántcsontból készítette el az istennő ábrázolását a Parthenón számára. Az eredeti szobor már az ókorban elpusztult, csak kisméretű másolatai alapján tudjuk elképzelni, milyen is lehetett.

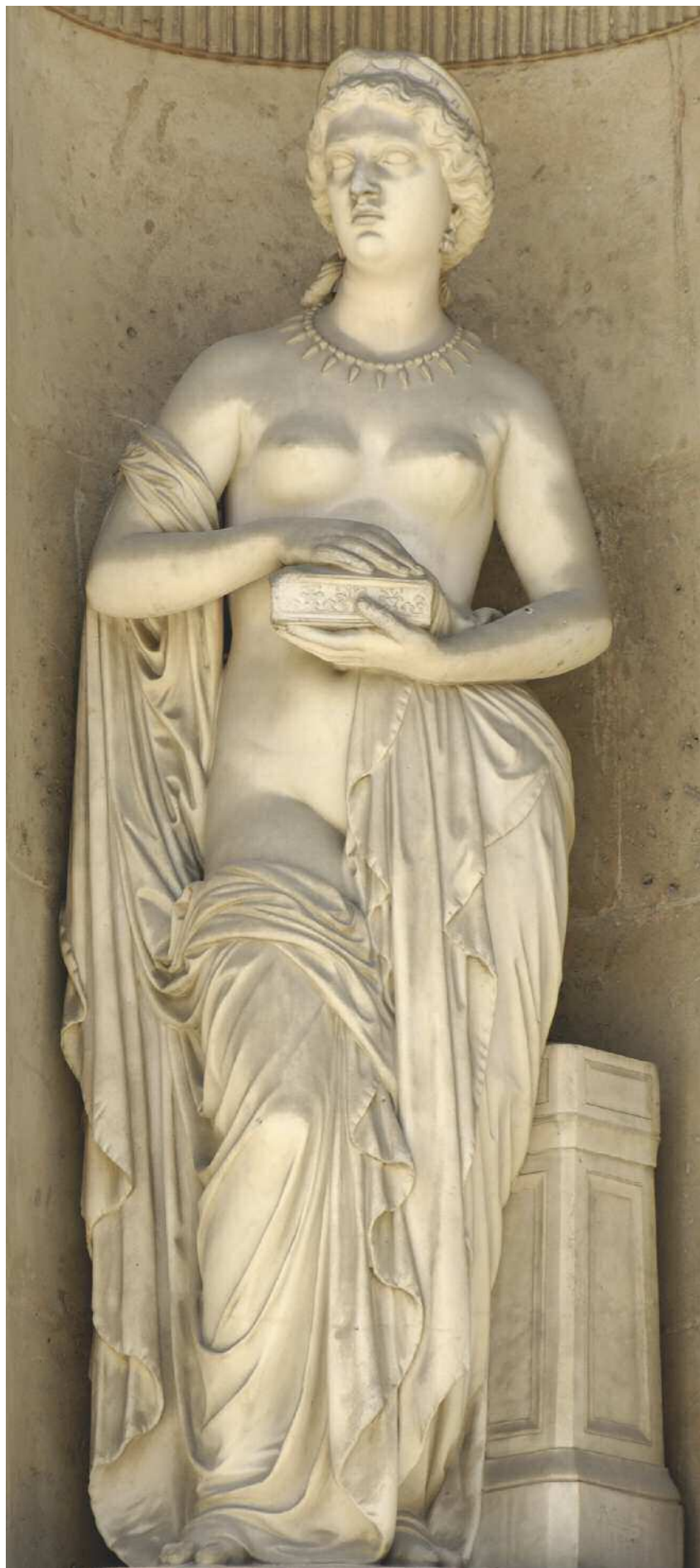
PANDÓRA

Az istenek és emberek ura nem elégedett meg Prométheusz megbüntetésével, az embereken is bosszút akart állni. Hésziodosz szerint az emberek között ekkor még csak férfiak voltak, asszonyok nem, és ezért nyugalomban éltek. Nem ismerték a szerelmi bánatot, a féltékenységet, a hitvesi viszályokat.

Zeusz is látta ezt, és azt mondta: „Tüzet akartál adni az embereknek, Prométheusz. Adok én nekik olyan veszedelmet, hogy szeretik és körülujjongják majd saját veszedelmüket.” Hívta Héphaisztoszt, és megparancsolta neki, hogy földből és vízből formáljon a fiatal istennőkre hasonlító alakot, tanítsa meg járni, mozogni és beszélni is. Pallasz Athéné szövésre-fonásra, házimunkákra tanította meg az első nőt, Aphrodité ellenállhatatlan báját kölcsönzött neki, Hermész viszont kíváncsiságot, tolvaj hajlamot és viszálykodást rejtett a szívébe. Ezt a nőt, mivel mindegyik isten adott neki valamit, elnevezték Pandóranak, ami azt jelenti, „minden ajándék”.

A kellőképpen felkészített Pandórát elküldték a Földre, az emberek közé. Prométheusz testvére, Epimétheusz azonnal beleszeretett, és elvette feleségül. Egy dolgot kért csak tőle. Volt a házban egy jókora hombár, amelynek fedelét gondosan lezárták. Ebben a hombárban rejtették el az istenek a betegségeket, járványokat, öregséget, nyomorúságot. Epimétheusz ezért arra kérte Pandórát, ennek a tárolóedénynek soha ne nyissa fel a fedelét. Amint Pandóra egyedül maradt, az első dolga volt, hogy belekukkantson a hombárba, amelyből azonnal kiszökött minden baj, betegség, pusztulás és halál. Hiába csapta vissza a hombár fedelét, amikor rájött, hogy mit tett, már csak a reményt akadályozta meg a szökésben. Ezért van az, hogy bármilyen csapások is sújtják az emberiséget, a remény segítségével túl tudjuk élni a legtöbbet.

Pandóra szobra a 19. századból. A szobrász kis dobozzal, szelencével ábrázolta a lányt, noha a csapásokat egy hombárból eresztette ki.

A FENYEGETŐ JÓSLAT

Amikor Zeusz megbuktatta apja, Kronosz uralmát, a hatalmától megfosztott apa elátkozta fiát: szülessen neki is nála hatalmasabb utóda, aki majd Zeust is le tudja győzni. Az átok egyetlen istennőt nevezett meg, aki biztosan olyan utódot szül, aki apjánál erősebb lesz. Az istennő nevét azonban Kronoszon kívül egyedül Prométheusz ismerte. A szerelmi téren meglehetősen aktív főisten nagyon szerette volna megtudni, kit kell elkerülnie, de Kronosz ezt érthető módon nem akarta elárulni, és Prométheusz sem, amíg el nem oldozzák a sziklától.

Héraklész egyik munkája során a Kaukázushoz is elvetődött, és rábukkant a sas által kínzott titánra. Prométheusz elmondta, miért kapta a büntetést. Héraklész, aki ekkor még maga is ember volt, megszánta a titánt, nyílával lelőtte a sast, és kioldozta a láncokat. Zeusz jól látta, mi történt, de

nem tudott haragudni fiára, Héraklészra. Inkább kiegyezett Prométheuszsal, hogy szabadon távozhat, ha elárulja az istennő nevét. A titán ráállt az alkura, és kijelentette, hogy a jóslat szerint Néreusz lánya, Thetisz tengeristennő az, aki apjánál nagyobb hatalmú fiat fog szülni. Zeusz megkönnyebbült, hiszen éppen a csinos tengeristennőt tervezte meghódítani.

A jóslat nyilvánossá válása valóságos csapást jelentett Thetisz számára. Ettől kezdve egyetlen isten sem akarta feleségül venni, hiszen ki akart volna olyan gyermeket, aki majd az életére törhet. Zeusz is elgondolkodott ezen, és úgy döntött, Thetisznek egy földi halandóhoz kell férjhez mennie, mivel annak fia is ember lesz, márpedig egy ember nem lehet hatalmasabb az isteneknél. Poszeidón, aki korábban maga is vágyott az istennőre, támogatta Zeusz tervét. Phthia királyát, Péleuszt választották ki férjnek, mert ő még az emberek között sem tartozott a leghatalmasabbak közé.

A menyegzőt Kheirón kentaur barlangja előtt rendezték meg. Kheirón korábban megmentette Péleusz életét, és később ő lett Péleusz és Thetisz fiának, Akhilleusznak a nevelője. A lakodalomba hivatalos volt az összes isten és istennő, egy kivétellel. Eriszt, a Viszály istennőjét nem hívták meg.

AZ ARANYALMA

Erisz bosszút esküdött, s elhatározta, hogy szörnyű viszályt szít az istennők között. Szerzett egy aranyalmát a Heszperiszek kertjéből, és ráírta: „A legszebb nőnek.” Három istennő is az alma után kapott, Aphrodité, Athéné és Héra, Zeusz felesége. Mindegyik magának követelte az almát, és Zeust kérték fel, döntse el a vitájukat.

A főisten tudta, hogy nem dönthet jól, hiszen bárki is kapja meg az almát, a másik kettő haragja az ítéletet kimondó ellen fordul. Ezért ravaszul azt javasolta, hogy inkább egy földi ifjút kérjenek fel a bíraskodásra. A három istennő a trójai Pariszt választotta

A szárnyas sapkát viselő Hermész az Ida hegyére vezeti a legszebb nőnek járó aranyalmáért vetélkedő istennőket. Héra, Athéné és Aphrodité járul a trójai királyfi, Parisz elé, hogy ő döntse el, kit illet a szépségverseny díja.

Dionüszosz. Bronzszobor töredéke. Az istent leggyakrabban szőlőlevelekkel és gyümölcsökkel koszorúzott ifjúként ábrázolták. Másik ábrázolásmódja a szakállas, érett férfi, akinek ugyancsak a szőlőlevél, szőlőfürt volt az ismertetőjele.

bírául, aki éppen az Ida hegyén legeltette nyáját.

Az istennők, amellet, hogy felfedték gyönyörű testüket a halandó szeme előtt, ígéreteket suttogtak az ifjú fülébe. Héra családi boldogságot, Athéné bölcsességet, Aphrodité pedig a legszebb nő szerelmét ígerte neki. Parisznak természetesen Aphrodité szavai tetszettek a legjobban, így neki adta az aranyalmát. Sajnos azonban a legszebb nő történetesen a spártai király, Menelaosz felesége volt. Parisz elhajózott Hellaszba, és a királyi palotába érve megpillantotta Menelaosz feleségét, a tündöklő szépségű Helenét. Helené is beleszeretett, mivel Aphrodité betartotta ígéretét. Parisz magával

vitte a király feleségét Trójába, kirobantva ezzel a trójai háborút. Aphrodité a trójaiakat, míg Héra és Athéné az ostromló görögöket támogatta. Ide vezetett Prométheusz jóslata Thetisz születendő fiáról.

A menyegző, bár csúnya viszályba fulladt, mégis emlékezetes maradt. Ritkán látogatnak meg istenek egy földi lakodalmat. Csakhogy hiába a fényes ajándékok, az isteni jókívánságok, Thetisnek nem volt kedve ehhez a házassághoz. A nászéjszakája ezért meglehetősen zaklatottra sikerült. Amikor a férj át akarta ölelni feleségét, a tengeristennő bevetett minden fortélyos átalakulást, amihez a tengeri istenek igazán értenek. Átváltozott lobogó lánggá, majd vízként folyt ki ölelő párja karjai közül. Aztán hirtelen üvöltő oroszlán alakját vette fel, majd kígyó lett és tengeri szörny. Péleuszt azonban mindez nem rettentette vissza, így fogant meg azon az éjszakán Akhilleusz, a trójai háború legnagyobb hőse. Thetisz halhatatlanná akarta tenni halandó magzatát, ezért bemártotta az alvilági Sztüx-

folyó vizébe. Mivel a sarkánál fogta a kicsit, ott nem érte a víz, így azon az egy ponton sebezhető maradt. Mások szerint azonban tűzben edzette meg a csecsemőt, de Péleusz azt hitte, el akarja pusztítani. A sértett Thetisz visszatért testvéreihez a tengerbe, Péleusz pedig a bölcs Kheirón kentaurra bízta Akhilleusz nevelését.

DIONÜSZOSZ

A görögök közt legnépszerűbb isten egyértelműen Dionüszosz volt. Nem véletlen, hiszen ő volt a bor istene, ami fontos szerepet játszott kultuszában is. De a színház világa is az ő oltalma alatt állt, márpedig minden görög szeretett színházba járni. Ennek ellenére Dionüszosz már a születését is alig élte túl, és ő az egyetlen isten, akiről azt mesélik, hogy meghalt.

Zeusz beleszeretett Kadmosz thébai király gyönyörű lányába, Szemelébe. Emberalakban látogatta meg, és a lány nemsokára gyermeket hordott a szíve alatt. Csakhogy tudomást szerzett erről Héra, Zeusz felesége, s el akarta pusztítani a lányt és gyermekét. Szemelé dajkájának képében jelent meg a lány szobájában, és azt mondogatta neki: „Honnan tudod, hogy az a férfi Zeusz, a hatalmas isten? Lehet, hogy becsap téged. Kérd meg, hogy ugyanúgy jelenjen meg előtted, mint felesége, Héra előtt. Akkor tényleg elhiheted, hogy ő egy isten.”

Szemelé kérlelni kezdte Zeust, hogy egyetlen kérését teljesítse. Amikor Zeusz igent mondott, előállt azzal, hogy előtte is olyan alakban jelenjen meg, mint Héra előtt. Megrettent a kéréstől a leghatalmasabb isten, mert tudta, villámainak lángját a lány nem élné túl. De hiába volt minden, Szemelé ragaszkodott örült követeléséhez. Zeusz ekkor villámaival övezve lépett elé, s Szemelét elemészttették a lángok. Csakhogy Zeusz a lány méhéből kiragadta a kis Dionüszoszt, és saját combjába varrta, hogy ott váljék érett magzattá. Onnan született meg később, és apja a dühös Héra elől Rheióhoz menekítette, ahol békében felcseperedhetett.

Héra bosszúja azonban minduntalan utolérte a felserdült istent: örület-

tel sújtotta. Dionüszosz bebolyongta az egész világot – még Indiába is eljutott, ahol uralma alá hajtotta az ottani népeket. Utazásai során talált rá egy vadszőlőre, amelyből az emberek vigaszára megte-remtette a borszőlőt. Csakhogy még így sem akarták elismerni, hogy ő egy igazi isten, és nem voltak hajlandók tisztelni. Amikor Thébaiba érkezett, éppen Szemelé nővérének, Agauének a fia, Pentheusz ült a város trónján. Pentheusz barátságtalanul fogadta az ifjú rokont, aki haragjában szörnyű bosszút esküdött. Isteni örületet borított Agauéra és asszonytársaira, akik az isten kísérelőként őrjögve rohanták végig Thébai környékét, és elevenen szaggattak szét vadállatokat. Pentheusszal is összetalálkoztak, akit Agaué oroszlánnak nézett és szétszaggatott az istentől kapott hatalmas erejével. Csak akkor döbbsent rá, mit tett, amikor kijózanodva meglátta: fia letépett fejét tartja a kezében.

A szőlőművelés elterjedésével együtt Dionüszosz tisztelete is egyre nőtt. Az isten el akart jutni Naxosz szigetére is, és egy etruszk hajó legénységét kérte meg, vigyék őt oda. Csakhogy a hajósok kalózok voltak. Ázsia felé vették az irányt, és a tüneményes szépségű ifjút

Dionüszosz a hajón.
A kalózok meg akarták ölni az istent, akit gazdag ifjúnak néztek, de ő delfinekké változtatta őket.
Az árbócból szőlő fakadt.

el akarták adni rabszolgának. Ekkor az árbócból borostyánindák nőttek ki, Dionüszosz vérengző oroslán alakját öltötte, és ordításával annyira megrémítette a kalózokat, hogy a tengerbe ugrottak, ahol delfinekké váltak. Az ehhez hasonló csodák végképp meggyőzték az embereket, hogy Dionüszosz igazi isten. Zeusz magához emelte fiát az Olümposzra. Igaz, ezzel tizenháromra emelkedett volna az olümposzi istenek száma. Akik Dionüszoszt beleszámítják a tizenkét istenbe, többnyire Hesziát hagyják ki a felsorolásból.

Volt egy vallási közösség a görögök között, melyet a híres mondai énekesről,

Orpheuszról neveztek el. A titkos kultusznak csak az lehetett résztvevője, akit a közösség bea-

vatotott. A beavatottak nem árulhatták el, hogyan zajlottak le a szertartások, és abból is csak keveset, hogy pontosan milyen mítosz állt azok középpontjában. Az orphikusok szerint Zeusz egy idő után lemondott a főhatalomról, és átadta azt Szemelétől született fiának, Dionüszosznak. Am a féltékeny Héra ezt nem tűrhette. Kiszabadította a Tartaroszból a titánokat, akik szétszaggatták és felfalták Dionüszoszt. Zeusz ekkor kegyetlen haragra gyulladt, és villámaival agyonsújtotta a lázadó titánokat. Nem is maradt belőlük más, csak egy-egy marék por és hamu.

Ebből a hamuból jöttek létre az emberek, akik sokat őriznek magukban a titánok gonoszságából. De mivel a titánok falták fel Dionüszoszt, minden emberbe jutott valamennyi az ő isteni részéből is. Az embereknek ezért nem szabad öngyilkosságot elkövetniük – tanítják az orphikusok –, mert akkor újból megölnénk Dionüszosz bennünk élő szikráját. ♦

NÉMETH GYÖRGY

HÉRAKLÉSZ TIZENKÉT MUNKÁJA

HÉRAKLÉSZ VOLT A LEGKALANDOSABB SORSÚ ISTEN, AKI
EMBERKÉNT LÁTOTT NAPVILÁGOT, ÉS TIZENKÉT HŐSTETT
TELJESÍTÉSE UTÁN EMELKEDETT AZ ISTENEK SORÁBA

HÉRAKLÉSZ GYERMEKKORA

Zeusz, az istenek királya beleszeretett Amphitruón fiatal feleségébe, Alkménéba. Egy nap, amikor Amphitruón elment otthonról, felöltötte a földi király alakját, és együtt hált Alkménével. Mielőtt elment, megígérte az asszonynak, hogy fia hatalmas király lesz. Csakhogy Alkménével igazi férje is együtt volt másnap, így az asszony nem egy, hanem két fiút szült. Szülése azonban jócskán elhúzódott, mert Héra tudomást szerzett a kalandról, és meg akarta fosztani a gyermeket a királyságtól. Addig kérlelte Zeust, míg az isten beleegyezett, hogy Perszeusz utódai közül csak egyik lehet király. Héraklész egyik őse ugyanis a kígyóhajú Medúzát legyőző hős, Perszeusz volt. Csakhogy Perszeusz egy másik kései utóda, a tirünszi Eurüsztheus is ekkoriban született volna meg, de csak Héraklész után.

Héra késleltette Alkméné születését, Eurüsztheus születését viszont siettetette, így ő lett király, nem Héraklész. De még ez sem volt elég a féltékeny istennőnek. Miután Héraklész és öccse, az Amphitruóntól fogant Iphiklész végre világra jött, két hatalmas kígyót küldött a csecsemők ellen, hogy pusztítsák el őket. Iphiklész felsírt a kígyók láttán, mire a kis Héraklész torkon ragadta a két kígyót, és megfojtotta őket. Alkméné és férje ekkor a leghíresebb jóshoz fordult, hogy megtudja, minek az előjele a kígyók megölése. A jós azt felelte, hogy a kisfiú legyőzhetetlen hőssé serdül, és tizenkét munka elvégzése után az istenek közé emelkedik.

Héraklésznek azonban még sokat kellett tanulnia. A legjobb mesterek képezték ki kocsihajtásra, ökölvívásra, fegyverforgatásra, sőt Kheirón, a híresen bölcs kentaur a csillagászat és az orvostudomány rejtelmeibe is bevezette. A görögök számára a zeneoktatás mindig nagyon fontos volt, így meg kellett tanulnia kitharán játszani. Csakhogy ő nem szeretett gyakorolni, és dühében úgy fejbe vágta hangszerével mesterét, hogy az szörnyet halt. Amphitruón ezzel befejezettnek nyilvánította a fiú tanulmányait, és tizennyolc éves koráig apja nyáját kellett őriznie.

VÁLASZÚTON

Héraklész felserdülve útnak indult, hogy szerencsét próbáljon a világban. Egy útelágazáshoz érve látta, hogy

mindkét úton egy-egy asszony jön felé, egyikük az Erény, másikuk az Erkölcstelenség volt. Az Erkölcstelenség könnyű és boldog életet ígért az ifjúnak, amiért meg sem kell dolgoznia. Az Erény viszont nem hitegette ilyenmivel. Rögös lesz az útja, mondta, és mindenért, amit elér, meg kell küzdenie. A gögöt megtiltotta számára. Az ifjú az Erény útját választotta.

A hőstettek végrehajtásához azonban fegyverre volt szüksége. A hatalmas erejű Héraklész pusztá kézzel kitépett egy olajfát, és abból faragta ki jellegzetes bunkósbotját. Az istenek azonban igazi fegyvereket, kardot és íjat adtak neki. Így érkezett meg Thébaiba, amelyet komolyan szorongatott az ellenség. A hős elterelt és az ellenség táborába vezetett egy folyót, így az egy kardcsapás nélkül szabadult meg a támadóktól. A király rögvest feleségül adta hozzá leányát, aki nyolc gyermeket szült neki. Héra azonban továbbra is üldözte Héraklést, s nem tűrhette, hogy a hős boldogságban éljen. Örületet bocsátott rá, és arra kényszerítette, hogy lemészárolja feleségét és gyermekeit. Héraklész kijózanodva

megértette, hogy mit tett, s kétségbeesésében elrejtőzött egy

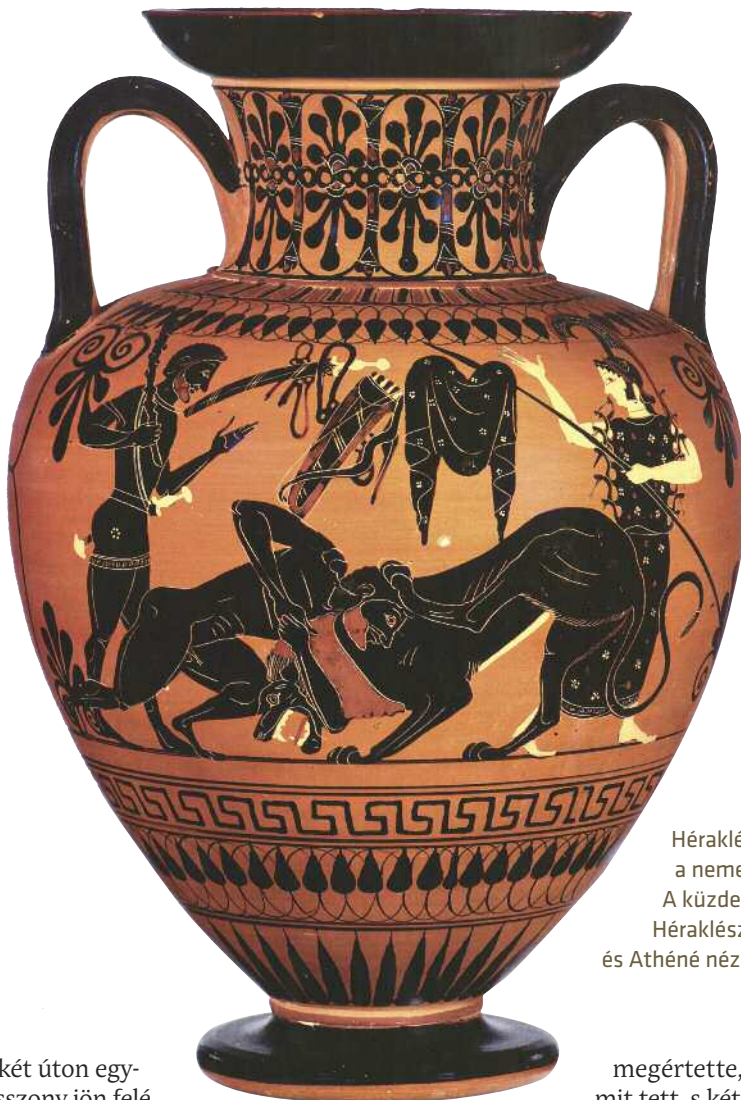
barlangban. Miután összeszedte magát, elment Delphoiba, hogy Apollón jósdájában megtudja, milyen sors vár rá ezután.

Ott az isten megparancsolta, hogy menjen Tirünszbe, s szolgálja tizenkét éven át Eurüsztheus királyt, és végezen el minden munkát, amit az megparancsol nekik. Héraklész így is tett. Eurüsztheus azonban féltékeny volt a nagy erejű hősrre, ezért olyan munkákat adott neki, amelyeket más ember nem élt volna túl.

A TIZENKÉT MUNKA

1 A NEMEI OROSLÁN

Nem messze Tirünsztől, Nemea erdejében hatalmas oroslán élt, amely pusztította a nyáját. Ezt az állatot kellett Héraklésznek megölnie. Ám hiába lőtt rá nyilával, a vesszők lepatantak az oroslán bőréről. Amikor bunkójával le akarta ütni, a kemény olajfa kettétört. Ekkor a nemeai fene-

Héraklész megfojtja a nemeai oroszlánt. A küzdelmet lolaosz, Héraklész unokaöccse és Athéné nézi két oldalról.

Héraklész legyőzi a lernai Hüdrát. Ebben unokaöccse, lolaosz segítette. Ő égette ki a levágott fejek sebeit, hogy ne tudjanak visszanőni. Héraklész pedig a Hüdra mérgező epéjébe mártotta nyílveesszőit, amelyek így mindenkit el tudtak pusztítani.

vad mögé került, és pusztá kézzel megfojtotta. A hős megnyúzta az oroszlánt, és a bőrét köpenyként a hátára terítette. A sörény hol a fejét fedte be, hol meg a hátán lobogott. Ettől kezdve mindenki tudta, hogy az oroszlánbőrös, olajfa husángos óriás nem más, mint Héraklész.

2 A LERNAI HÜDRA

A következő munkához sem kellett messzire mennie. Eurüsztheus megparancsolta, hogy ölje meg a kilencfejű

lernai sárkányt, a Hüdrát. A szörnyeteket Héra nevelte fel, hogy veszélyt hozzon Héraklészra. A hős azonban hiába vágott le egy fejet, az mindjárt újránőtt. Unokatestvérevel tért vissza a Hüdrához. Amint egy fejet lecsapta, az ifjú fáklával kiégette a sebet, így lassanként elfogytak a szörny fejei. Győzelme után nyílveesszőit belemártotta az állat mérgező epéjébe, hogy minden lövése halálos legyen.

3 AZ ERÜMANTHOSZI VADKAN

Eurüsztheus Erümanthoszba küldte szolgáját, és azt a feladatot adta neki, hogy elevenen hozza el az ott tomboló vadkant. Héraklész a bunkójával egy magas hegyre üldözte az állatot, ahol a vadkan elakadt a sűrű hóban. Ekkor rávetett egy hálót, a hátára vette a ficánkoló állatot, és beballagott vele Eurüsztheus palotájába. A király úgy megrémült a vaddisznótól, hogy beleugrott egy földbe ásott tárolóedénybe.

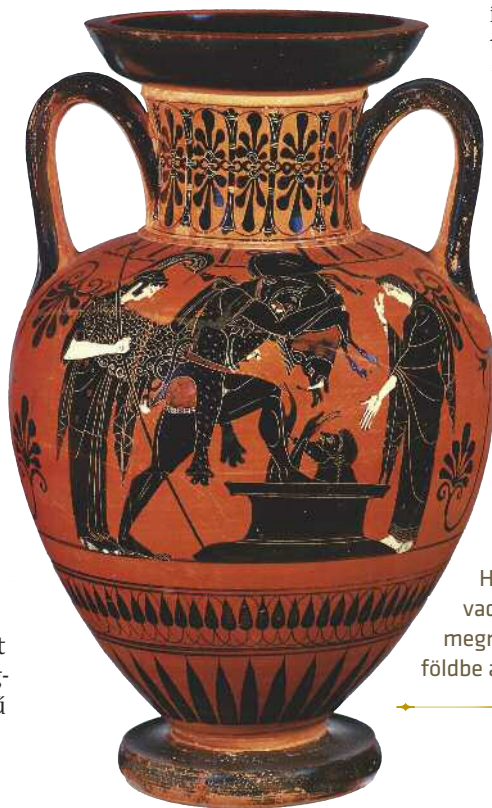
4 A KERÜNEIAI SZARVAS

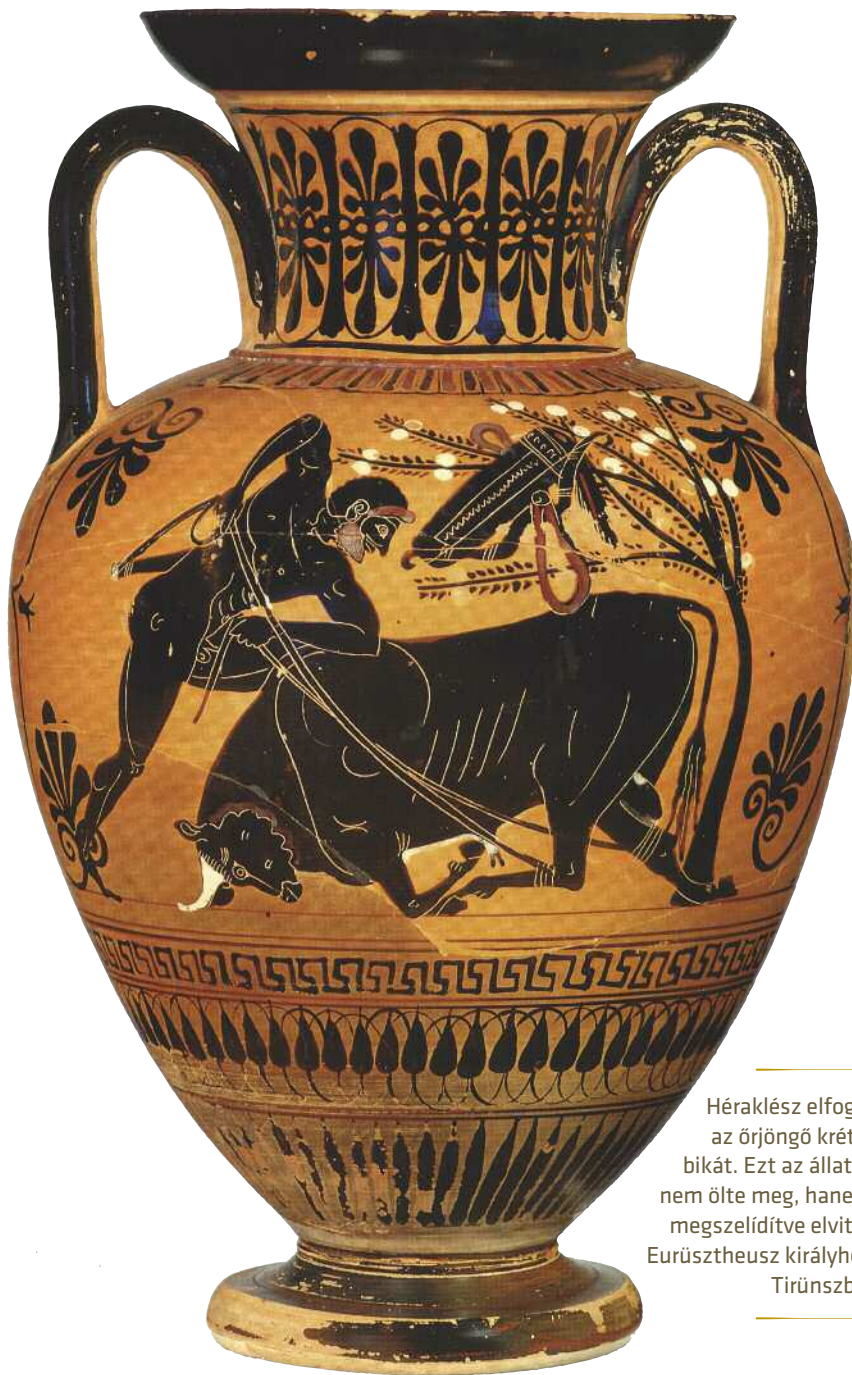
A következő feladat igencsak próbára tette Héraklészt. A kerüneiai szarvast kellett elfognia. Az állatnak bronzpataja volt, és szájából tüzet lövellt. Ráadásul Artemisz istennő védelme alatt állt, ezért tilos volt elpusztítani. Héraklész egy teljes éven át üldözte, míg végül hálójával elfogta. Csakhogy Artemisz kérdőre vonta, hogy miért bántotta a szarvasát. A hősnek meg kellett ígérnie, hogy az állatnak nem esik bántódása, így elvihette magával Tirüszbe.

5 A SZTÜMPHALOSZI MADARAK

Eurüsztheus ezek után a Sztümphalosz-tó madarai ellen küldte Héraklészt. Arész hadisten madarainak bronzból volt a csőrük, tollaikat pedig nyílveesszőként ki tudták löni. Athéné sietett a hős segítségére. Bronzdobot vagy -csörgőt adott Héraklésznek, aki akkora zajt csapott, hogy a madarak felrepültek. Van, aki

Héraklész elvitte a legyőzött erümanthoszi vadkant Eurüsztheus királyhoz, aki úgy megrémült a fenevadtól, hogy elbújt egy földbe ásott pithoszba, vagyis agyag tárolóedénybe.

Héraklész elfogja az őrjöngő krétai bikát. Ezt az állatot nem ölte meg, hanem megszelídítve elvitte Eurüsztheusz királyhoz Tirüniszbe.

őrületet bocsátott az állatra. A bika végigpusztította Krétát. Héraklész azt kapta feladatul, hogy fékezze meg az őrjöngő állatot. A hős megragadta a bikát, bevonszolta a tengerbe, és a háta ülve átúszatta vele a tengert. Így érkeztek meg Eurüsztheusz udvarába. A király szabadon engedte és Héra istennőnek szentelte az állatot.

8 DIOMÉDÉSZ KANCÁI

A következő munka Diomédész thrák király emberevő kancáinak megszerzése volt. Amikor elkötötte a lovakat, Diomédész rátámadt a katonáival. Héraklész elijesztette a katonákat, a király azonban harcolni akart ellene. A hős ekkor bunkójával fejbe vágta. Az

Héraklész megfékezi Diomédész thrák király emberevő kancáit. A lovak utolsó áldozata maga a király volt.

úgy meséli a történetet, hogy a madarak messzire szálltak és többé nem tértek vissza, más viszont úgy tudja, hogy a hős mérgezett nyilaival végzett a felrebbenő madarakkal.

6 AUKEIASZ ISTÁLLÓJA

Eurüsztheusz ekkor igazán teljesíthetetlen feladatot bízott szolgájára. Az éliszi királynak, Augeiasznak hatalmas istállói voltak, amelyeket harminc esztendeje nem takarítottak ki. A felhalmozódott trágya körül felhőkben gomolyogtak a legyek. Ezeket az istállókot kellett a hősnek egyetlen nap alatt megtisztítani. Héraklész közelébe se ment a bűzlő istállóknak, hanem elte-

relte Élisz két folyóját, az Alpheioszt és a Péneioszt, és vizüket átvezette az istállókon. A folyók pillanatok alatt tisztára mosták az istállókat, és Héraklésznek be sem kellett piszkítania a kezét.

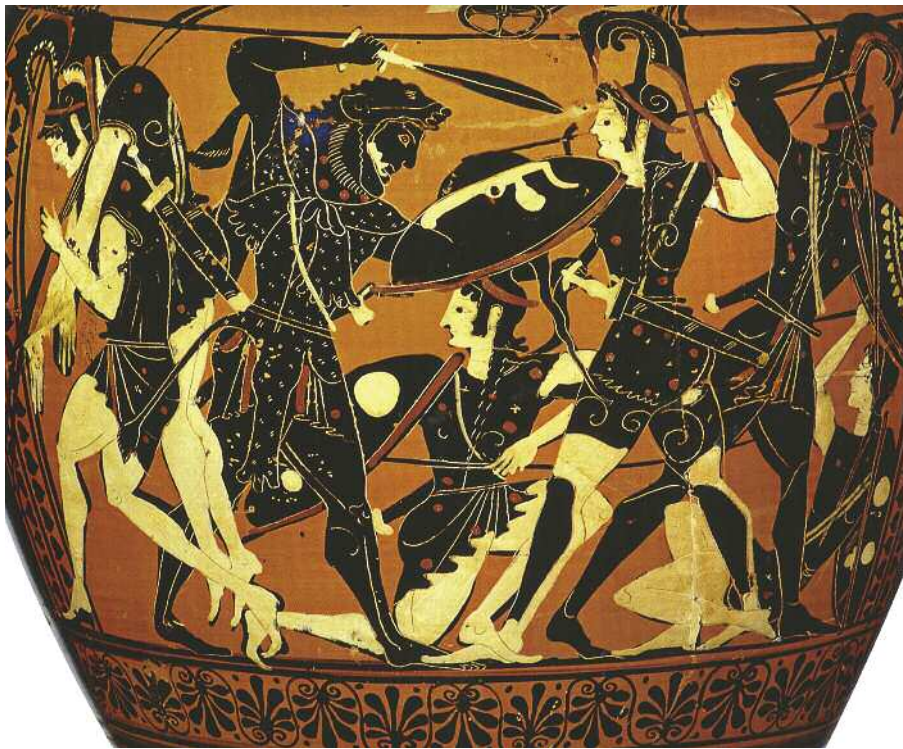
7 A KRÉTAI BIKA

Eurüsztheusz hírül vette, hogy Kréta szigetét egy hatalmas bika pusztítja. A bikát Poszeidón, a tenger istene adta Minósz királynak, hogy áldozza fel a tiszteletére. Minósznak azonban nagyon megtetszett a gyönyörű, hófehér állat, ezért egy közönséges bikát áldozott fel az istennek, a fehéret pedig megtartotta magának. Poszeidón feldühödött Minósz engedetlenségén, és

összeesett királyra saját kancái támadtak rá, és nyomban széttépték. Ezek után már engedelmeskedtek Héraklésznek, aki Eurüsztheuszhoz vezette őket.

9 HIPPOLÜTÉ ÖVE

Eurüsztheusznek volt egy lánya, aki megkívánta az amazónok királynőjének, Hippolütének csodálatos övét, amelyet magától Arész hadistentől kapott ajándékba. Ezt az övet kellett Héraklésznek megszereznie. Az amazónok hírhedt harcos nők voltak, ezért Héraklész a kor legnevesebb hőseit gyűjtötte maga köré, köztük az athéni Thészeuszt. Héraklész elmondta a királynőnek, miért jött, ám ő nem akarta átadni az övét. A görögök ekkor csa-

11 A HESPERISZEK ALMÁI

Héraklész utolsó előtti munkája Héra elrejtett aranyalmáinak megszerzése volt. Csakhogy azt sem tudta, hol keresse őket. Egy tengeri vénhez fordult, aki elárulta, hogy Atlasz három lánya, a három Heszperisz őrzi egy kertben az almákat egy hatalmas kígyó társágában. Hozzátette, hogy az almákat csak maga Atlasz tudja megszerezni. Héraklész elment Atlaszhoz (az Atlanti-óceán névadójához), aki vállán tartotta az égboltot. Héraklész felajánlotta neki, hogy addig ő tartja az égboltot, amíg Atlasz elvégzi a munkát. Csakhogy Atlasz félt a kígyótól. Héraklész ezért elment a Heszperiszekhez, mérgezett nyilával megölte a kígyót, és visszatérve Atlaszhoz átvette tőle az égboltot. Arra azonban nem számított, hogy az almákat elhozó Atlasz meggondolja

Héraklész megöli a Heszperiszek almáit őrző kígyót. Bunkójával nem tudta agyonsújtani, ezért mérgezett nyilával végzett vele. A nyíl mérge a lernai Hüdra epéje volt.

tába indultak az amazónok ellen. A királynő Héraklészsel harcolva esett el, így került öve zsákmányként Héraklészhez. Mások viszont úgy tudják, hogy Hippolüté beleszeretett Thészeuszba, és átadta neki az övet. Akárhogy is történt, a hős ezt a feladatot is teljesítette.

hajózott velük. Eurüsztheusz Hérának áldozta fel az állatokat, aki mindent megtett, hogy a hős ne tudja végrehajtani küldetését.

10 GÉRÜÓN MARHÁI

Egy távoli szigeten élt Gérüón, a háromtestű óriás, akinek gyönyörű, vörös szőrű marhái voltak. Eurüsztheusz ezeket a marhákat akarta megszerezni. Héraklész útnak is indult, és a mai Gibraltárnál kelt át az Ibériai-félszigetre. A Gibraltári-szoros mindkét partján egy-egy oszlopot emelt átkelése emlékéül, azért hívták az ókorban a szorost Héraklész oszlopainak. Csakhogy a szigetre nem tudott eljutni, mivel nem volt hajója. Ekkor a Napisten kölcsönadta neki hatalmas aranykupáját. Héraklész azt tolt a tengerre, és az oroszlánbórt használta vitorlaként. Amint partot ért a szigeten, bunkójával halálra sújtotta a pásztorokat, Gérüón kétfejú kutyáját és végül magát Gérüónt is. Beterelte a marhákat az aranykupába, és Tirünszbe

magát, és nem akarja visszavenni vállára az eget. Héraklész látszólag beenyugodott a helyzetbe, de kérte Atlaszt, hogy segítsen neki kényelmesebben tartani az égboltot. Amint a súly visszakerült Atlasz hátára, a hős felkapta az almákat, és meg sem állt Tirünszig.

12 KERBEROSZ

Az alvilágot őrző háromfejű kutyának, Kerberosznak egyes leírások szerint kígyófarka volt, a nyakán pedig siklók tekeretek. Akármilyen félelmetes is volt, a halottak lelkét barátságosan fogadta, de ha egy lélek ki akart szökni az alvilágból, azonnal felfalta. A másik feladata az volt, hogy távol tartsa az alvilágtól az élő embereket. Az alvilágba látogató Aineiasz varázsszerrel átítatott mézes pogácsával altatta el, ugyanígy tett Psyche is, aki Amor iránt tudakozódott a mélyben, míg Orpheusz egy dallal altatta el a szörnyet. Amikor Eurüsztheusz megbízta Héraklést, hogy hozza fel neki a félelmetes vadállatot, nem trükkel, hanem erőszakkal kényszerítette Kharónt, hogy vigye át

a ladikján, sőt még az alvilág urára, Hadészra is rátámadt. A sebesült isten megengedte, hogy magával vigye a kutyát, de csak azzal a feltétellel, ha nem használ fegyvert. Héraklész ekkor ököllel fejbe sújtotta Kerberoszt, a hátára vetette, és így ballagott be Eurüsztheusz udvarába. A király olyannyira megrettent a szörnytől, hogy elrejtőzött egy bronzüstbe. Így teljesítette Héraklész a tizenkét munkát, és szabadult meg szolgásgától.

HÉRAKLÉSZ HALÁLA

Héraklész végül letelepedett és elvette feleségül Déianeirát. Amikor télen át akartak kelni egy folyón, Déianeira lemaradt. Felbukkant mellette egy Nesszosz nevű kentaur, és felajánlotta neki, hogy átviszi a hátán. Csakhogy a kentaur valójában ennél jóval többet akart. Héraklész meghallotta felesége sikoltását, és mérgező nyilával leterítette a kentaurt. Nesszosz viszont, mielőtt meghalt, szerelmi bájtalt adott Déianeirának, amely örökre megőrzi férje

Héraklész felhossa az Alvilág kijáratát őrző háromfejű kutyát, Kerberoszt a földre. Kerberosz tartotta vissza az Alvilágban a halottak lelkét. A fáklját tartó nőalak Hekaté, a varázslás, a sötétség és az éjszaka istennője.

hűségét. Amikor Héraklész egy szép leányt zsákmányolt és feleségének adta ajándékba, az asszony megijedt, hogy férje inkább a lányt fogja szeretni. A hős köpenyét beáztatta a bájtalba. Amikor Héraklész felvette azt, lángoló tűz égette le húsát csontjairól. Nem értette, miért akarta felesége megölni. Fiától tudta meg, hogy ez valójában a megölt Nesszosz bosszúja volt. Héraklész az Oité hegyén hatalmas máglyát halmozott fel, és annak lángjaiba vetette magát, hogy megszabaduljon rettenetes szenvedéseitől. Amint a láng felcsapott, leereszkedett egy felhő, és az Olümposzra, az istenek közé emelte a hóst. Hiába volt Héra féltékenysége, Héraklész istenné, a gyengék védelmezőjévé, a szörnyek, zsarnokok legyőzőjévé vált. ♦

NÉMETH GYÖRGY

ISTENI SARJAK KALANDJAI

A szíriai Európét Zeusz bika képében rabolta el társnői közül. Pompeji falfestmény az úgynevezett laszón-házból, amelynek falfestményei többnyire tragikus végű szerelmek történeteit ábrázolták. A képek egy része a nápolyi múzeumban látható.

Zeusznak egyszer megakadt a szeme Tündareosz spártai király feleségén, a szépséges Lédán, és el akarta csábítani. Hogy leküzdje az asszony bizalmatlanságát, hattyú képét öltötte magára, s így közelítette meg őt. Magával ragadta és a Taügetosz csúcsa alatt egyesült vele. Lédát kínozta a lelkiismerete, és félt, hogy áldott állapotba került, holott nem is volt együtt férjével, ezért még aznap este Tündareósszal is együtt hált, s végül négyes ikreket fogant. Kilenc hónap elteltével két tojást hozott a világra. Az egyikből két fiú, Kasztór és Polüdeukész bújt elő (nevük latin formája, Castor és Pollux talán jobban ismert), őket még dioszkuroszokként, vagyis Zeusz fiaiként is ismerik, mivel elválaszthatatlanok voltak egymástól. A másik tojásból két, később nagyon híressé vált lány, Helené és Klütaimnésztra jött a világra.

Tündareosz spártai király feleségét, Lédát Zeusz hattyú képében tette magáévá. Négy gyermeke közül kettő isteni, kettő pedig emberi származású volt. Faragott féldrágakő, vagyis káma.

AZ ARANYGYAPJÚ TÖRTÉNETE

Az ikrek közül Polüdeukész és Helené származott Zeusztól, és ezért halhatatlanok voltak, míg Kasztór és Klütaimnésztra halandó apa, Tündareosz halandó gyermekei voltak. Amikor a fiúk felserdültek, Polüdeukész kitűnt hatalmas erejével, és kiváló ökölvívó lett. Kasztór a lovakhoz értett, és kitűnő kocsihajtó volt. Minden kalandban közösen vettek részt, kalandjuk pedig akadt bőven. Az első az argonauták, vagyis az Argó hajó hajósainak utazása volt, hogy megszerezzék a legendás aranygyapjút.

Az aranyszőrű kost Nephelé, a felhőistennő küldte a földre, hogy megvédelmezze két gyermekét, Phrixoszt, a kisleányát és Hellét, a kislányát gonosz mostohájuktól, aki fel akarta őket áldozni. A kos hátára vette a két gyermeket, és a tengerbe vetve magát úszni kezdett. Kelet felé haladtak, amikor Hellé nagyon elfáradt, nem tudta tovább tartani magát, és beleveszett a tengerbe. Azt a szorost, ahol a kislány meghalt, a mai napig Hellé tengerének, vagyis Helléspontosznak nevezik. Phrixoszt a kos Kolkhiszba vitte, Aiétész király udvarába. Aiétész befogadta a fiút, sőt egyik lányát hozzáadta feleségül. Az aranygyapjas kost Arész hadistennek áldozták fel, és gyapját az

isten ligetében egy tölgyfára akasztották. Aiétész mindent megtett, hogy az aranygyapjút ne lehessen ellopni, mivel jóslatot kapott, hogy csak addig uralkodhat Kolkhiszban, ameddig a gyapjú a tulajdonában marad. Ezért aztán egy tűzokádó sárkánykígyót állított a tölgyfa mellé, hogy vigyázzon az értékes kincsre.

Ezt az aranygyapjút kellett megszereznie a hős Iaszónnak. Peliasz iólkoszi királynak ugyanis tudomására jutott egy kinyilatkoztatás, hogy senki nem árthat neki, csak az egysarus férfi. Nem nagyon törődött a fura jóslattal a király, mert éppen Poszeidónnak akart fényes ünnepséget rendezni. Meghívta hát a legelőkelőbbeket egész országából, köztük unokaöccsét, Iaszónt is. Az ifjú éppen a környéken vadászott, amikor a hírt kapta, és sietve elindult a városba. Útközben át kellett kelnie egy megáradt folyón. A túlsó partra érkezve vette csak észre, hogy egyik lábáról elragadta saruját a víz. Sietnie kellett az ünnepségre, így egy lábbelivel érkezett a királyi udvarba. Iaszón látván Peliasznak eszébe jutott a jóslat, ezért így fordult az ifjúhoz:

– Ha király lennél, és elébed toppanna az az ember, akiről megjósolták, hogy meg fog ölni, mit tennél vele?

– Megparancsolnám neki, hogy hozza el nekem Kolkhiszból az aranygyapjút – felelte Iaszón.

– Akkor eredd, és hozd el nekem a gyapjút, mert te vagy az, akiről a jóslat szólt!

Nem volt mit tenni, Iaszónnak útra kellett kelnie. Hajót ácsoltatott magának egy Argosz nevű ácsmesterrel, aki személyesen Athénétől tanulta ki a mesterséget. Csodálatos hajó lett az Argó – mert készítőjéről ezt a nevet kapta –, még beszélni is tudott, ugyanis a dódonai szentély jóslatokat sutogó fáin közül származott az a tölgy, amelyből Argosz a hajót ácsolta. Iaszón egész Hellászból magához hívta a legnagyobb hősöket, az athéni Thészeuszt, Akhilleuszt, Péleuszt, Héraklészt és a dioszkuroszokat is. Indulás előtt Orpheusz, a legendás dalnok énekelt el nekik Phrixoszt és Hellé történetét.

Nem sokkal indulásuk után eltört az evező Héraklész markában, ezért partra szállt, hogy újat készítsen. A többiek sokáig vártak rá, de amikor megtudták, hogy a hősnek az Eurüsztheus által előírt tizenkét munkát kell elvégeznie, ezért nem tarthat velük, felszedték a horgonyt, és továbbhajóztak. A tenger közepén elérték a Bolygó-sziklát. Ez a két szikla arra várt, hogy valaki közöttük hajózzon, és akkor menten összecsapódtak, elpusztítva a hajót legénységével együtt. Iaszón azonban ismerte a sziklák titkát. Előreküldött egy galambot, és a sziklák a szegény kis madarat pusztították el, ők viszont átsurrantak közöttük, amikor a sziklák éppen szétváltak.

Athéné, Héra és Aphrodité segíteni akarta Iaszónt, ezért a szerelem istennője vágyat keltett Aiétész lánya, Médeia szívében a hős iránt. Médeiaról, a háromtestű alvilági istennő, Hekaté papnőjéről az a hír járta, hogy ért a varázslatokhoz. Amikor Iaszón megérkezett Aiétész palotájába, Médeia már izzott a vágytól a hős iránt. Iaszón először megcsodálta a királyi palotát, amelyet maga Héphasztosz épített. A kertjében négy patak csörgedezett, az egyikben tej, a másikban víz, a harmadikban bor, a negyedikben pedig méz folydogált. A kolkhiszi király szívélyesen fogadta a távolból érkezett hősöket. Csakhogy amikor Iaszón arra

kérte, hogy adja neki az aranygyapjút, éktelen haragra gerjedt. Tudta, hogy elveszíti országát, ha a kincs kikerül a kezei közül. Iaszón viszont azt hangsúlyozta, hogy isteni parancsra jöttek, és barátai, szövetségesei lesznek a királynak, ha teljesíti kérésüket.

– Jól van – szólta Aiétész –, ha olyan kiváló hős vagy, megérdemled, hogy átadjam neked a gyapjút. De előbb bizonyítanod kell, hogy legalább azt meg tudod tenni, amit én. Fogd az eke elé bronzlábú bikáimat, szántsd fel Arész szent ligetét, vedd el a sárkányfogakat, és estére arasd is le a termésüket.

Iaszón szomorúan hagyta el a palotát, mert nem hitt benne, hogy mindent egyetlen nap alatt el lehet végezni. Csakhogy követte őt Médeia, és megszólította.

– Szívesen segítek neked, mert nem lehetetlen végrehajtani apám parancsát, csak érteni kell a módját. Meg aztán némi varázsszerre is szükség van, hogy meg ne sebesülj, ugyanis a bronzlábú bikák nagyokat tudnak rügni.

Médeia varázsszert adott a hősnek, és elsorolta, mit is tegyen másnap. Iaszón gondosan bekente a testét a sebesülések ellen, még pajzsát és fegyvereit is, hogy el ne törjenek. Másnap kivonult a király Arész mezejére, ott tolongtak a kolchisziak, és velük érkeztek az argonauták is. Mindenki kíváncsi volt, hogyan boldogul Iaszón a bikákkal. A

két állat tombolva rontott Iaszónra, csakhogy hiába rúgták, döfködtek, a varázsszer arra a napra sebezhetetlenné tette. Nagy nehezen befogta őket, és felszántotta velük a mezőt. Ez gyorsabban ment, mint gondolta, mert a befogott bikák valósággal száguldottak. Ekkor a király sárkányfogakkal töltötte meg Iaszón sisakját. Ahogy a hős a felszántott földre szórta a fogakat, hatalmas óriások keltek ki belőlük. Az óriásoknak szerencséjére csak a természetük volt nagy, az eszük nem. Amikor Iaszón közbük hajított egy sziklát, az ormótlan lények a kőnek estek, közben össze is verekedtek egymással, Iaszón pedig kardjával sorra levágta őket.

Teljesítette Iaszón a feladatot, de a király így sem akarta kiadni neki az aranygyapjút. Azt azonban sejtette, hogy Iaszón akármilyen nagy hős is, Médeia segítségével nélkül nem tudta volna legyőzni az óriásokat. Médeia is tudta, hogy nem maradhat atyja palotájában, ezért az éjjel átszökött az argonautákhoz. Csakhogy az aranygyapjút még meg kellett szerezni. Médeia Iaszónnal Arész ligetébe ment, de a lány előbb megeskette a hőst, hogy feleségül fogja venni.

Médeia a sárkánykigyóhoz érve Hekatéhez könyörgött, hogy tegye szelíddé a vadállatot. Amikor a sárkány már nem szórt lángokat, Médeia óvatosan bekente a szemét egy kenőccsel, amelyet borókabogyóból préselt. A sárkány elszenderedett, és Iaszón akadálytalanul lekasztotta az aranygyapjút az ágról. Ekkor az argonauták gyorsan hajóra szálltak, és olyan sebesen hagyták el Kolkhiszt, ahogy csak tudták. Visszérve Kolkhiszba Iaszón megtudta, hogy Peliasz király halálba hajszolta időse szüleit. Úgy tett, mintha erről mit sem tudna, és bemutatatta Peliasznak az aranygyapjút. Röviddel ezután azonban Médeia segítségével bosszút állt a királyon, aki így valóban az egysarus ember áldozata lett.

A KALÜDÖNI VADKANVADÁSZAT

A dioszkuroszok következő kalandja a kalüdóni vadkanvadászat volt. Kalüdón királyának, Oineusznak és feleségének, Althaiának fia született, akit a boldog szülők elneveztek Meleagrosznak. Csakhogy a gyermek születését megkeserítette a sorsistennők, a moirák jóslata. Hétnapos korában ugyanis megjelentek Althaiánál, és azt mondták, Mele-

Az athéni Thészeusz a Labirünthosz előtt, a háttérben a legyőzött Minótauroszt. Pompeji falfestmény Gavius Rufus házából.

ATALANTÉ HÁZASSÁGA

Atalanté hercegnő Artemisz istennőnek ajánlotta életét. Kiváló vadász volt, és eszébe sem jutott férjhez menni. Részt vett a kalüdóni vadkanvadászaton is, sőt ő sebezte meg először a vadat. A vadászat után Atalanté apja, Iaszosz király kényszerítette Atalantét, hogy menjen férjhez. A lány azt válaszolta, hogy csak annak a felesége lesz, aki lehagyja őt versenyfutásban. Akit viszont legyőz, annak meg kell halnia. Atalanté kiváló futó volt, egyetlen ifjú sem ért a nyomába. Ahogy egyre csak hullottak a kéréők, a jelentkezők száma is megfogyatkozott. Senki sem akarta kockáztatni az életét egy ilyen veszedelmes királynőért. Egy Hippomenész nevű ifjú azonban így is belészeretett Atalantéba. Aph-

roditéhez fohászzkodott, hogy segítse őt győzelemhez. A szerelem istennője bosszús volt, hogy Atalanté csak Artemiszt követi, az ő adományából azonban nem kér, ezért segített Hippomenészen. Átadott neki három ellenállhatatlan szépségű, ragyogó aranyalmát. Amikor futni kezdtek, Hippomenész elejtett egy almát. Atalanté meglátta az arany csillogását, és megállt felvenni a gyümölcsöt. De már újból fej fej mellett futottak. Hippomenész ekkor elejtette a második, végül pedig a harmadik aranyalmát. Atalanté újból és újból lehajolt, és amire harmadszor is az ifjú nyomába eredt, az már elérte a célt. A királynő megígcsak férjhez ment a furfangos Hippomenészhez.

agrosz akkor hal meg, amikor a fahasáb elhamvad. A tűzhelyen éppen égett a tűz, de Althaia kihúzta onnan a fahasábot, eloltotta, és elzárta egy ládába, amelynek kulcsa mindig nála volt. Meleagrosznak született egy lánytestvére is, Déianeira, aki Héraklész felesége lett. Amikor Meleagrosz felserdült, kiváló hős lett belőle, még az argonauták közé is meghívták. Ismerte hát az összes kiváló hőst, és őt is jól ismerték.

Egyszer aztán Oineusz az áldozat bemutatása során kifelejtette Artemiszt, fejére vonva az istennő haragját. A vadászistennő egy rettenetes fenevadat, egy hatalmas vadkant küldött Kalüdón erdeibe. A vadkan embert-állatot pusztított fékezhetetlen dühében. Meleagrosz látta, hogy egyedül mit sem ér az isteni bosszú vadállatával szemben, ezért magához hívta Kalüdónba a kor összes kiemelkedő hőst, köztük a dioszkuroszokat – Kasztórt és Polüdeukészt –, Iaszónt, Péleuszt, Thészeuszt és a szépséges, gyors lábú Atalantét, aki az egyetlen lány volt a hősök között. Atalanténak ugyanis, hiába volt hercegnő, eszébe sem jutott férjhez menni, egyetlen szenvedélyének, a vadászatnak élt, Artemisz istennőhöz hasonlóan.

Megindult a hajtóvadászat. A hirtelen felbukkanó vadat elsőként Atalanté sebesítette meg, de a halálos döfést Meleagrosz mérte rá. Az állat bőrét Meleagrosz hálából Atalanténak adta. Althaia fivérei tiltakoztak, mert azt szerették volna, ha náluk marad az állatbőr. Szó szót követett, végül egymásnak estek, és Althaia fivérei meghaltak a viszályban. Meleagrosz anyja olyannyira felháborodott fia tettén, hogy elővette a ládából a fahasábot, és tűzre vetette. Amikor az utolsó lángnyelv is kialudt a hamuvá vált fahasábon, Meleagrosz, a hős is meghalt. Althaia akkor fogta fel, mit is tett, amikor fia holttestét hazahozták. Ekkor végső kétségbeesésében felakasztotta magát.

HELENÉ VISSZARABLÁSA

Helené Zeusz és Léda lánya volt, de Léda férje, Tündareósz spártai király ezt nem tudta. Tudták azonban az istenek és istennők, akik sorra ellátogattak Lédához, és mindegyikük megajándékozta valamivel a kislányt. Aphrodité, a szerelem istennője megígérte, hogy a kislány a világ legszebb nője lesz egykor.

Meghallotta ezt Thészeusz athéni király is, és elhatározta, hogy Helené csakis az ő felesége lehet. Volt egy régi barátja, Peirithoosz, a lapithák királya. Barátságuk úgy kezdődött, hogy Peirithoosz, hallva Thészeusz vitézi hírért, meg akart vele ismerkedni. Különös utat választott ehhez: elhajtotta Thészeusz marháit Marathón mezejéről. Az athéni királynak sem kellett több, a tolvaj után sietett. Peirithoosz azonban bevárta és azt mondta neki: „Ítélj felettem úgy, ahogyan azt jogosnak tartod.”

Thészeusz látta, hogy a lapitha nemcsak jóképű, erős, hanem bátor is, így inkább felajánlotta, hogy legyenek barátok és harcostársak. Röviddel ezután be is bizonyíthatta, hogy Peirithoosz számíthat rá. A lapitha király feleségül vette Déidameiát, és a hatalmas lagzira még a kentaurusokat is meghívta. Csak hogy a bortól felhevült kentaurusok egyre féktelenebbül viselkedtek, még a nőkkel is erőszakoskodtak. Peirithoosz és Thészeusz Héraklész segítségével több kentaurt megölt, a többit pedig elzavarta a lapithák földjéről.

Thészeusz és Peirithoosz tehát elindult Spártába, és Artemisz Orthia szentélyében meglátták a gyönyörű lánykát,

AZ AMAZÓNOK ELLENI HADJÁRAT

A dioszkuroszok Héraklész harcostársaiként részt vettek az amazónok elleni hadjáratban is. Héraklész egyik munkája volt a tizenkettő közül, hogy szerezzék meg az amazónok királynőjétől azt a mágikus övet, amelyet Hippolüté apjától, Arész hadistentől kapott. Héra istennő meg akarta akadályozni, hogy Zeusz fia teljesítse feladatát,

ezért amazón képében megjelent a harcos nők között, és azt állította, hogy Héraklész elrabolta Hippolütét. Az amazónok rárontottak a görög hősökre, s Kasztór és Polüdeukész is vitézül harcolt ellenük. Végül Hippolüté is feltűnt a harcolók közt, de Héraklész legyőzte, és a halott királynőtól elvette az övet.

aki éppen egy ünnepségen táncolt. Megragadták Helenét, és magukkal hurcolták. Üldözőiket sikerült is lerázniuk, és együtt érkeztek meg az attikai Aphidnaba. A házasságra még éretlen kislányt Thészeusz édesanyja, Aithra gondjaira bízta, Thészeusz pedig továbbindult Peirithoosszal, hogy elrabolja neki az épeiroszi királylányt. Csakhogy az épeiroszi király megtudta, miben sántikálnak, Peirithooszt széttépette hatalmas kutyájával, Thészeuszt pedig elfogta.

Közben a dioszkuroszok hadseregükkel megérkeztek Athénba, és ostromolni kezdték a várost. Követet küldtek a városba, aki kijelentette, hogy semmi dolguk sincs az athéniakkal, Athént sem szeretnék elfoglalni, csak a hűgukat kérik vissza. Az athéniak azt

választották, hogy nem tudják, hol őrizteti Thészeusz a kislányt. Egy Akadémosz nevű ifjú azonban megtudta, hol van Helené, és elárulta a dioszkuroszoknak. Akadémosz athéni ligetében alapította meg később Platón filozófiai iskoláját, az Akadémiát.

Kasztór és Polüdeukész elfoglalta Aphidnait, visszaszerezte Helenét, és bosszúból magával vitte Spártába Thészeusz anyját, Aithrát, aki Helené szolgálója lett. Thészeusz semmit sem tehetett, hiszen az épeiroszi fogságból később szabadította ki barátja, Héraklész.

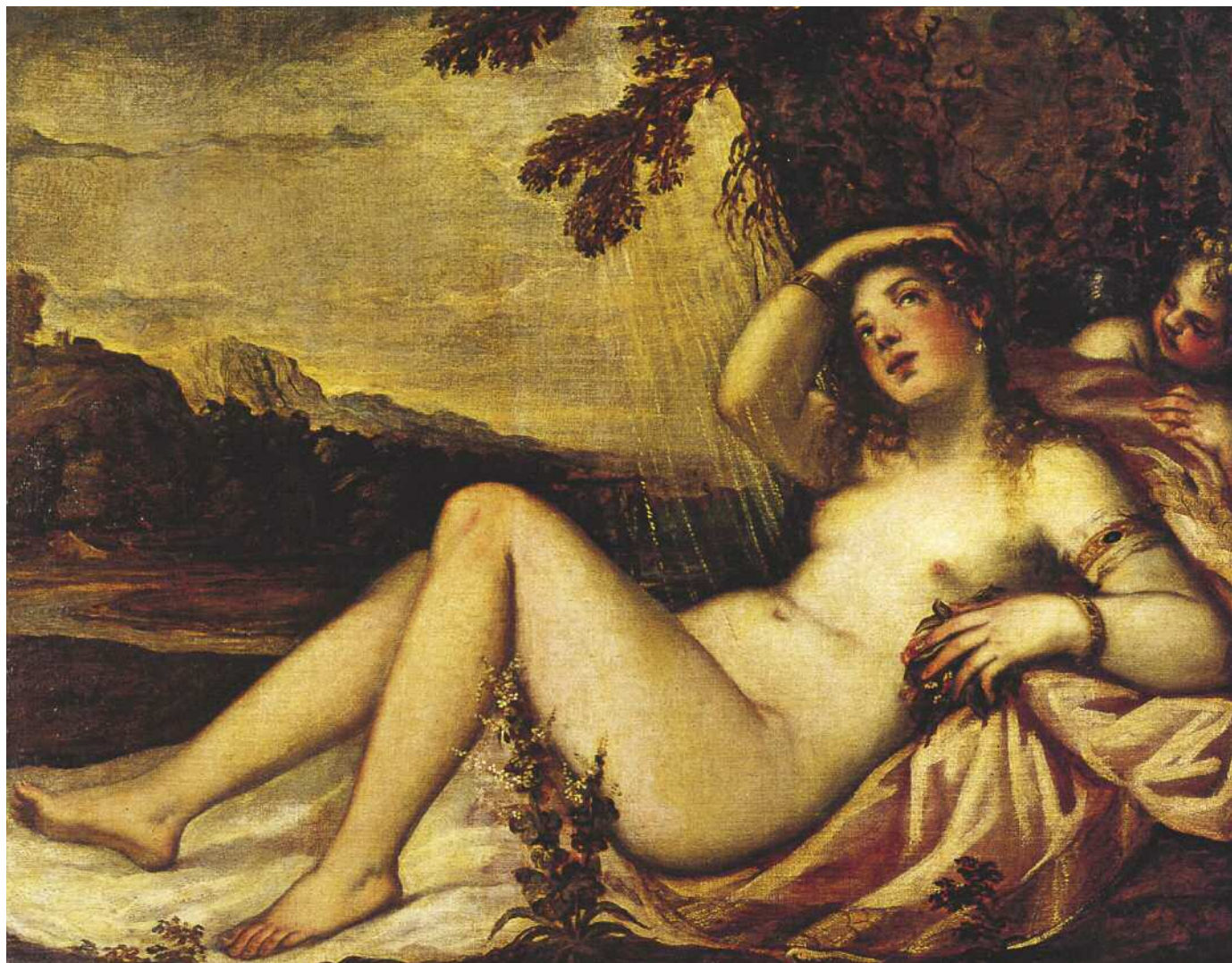
LEUKIPPOSZ LÁNYAI

Egy alkalommal Kasztór és Polüdeukész unokatestvéreikkel, Lünkeusszal és Idasszal elmentek elhajtani egy marhacsordát. Mind a négyen Aiolosz szél-isten dédunokái voltak. Akkoriban a marhák elhajtása nem tolvajlásnak, hanem hősies hadi vállalkozásnak számított. A dioszkuroszok társai közül

Idasz volt az idősebb és bátrabb, Lünkeusznak pedig olyan éles szeme volt, hogy még egy tölgyfa törzsén is keresztül látott. Lünkeusz és Idasz is részt vett korábban az argonauták vállalkozásában és a kalüdoni vadkanvadászatban.

Ezúttal Arkadiába mentek a marhákért, és vállalkozásuk sikerrel járt. Csakhogy Lünkeuszek csaltak a zsákmány elosztása során, ezért vita tört ki köztük. Lünkeusznak és Idasznak Leukipposz messzéniai herceg lányai voltak a jegyesei. A dioszkuroszok bosszúból elrabolták a lányokat, Phoibét és Hilaeirát. A lányok valóban gyönyörűek voltak, ezért Polüdeukész nyomban feleségül vette Phoibét, Kasztór pedig Hilaeirát. A felbőszült Lünkeusz és Idasz rátámadt a lányok elrablóira. Polüdeukész halálra sújtotta Lünkeuszt, ám Kasztór is elesett a harcban. Polüdeukész olyan mélyen gyászolta testvérét, hogy még a halhatatlanságról is le akart mondani. Végül apja, Zeusz beleegyezett, hogy osszák meg egymással a halhatatlanságot. Egyik nap Kasztór legyen az Alvi-

Zeusz aranyeső képében megtermékenyíti Danaét. Andrea Meldolla (más néven Schiavone) reneszánsz festő képe 1559-ből. Ma a nápolyi múzeumban őrzik.

lágban, Polüdeukész a földön, másnap pedig cseréljenek. Egyesek szerint azonban negyven esztendővel Kasztór halála után mindketten az olümposzi istenek közé emelkedtek, ahol a hajósok, a lovasok és az ártatlanul szenvedők védőistenei lettek.

EURÓPÉ ELRABLÁSA

A szíriai király, Agénór gyönyörű lányát Európénak hívták. A szűz lány a tengerparton sétálgatott, amikor meglátta őt Zeusz, és azonnal beleszeretett. Európé társnőivel éppen virágot szedett a partig nyúló réten, amikor Zeusz szólt Hermésznek, hogy tereljen a lányok felé néhány szelíd állatot a király csordájából, mert azok közé akart keveredni, hogy feltűnés nélkül megközelíthesse Európét. A lányok megörültek a kisborjaknak, a bőgő tehéneknek, de Európé figyelmét egy csodálatos, aranyszőrű bika keltette fel. Az állat szelídnek látszott. Homlokán kerek folt fehérlett, két szarva pedig olyan volt, mint a holdsarló. Zeusz bika képét öltötte magára, hogy féltékeny felesége, Héra ne vegye észre újabb kalandját. A királylány egyre közelebb ment a csillogó szőrű bikához, amely nem vette le róla a szemét. Úgy tűnt a lánynak, hogy a bika szemei a szerelem tüzétől ragyognak. Európé óvatosan megérintette és megsimogatta a bikát, az pedig kezesen bújt hozzá. Ekkor a lány odaszólt társnőihez.

– Olyan kezes ez a szép bika, bizonyára megengedné, hogy a hátára üljek!

A lányok óvták ettől Európét, de ő nem hallgatott rájuk, és felkapaszkodott a bika hátára, átölelve az állat nyakát. Zeusz erre a pillanatra várt. Beszáguldott a tengerbe, és a hullámok hátán elúszott egészen Kréta szigetéig. Hiába kiáltozott panaszosan Európé, a bika egyre sebesebben úszott, ezért a lány már alig tudta tartani magát. Végül a kréti Dikté-hegy barlangjánál állt meg az állat, megrázta magát, és férfivá változott. Ez volt az a barlang, ahol az isten megszületett, és ahol csecsemőként gondozták, táplálták. Zeusz átölelte a lányt, és asszonnyá tette. Európé hangosan panaszkodott és sírdogált, hogy a bikából lett férfi megbecstelenítette őt. Ekkor megjelent mellette Aphrodité, a szerelem gyönyörű istennője, és megvigasztalta.

– Tudod, ki tisztelt meg a szerelmével? Maga Zeusz, az istenek és emberek ura! Tudd meg, hogy frigyetek-

ből három fiú fog születni, Minósz, aki Kréta királya lesz, Rhadamanthüsz, a bölcs törvényhozó, aki halála után az Alvilág bírása lesz, és Szarpédón, Lükia királya, akinek Zeusz azt az ajándékot adja, hogy három nemzedéken uralkodjék, vagyis háromszor olyan hosszán éljen, mint egy ember.

ARIADNÉ FONALA

A gyermekek születése után a szép kis-mama Kréta királyának, Aszteriosznak a felesége lett. Aszteriosznak megtetszettek a kisfiúk, és örökbe fogadta őket. Halála után trónját Minósz örökölte, akinek felesége, Pasziphaé egy bikafejű, embertestű szörnyet szült, a mindenkinél erősebb, de erőszakos és gyilkos természetű Minótauroszt. Hogy a szörnyeteg ne pusztíthassa el Minósz kréti alattvalóit, a király egy furfangos feltalálóval, Daidalossal olyan bonyolult labirintust építtetett, a Labirünthoszt, amelyből az ostoba szörny soha többé nem tudott kitalálni. Igaz, Minótauroszt ezután is táplálni kellett, így Minósz az általa meghódított városoktól időről időre emberadót követelt, hogy őket lökjék a bikafejű szörny elé. Egy ilyen csoporttal érkezett Kréta szigetére az athéni Thészeusz is, akinek az volt a terve, hogy elpusztítja az emberevő Minótauroszt. A királyfi kardjával indult a szörny felkutatására, de a labirintus bejáratánál megállította őt Minósz lánya, Ariadné. A lány azóta vonzódott az athéni herceghez, amióta meglátta.

– Állj meg, Thészeusz, tudom, hogy nagy hős vagy, de hiába találsz meg és győzöd le Minótauroszt, ha utána nem találsz ki az útvesztőből. Daidalosz sincs már itt, aki ismeri a Labirünthosz minden zegét-zugát, és ezért ki tudna hozni zegan. Amikor atyám, a király megtiltotta neki, hogy elhagyja szigetünket, vesszőkből és tollakból szárnyakat barkácsolt, és fiával, Ikarossal együtt elrepült Krétáról.

– Sok próbán megálltam már a helyem – válaszolt Thészeusz. – Nem hinném, hogy az útvesztő kifogna rajtam!

– Engedd meg, hogy segítsek! – kérte Ariadné. – Nézz ide, hoztam egy gombolyag fonalat. Kösd a végét a bejáratához, és befelé menet gombolyítsd le a fonalat. Ha megölnöd szörnyű bátyámat, csak vedd fel a fonal végét, és kifelé jövet gombolyítsd fel. A fonal ki-vezet az útvesztőből.

Thészeusz megköszönte a segítséget, felkutatta Minótauroszt és meg-

ölte, majd a fonalat követve kiért a labirintusból. Ott már várta őt Ariadné.

– Nem maradhatok Krétán, mert ha atyám megtudja, hogy segítettem neked, jaj lesz nekem! Kérlek, vigyél magaddal!

Így aztán Thészeusz Ariadnéval együtt hajózott el Kréta szigetéről, az athéniaknak pedig soha többé nem kellett emberadót fizetniük.

Azt is mesélik, hogy amikor Európét elrabolta az aranyszőrű bika, a lány bátyjai bejárták az összes országot, hogy nyomára bukkanjanak. Egyik testvére, Kadmosz Hellászig is eljutott, és már haza sem akart térni. Elvett feleségül egy Harmonia nevű leányt, akit egy szentély beavatási ünnepségén pillantott meg. Harmonia apja Zeusz volt, így nem csoda, hogy kitűnt a többi lány közül. Fényes lakodalmat tartottak, amelyen az istenek és istennők is részt vettek. Kadmosz megalapította Thébai városát, s ők és utódaik ott uralkodtak. Az egyik hagyomány szerint Kadmosz és Harmonia egyszerre is haltak meg. Haláluk pillanatában kígyóvá változtak, és Zeusz elvitte őket a Bol-dogok szigetére.

A görögök maguk sem értették pontosan, hogy földrészünkét miért éppen Európéről nevezték el. A királylány ugyanis szíriai, más hagyomány szerint föníciai volt, és soha életében nem járt az európai kontinensen, csak Kréta szigetén.

AZ ARANYESÓ

Akrisziosz argoszi királynak nem született fia, csak egy lánya, Danaé. A király nagy bánatában Delphoiba ment, hogy megkérdezze Apollón jósdájától, lesz-e a jövőben fiú utódja. Reményeiben csalódnia kellett, ráadásul váratlan és rettenetes jóslatot kapott. A jövődőlés szerint Lányának, Danaénak a fia lesz majd egykor a király gyilkosa. Akrisziosz hazatérve elhatározta, hogy megakadályozza Danaé teherbe esését. Építtetett egy magas, bronzfalú tornyot, és annak toronyszobájába záratta leányát, hogy egyetlen férfi se mehessen a közelébe. Mások úgy mesélik, hogy föld alatti börtönbe zárta Danaét. Zeusz számára azonban nem jelentett akadályt sem a torony, sem pedig a barlang. Igaz, földi ember képében így nem tudott Danaéhez közeledni, pedig nagyon vágyott rá, de arannyá változott, és aranylósó eső képében záporozott a leányra, akinek nyomban gyermeke fogant tőle.

Elzártága miatt senkinek sem tűnt fel, hogy Danaé gyermeket vár, sőt egy darabig titokban tudta tartani, hogy kisfia született, akit Perszeusznak nevezett el. Egyszer azonban Akrisziosz fülébe jutott a hír, és ő csak a jóslatra tudott gondolni, bár nyilvánvaló volt, hogy egy csecsemő nem árthat neki. Igen ám, de azt is megtudta lányától, hogy a gyermek apja a leghatalmasabb isten, Zeusz, akinek utódát nem merte megölni. Ácsoltatott tehát egy jókora ládát, abba beültette a lányát gyermekével együtt, jó erős pántokkal lezárta a láda tetejét, és a tenger habjaira bízta anya és kisfia életét. Ha ugyanis elsülyyed a láda, az már nem az ő vétke, hanem Poszeidóné.

A ládába zárt Danaé kétségbeesett helyzetében Zeuszhoz, gyermeke apjához imádkozott, és az isten segített rajta. A láda partra sodródott az Égei-tenger egyik szigetén, Szeriphoszon. A szeriphoszi király, Polüdektész testvére, Diktüsz halászta ki a ládát a vízből. Kinyitotta, és kiszabadította a

benne ülőket. Befogadta házába Danaét, és Perszeuszt saját fiaként nevelte fel.

MEDUSZA MEGÖLÉSE

Miután Perszeusz felserdült, hivatalos volt Polüdektész lakodalmára. Bár a házasságot Hippodameiával kötötte, a király mindig is nagyon vágyott Danaéra, aki nem viszonzta érzelmeit. Polüdektész minden vendégétől egy lovat kapott ajándékba (a ló igazi luxuscikk egy nem túl nagy, de annál sziklásabb szigeten), csak Perszeusz nem tudott neki sehonnan lovat keríteni. Azt mondta, hogy kérjen tőle a király bármit, teljesíteni fogja, az lesz az ő ajándéka. Polüdektész kapott az alkalmon, hogy az ifjútól megszabaduljon, mert abban reménykedett, hogy ha ő nem lesz ott, Danaé szívesebben viszonzza érzéseit. Ezért azt kérte a király, hogy hozza el neki az egyik gorgó, a kígyóhajú Medusza fejét.

A vállalkozás eléggé megvalósíthatatlannak tűnt, mert aki meglátta Medusza fejét, azonnal kővé dermedt. Szerencsére Zeusz fiának isteni segítőitársai voltak, Hermész és Athéné. Segítségükkel eljutott a Graiákhoz. Ez három vénséges vén öregasszony volt, akik-

nek közösen volt egyetlen szemük és egyetlen foguk, amelyeket felváltva használtak. Perszeusz csellel megszerezte a szemet és a fogat, és kijelentette, hogy csak akkor adja vissza, ha megmutatják az utat a nümphákhoz. A Graiák megtették, amit kért, ő pedig visszaadta a szemet és a fogat.

A nümphák őrizték a szárnyas sarut, a kifogyhatatlan zsákok és Hadész láthatatlanná tevő sisakját. Perszeusz elkérte tőlük mindhármát, de ígéretet tett, hogy dolga végeztével visszaszolgáltatja nekik. A sarukat felvéve bárhová elrepülhetett, a sisaktól láthatatlan lett, de ő mindent láthatott, a zsák pedig élelemmel látta el, de abba rakhatta Medusza levágott fejét is, ha már sikerült a szörnyet elpusztítania. Hermészről egy görbe acélsarlót kapott, Athénéről pedig egy fényes rézpajzsot. Már csak rajta múlt, sikerül-e a terve.

A három gorgó egy barlangban lakott, és amikor Perszeusz odaért, éppen aludtak. Ő ugyan láthatatlan volt, de tudta, hogy nem nézhet a szörnyekre, mert nyomban kővé válik. Így aztán fényes pajzsát tükörként használta, úgy találta meg Meduszát, és vágta le a fejét. Ugyanis ha valaki nem közvetlenül, hanem tükörből látta a gorgókat, nem hatott a varázsluk. A gorgó nyakából két különös

Perszeusz legyőzi Ketoszt, a szörnyet, és megszabadítja Andromedát.
A hős a képen Hermész saruját viseli.
Vörös alakos vázafestmény.

lény ugrott ki, az egyik Pégaszosz, a szárnyas ló volt, a másik pedig egy Khrüszaór nevű óriás. A másik két Gorgó hiába kereste a gyilkost, a láthatatlanná tevő sisak megvédte őt. Perszeusz befogta Pégaszoszt, a levágott fejet zsákjába rejtette, és elindult vissza Szeriphoszba.

ANDROMEDA MEGMENTÉSE

Visszaútnán az aithiopszok tengerpartján Perszeusz különös látványra lett figyelmes. Az aithiopszok éppen egy gyönyörű lányt láncoltak egy hullámok által nyaldosott sziklához. Megkérdezte tőlük, ki ez a lány, és miért bának így vele. Azt válaszolták neki, hogy a lány Andromeda, Képheusz király és felesége, Kassiopeia leánya. A szépséges Kassiopeia azt merete mondani a néreiszeknek, hogy leánya valamennyiüknél szebb. A tengeristennők ezt nagyon zokon vették, és Poszeidónt kérték, álljon bosszút. A tengeristen szörnyű áradásokkal pusztította Aithiópiát, ezért Képheusz jóslatot kért, hogyan szabadulhatnának meg a csapásoktól. A jósdá azt a választ adta, hogy az áradások csak akkor szűnnek meg, ha Kassiopeia lányát, Andromedát a Ketosz nevű tengeri szörny elé vetik, hogy az felfalja.

Perszeusz megígérte Képheusznak, hogy megmenti a lányt, ha aztán a király hozzáadja feleségül. Az uralkodó természetesen ígént mondott, mire Perszeusz a Pégaszosz hátán a sziklához repült, és megölte az éppen felbukkanó szörnyet. Andromedát megszabadította láncaitól, feleségül vette, majd visszaindultak Szeriphoszba. Igaz, előtte még meg kellett küzdenie Phineusszal, Képheusz testvérével, aki magának követelte a megmentett leányt, hiszen korábban neki ígérték a kezét. Ám Perszeusz kivillantotta zsákjából Medusza fejét, és a rátámadó Phineusz társaival együtt kővé dermedt.

Ahogy Andromedával és Pégaszoszsal együtt hazaért, édesanyját, Danaét és Diktüsz nagy bajban találta. Polüdektész annyira megkeserítette az életüket, hogy az üldözés elől egy oltárhoz menekültek, ahol nem ölheték meg őket. Perszeusz elment Polüdektészhez a palotába, és jelentette, hogy legyőzte Meduszát, a zsákban van a feje. A király, aki azt hitte, hogy az ifjú régen meghalt, összehívta barátait, hogy végre megszabaduljanak tőle. Per-

seusz azonban újból előhúzza a gorgófejet, és minden ellensége kővé meredt. A sziget trónját a jóságos Diktüszre bízta, ő pedig feleségével és Danaéval együtt Argoszba sietett, hogy találkozzék nagyapjával, Akrisziósszal.

Ha belegondolunk, volt vele elsőmolnivalója, hiszen édesanyját egy bronztoronyban tartotta, majd kettőjüket ládába zárva a tengerbe dobatta. Perszeusz ennek ellenére nem akart bosszút állni nagyapján. Amikor Akrisziosz értesült unokája felbukkanásáról, eszébe jutott a jóslat, és rémülten elmenekült Argoszból. Larissza városába ment, ahol a király édesapja éppen meghalt. A larisszaiak a temetés alkalmával fényes halotti versenyeket rendeztek. Erre érkezett a városba Perszeusz is. Feltalálta a diszkoszvetést, és ezt az eszközt akarta a játékokon bemutatni. El is hajította a korongot, de az véletlenül a nézőtérre esett, ahol halálra sújtotta Akriszioszt. A jóslat tehát, ha véletlenül is, de beteljesedett.

Perszeusz a megmentett Andromedával. Falfestmény Pompejiből. A lányt egy jóslat miatt kiszolgáltatták a Ketosz nevű szörnynek. Ketosz nevéből származik a cet szó.

Perszeusz megörökölte ugyan az argoszi trónt, de nem akart ott uralkodni, ahol az előző király vére beszennyezte a kezét, ezért megalapította Mükénait és Mideát, s mindkét palotát hatalmas falakkal vette körül. Andromedától született egy fia, Perszész, akit elküldtek nagyapjához, Képheuszhoz, mert annak nem volt fia. Így Perszészre szállt Képheusz trónja, s a perzsa nép ősatyjává vált. Perszeusz távoli utódai közül a leghíresebb Héraklész lett, akinek ugyancsak Zeus volt az apja.

Halála után Perszeusz, Andromeda és Kassiopeia is az égbe emelkedett és csillagkép lett. Képheusz lányával elmentében a csillagképet –ével ejtve– Androméda-ködnek nevezzük. ♦

Héra, Athéné és Aphrodité megjelenik Parisz, a trójai királyi vérből származó pásztor előtt, hogy ő döntse el, melyikük a legszebb nő az istenek világában. Parisz Aphroditénak ítéli a viszály istennője által felajánlott győzelmi díjat, az aranyalmát. Cserébe a győztes a legszebb földi asszony, Helené szerelmét ígéri bírójának.

A mióta a Homérosznak tulajdonított két eposz, az *Íliász* és az *Odüsszeia* a művelt emberiség kedvelt olvasmánya lett, a trójai háború köré szövődött mondai hagyomány mélyen beleivódott a köztudatba. A mitikus történeteket a művészet különböző ágai dolgozták fel a szépirodalomtól kezdve a képzőművészet és a zene műfajáig. A trójai mondakör így az általános műveltség részévé vált. A tudomány mára már tisztázta Trója térbeli elhelyezkedését, valószínűsítette a településért vívott háború korát, nagyjából meghatározta a két költemény megszületésének időpontját, és megpróbálta rekonstruálni Odüsszeusz képzeletbeli kalandjainak a költő által vázolt útvonalát. Az alábbi írás eme több ezer éves történet legfontosabb eseményeit és szereplőit mutatja be.

KERTÉSZ ISTVÁN

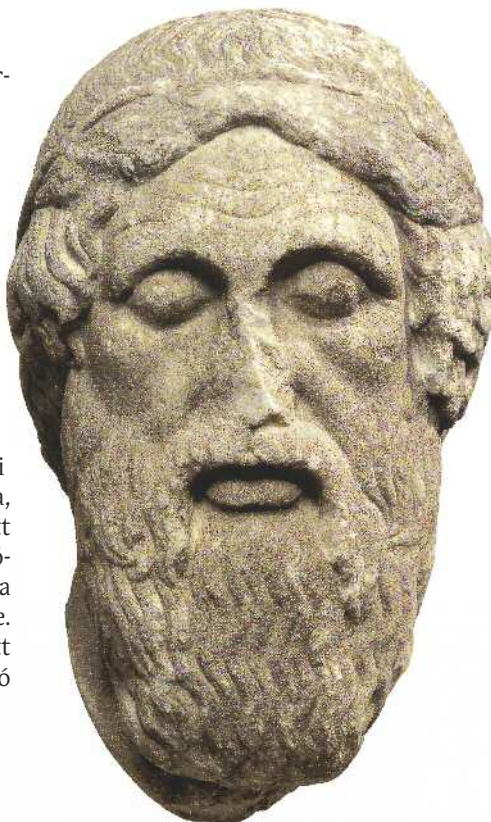
TRÓJA

MÍTOSZ ÉS TÖRTÉNELEM

A világ isteni ura, a szerelmes természetű Zeusz a Bika csillagképben ragyogó Plejádok egyikével, Élektrával nemzette Dardanoszt. Az ő születésével vette kezdetét a görög mitológia legszer-teágazóbb története: Trója és a védelméért, illetve lerombolásáért küzdő hősök története. Mert a kalandos életű Dardanosz nem maradt meg görög földön, hanem az annak belsejében fekvő Arkadiából Kis-Ázsiába vándorolt. Az ázsiai föld-rész északnyugati csücskében, a mai Törökország területén adta unokája, Trósz a nevét egy dombon kialakított településnek, amelyet azután róla Trójának neveztek el. Az ő fia volt Ílosz, a város másik nevének, Ílionnak ihletője. A következő nemzedékek uralma alatt Trója/Ílion az ott élők gazdag, virágzó lakóhelyévé fejlődött.

ASSZONYOK ÉS FIAIK

Priamosznak hívták Trója királyát akkor, amikor drámai események sora vette kezdetét. Hekabé királynő ugyanis röviddel fia megszületése előtt szörnyű álmot látott: fatuskó bújt elő méhéből, és a tuskóból tüzes kígyók kúsztak ki, lángba borítva Tróját. A kétségbeesett asszony álomlátását a jósök isteni jelnek értelmezték. Azt mondták, hogy a megszületendő gyermek Trója vesztét fogja okozni, és a bajt csak akkor kerülhetik el, ha világra jötte után azonnal megölik. Amikor eljött az ideje, Priamosz pásztorára, Ageaoszra bízta a gyászos feladatot, az újszülött életének kioltását. A nyájak őrzője azonban nem akart vért ontani, ezért éhhalálra szánva kietette a kisdedit az Ída hegy egyik kietlen részén. Am a természet vagy az isteni akarat – ki tudja – nem engedte elpusz-

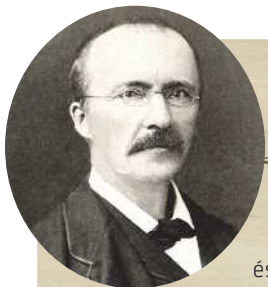
Homérosz portréja. A hagyomány szerint ő írta az *Íliászt* és az *Odüsszeiát*. Létezése erősen vitatott. Nem kevesebb, mint hét görög város vetélkedett a megtiszteltetésért, hogy szülőhelyének mondhassa magát. A vele kapcsolatos hagyományok csak abban egyeznek meg, hogy vak volt.

tulni az ártatlant. Arra járt egy nőstény medve, és éltető tejével táplálta a kisfiút, aki utóbb Pariszként a trójai háború okozója lett, és férfias tettei nyomán kiérdemelte másik nevét: Alexandrosz (a férfiak védelmezője).

Hogy a derék ifjúvá serdült Parisz egy Európa és Ázsia összecsapásává vál-

júlú évtizedes harc kirobbantójává válhatott, ahhoz egy másik asszony nász-ünnepén át vezetett az út. A thesszáliai Phthia tartomány királya, Péleusz nőül vette Néereusz tengeri isten leányát, Thetiszet. E gyönyörű leányt korábban maga Zeusz nézte ki hitvesének, de mert megjósolták, hogy Thetisz fia hatalmasabb lesz atyjánál, lemondott róla. Világraszóló lakodalmat csapott az ifjú pár; és a lagzira meghívták az istenek és istennők népes seregét. Csak Erisz, a Viszály istennője nem kapott meghívást, nehogy elrontsa a hangulatot. Am a sértődött Erisz bosszút állt. Egy aranyalmát dobott a lakomázók asztalára, rajta a felirattal: „a legszebbnek”. A nagy istennők: Zeusz felesége, Héra, a főisten bölcs leánya, Athéné és a szépség és szerelem istenasszonya, Aphrodité azonnal versengeni kezdtek az almáért. Zeusz nem akart dönten, hanem megparancsolta fiának, a messzi utakra vándorlóknak, hogy vigyázzanak a védnökének, Hermésznek, vezesse az istennőket az Ída hegyére, és ott Parisz döntse el, kit illet a szépségverseny győztesének kijáró díj.

Parisznak hatalmat, győzelmeket, gazdagságot ígért Héra és Athéné, a rájuk szavaz. De Priamosz fia Aphrodité javára ítélt, aki a legszebb földi asszony szerelmét ígerte neki. A föld legszebb asszonya azonban foglalt volt. Őt a spártai király, Menelaosz már korábban nőül vette. Helenének hívták, aki anyjának Lédát, atyjának pedig Tündareusz spártai királyt tudhatta, és akinek féltestvéreit, a dioszkúroszokat a hattyúvá változott Zeusz nemzette Lédával. A világot bíró isten szerelmét lángra lobbantó anya szépségéhez méltó leányt Aphrodité segítségével Parisz elrabolta, Trójába vitte, ahol Priamosz, nem törődve a fia születésekor elhangzott jóslatokkal, pártfogásába vette a szerelmespárt. Idő-

VALÓBAN LÉTEZETT

Heinrich Schliemann érdemének tudhatjuk be annak igazolását, hogy a görög irodalmi és színhagyományban megénekelte Trója valóban létezett. A sokat utazó német üzletember, aki elsősorban a Homérosznak tulajdonított két eposz, az *Íliász* és az *Odüsszeia* hatására gyermekkorától élénken érdeklődött az ógörög múlt és kiváltképp Trója története iránt, 1871 és 1873 között az északnyugat-kis-ázsiai Hisszarlik-dombon – körülbelül

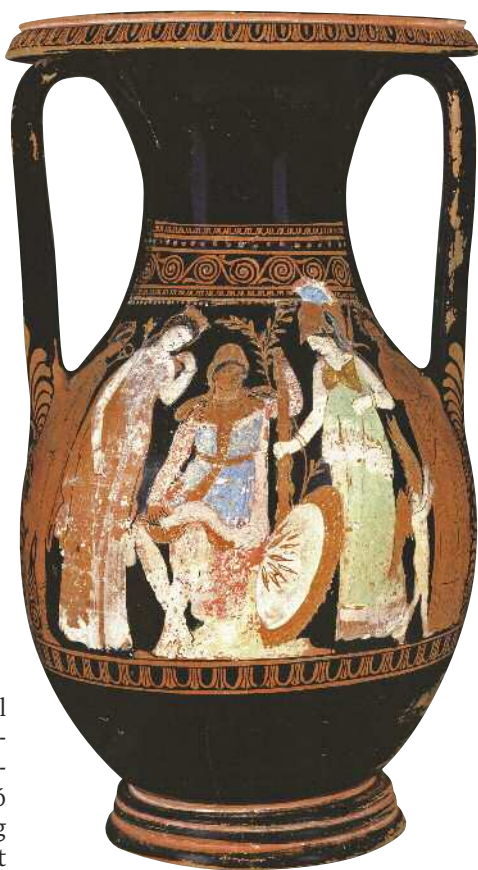
6,5 km-re az égei partoktól –, török földön találta meg az ősi város maradványait. Kutatásai során kilenc, egymásra települő régészeti réteget fedezett fel. Ezeket később honfitársa, W. Dörpfeld kronológiai sorrendben számozta, és a legrégebb, kb. Kr. e. 3000–2500 közé eső időszak rétegét nevezte el Trója I.-nek. A régészeti munkálatokat az 1890-es években Dörpfeld, 1932-től 1938-ig az USA-beli C. W. Blegen, 1988 után egy nemzetközi csapat M. Korfmann vezetésével folytatta.

közben pedig görög földön férfivá serdült Thetisz gyermeke, a „gyorslábú” Akhilleusz, aki a nőrablás miatt Trójára támadó hellén sereg legvitézesebb harcosa lett a tíz évig húzódó trójai háborúban.

A TRÓJAI HÁBORÚ

Az ásatások eredményei arra mutatnak, hogy a trójai háború emlékét talán a Trója VI. réteg őrzi, amely nagyjából Kr. e. 1700 és 1250 körül keletkezett, és utolsó szakasza a görög anyaország anyagi kultúrájának erőteljes hatását viselte. Dörpfeld ezt a réteget azonosította az akhájok által ostromolt várossal. Ezzel szemben Blegen a Kr. e. 1250 és 1000 közé eső Trója VII. réteg kezdő szakaszában (Trója VII/a) látta a költők által megénekelte várost, mivel annak maradványai a görög szárazfölddel meglévő szoros kapcsolatra és egy pusztító tűzvészre utalnak. Ez a tűzvész pedig könnyen lehetett a mítosszal telesztott háború következménye.

A szakirodalomban Blegen nyomán egyre jobban elterjedt az a nézet, hogy a trójai háború Kr. e. 1250 körül zajlott le. Számos mondai história utal arra, hogy a Fekete-tenger felé tájékozódó görögök gyakran kerültek összeütközésbe az Égei-tengert a Márvány-tengerrel összekötő Hellészpontosz (mai nevén Dardanellák) és a Márvány-tengerből a Fekete-tengerbe vezető másik tengerszoros, a Boszporusz felett stratégiai ellenőrzést gyakorló Trója uralkodóival. Az Argó hajó utasai, az argonauták (mind mitikus hősök, istenek leszármazottai) a Fekete-tenger

Parisz, a halálra ítélt, majd száműzött trójai királyfi, akiről megjósolták, hogy pusztulást hoz hazájára (fent)

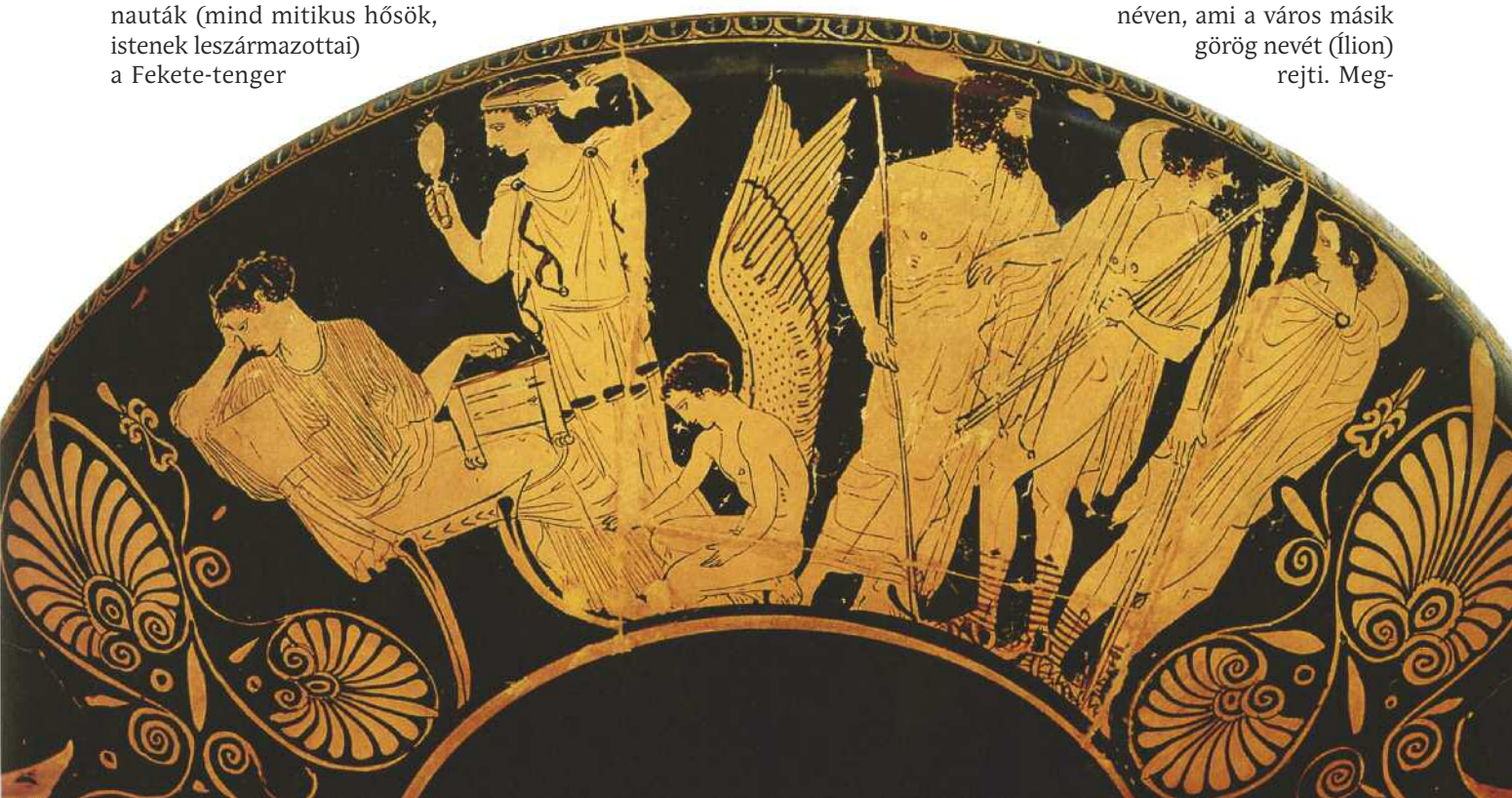
Parisz unokaöccse, Aineiasz – akit a rómaiak ősatyjaként tisztelnek majd – kíséretében Spártába látogat. Itt pillantja meg Helenét, és határozza el, hogy magával viszi Trójába (lent)

melléki Kolkhiszba indultak, hogy elorozzák az aranygyapjút.

A mítosz egyik változata szerint Iaszón, a vállalkozás vezetője a thrák partok menti északi utat és ezzel együtt egy nagy kerülőt választott úti célja felé, hogy elkerülje a trójai király, Laomedón flottáját. Utóbbi ugyanis súlyos adót vetett ki minden hajóra, amely a Hellészpontoszon akart átkelni. Azt is mesélték, hogy az argonauták egyike, Héraklész megölte Laomedont és annak minden fiát, Priamosz kivételével. (Priamosz Trója lerombolásakor Akhilleusz fia, Neoptolemosz küldi halálba.) Héraklész azért követte el véres tettét, mert Laomedón becsapta őt, és nem adta oda a megígért jutalmat azután, hogy megmentette leányát egy tengeri szörnytől. A tengeri szörnyet viszont a mérges tengeristen, Poszeidón küldte Trójához, mivel Laomedón nem fizette ki neki és Apollónnak a város falainak megépítéséért járó bért.

HETTITA FORRÁSOK

A mítoszok mellett hettita történelmi források is utalnak arra, hogy Trója gyakorta volt a Nyugat-Kis-Ázsiában ki-robbanó hatalmi harcok tárgya. A Hettita Újbirodalom korában (kb. Kr. e. 1430/1420–kb. 1200) Közép-Kis-Ázsia és Szíria területének domináns népe a hettita volt. Történetükről a főváros, Hattusas (mai Boğazköy Törökországban) romjai között előkerült szövegek árulnak el fontos részleteket. E szövegek olykor említik Tróját Wilusa néven, ami a város másik görög nevét (Ílion) rejti. Meg-

Trója rekonstrukciós képe. A kis-ázsiai Hisszarlik-dombon települt ősi város romjait az 1870-es években a német Heinrich Schliemann fedezte fel. A napjainkban is folyó ásatások Trója több évezredes történelmének különböző szakaszait tárják fel. (fent)

Trója után Mükéné is Schliemann fedezte fel. Az ott kiásott arany halotti maszkot az egykor Tróját ostromló mükénéi királyról „Agamemnón maszkjának” nevezte el. (lent)

tudhatjuk belőlük, hogy a Kr. e. 13. sz. elején egy rebellis hattita kalandor, Piyamaradu uralma alá vonta Tróját. Ebben támogatta őt az ez idő tájt görög földön királyságokban élő akháj népcsoport Kis-Ázsiában alapított állama, amely Milétosz (hattita Millawanda) környékén létesült, és a hattita források Ahhiyawa néven idézik. Ezt a bitorlót a hattita király, II. Muwatalli (ur. Kr. e. 1295–1272) elűzte, és Trója élére hűbéreseként Alaksandu (Alexandrosz = Parisz) került.

Évtizedekkel később, talán Kr. e. 1230 táján Walmu, Wilusa (Trója) királya elveszítette trónját. Ő valószínűleg Alaksandu fia volt, és feltehetően Mil-

lawanda (Milétosz) uralkodója bukatta meg. Ám Walmu nemsokára visszaszerezte trónját a hattita király, IV. Tudhaliya (ur. Kr. e. 1237–1209) segítségével. A felsorolt eseményekből ugyan nem következik a trójai monda-kör által megörökített és a város pusztulását előidéző nagy konfliktus megtörténte, de az kétségtelenül kiviláglik, hogy a Kr. e. 13. század folyamán az akhajok kis-ázsiai Ahhiyawa állama két ízben is háborús kapcsolatba került Trójával. A forrásokból az is kikövetkeztethető, hogy létezett egy Parisz-Alexandrosz nevű trójai uralkodó.

A bodrumi (antik Halikarnassosz) Tengeri Régészeti Múzeumban is kiállított és egyre gyarapodó tárgyi emlékanyag igazolja a keleti Mediterráneum, vagyis a görög anyaország, Kis-Ázsia és a Közel-Kelet sok szállal egymáshoz kötődő anyagi világának meglétét a trójai háború idején. Egyebek mellett rézöntvények, késő bronzkori ciprusi kerámiák és közel-keleti amforák kerültek elő a tenger fenekére süllyedt kereskedőhajókból, és így a régészet a maga sajátos eszközeivel talált konkrét utalásokat arra a letűnt világra, amelyet a trójai háború eseményeivel idézett fel az antik utókor képzelete.

FELKÉSZÜLÉS A HARCRA

A felesége elrablása miatt felbőszült Menelaosz bátyjától, Mükéné királyától, Agamemnóntól kért segítségét Helené visszaszerzéséhez. Mivel annak idején a városok és tartományok uralkodói – mind istenek és földi halandók nászából származó hősök, hērőszok – megesküdtek, hogy Helené és az ő házasságkötését tiszteletben tartják és az ellene vétőt közösen megbüntetik, kérelme meghallgatásra talált. Agamemnón, Menelaosz és a Nauplion-

ból származó Palamedész, valamint Pülosz uralkodója, az agg Nesztór gyűjtötte össze az akháj fejedelmeket és rokonaikat a Trója ellen felvonuló hadba.

Odüsszeuszt, Ithaka királyát az első három kereste fel, hogy csatlakozásra bírja. Ám Odüsszeusznak megjósolták, hogy ha Trója alá megy, csak húszt esztendő múlva térhet vissza otthonába. Ezért ő, aki pártfogója, a bölcs Athéné kegyéből okosabb volt mindnyájuknál, és aki amúgy is tudta, hogy a háború gonosz ügy, bolondnak tette magát. Fejedelmi látogatóit parasztnak öltözve fogadta, ekéje elé szamarat és ökröt fogott, és szántás közben sőt hintett a háta mögé. Gondolta, egy fél-eszűt csak nem akarnak hadra fogni. Palamedész azonban kifogott rajta. Kikapta az ithakai király felesége, Pénelopé karjaiból a csecsemő Télemakhoszt, és az arra lépkedő állatok elé tette le a kisdedet. Odüsszeusz persze azonnal visszafogta az állatokat, nehogy eltapossák a gyermeket. Nosza, rögtön kiderült, hogy csak tettetű őrülségét, és így kénytelen-kelletlen csatlakoznia kellett a hadjáratához.

Nem csak a trójai ostromot eldöntő csel kiötlője ódzkodott attól, hogy harci ösvényre lépjen. A majdan bekövetkező ostrom legkiemelkedőbb hőse, Akhilleusz sem óhajtott fegyvert fogni. Ő Péleusz és Thetisz hetedszülött fia

volt, akivel kapcsolatban Kalkhasz jós megjövendölte, hogy csak általa lehet bevenni Tróját. A gyermek Akhilleuszt anyja a sarkánál fogva belemártotta az alvilági folyam, a Sztüx vízébe, hogy így nyerjen sérthetlenséget. Sebezhetetlen is lett a teste, a sarka kivételével, amelyet nem ért a csodás víz. Thetisz tudta, ha fia Trójához vonul, soha nem múló dicsőségben, de rövid életben lesz része. Leánynak öltöztette ezért, és Szkürosz királyának, Lükomédesznek a palotájában rejtette el. Odüsszeusz, Nesztór és Szalamisz hárósa, Aiasz ment az ifjúért, aki a lányok között bújt meg. A leleményes Odüsszeusz eszén azonban ezúttal nem lehetett túljárni. A palota nagytermében drága ajándékokat helyezett el, s közéjük csempészett egy pajzsot és egy lándzsát. Majd megfűvatta a harci kürtöket, és lám, Akhilleusz, akit korábban Kheirón kentaur nevelt vakmerő vadásszá és bátor vívóvá, nem tudott uralkodni magán. Ledobta leányöltözétét, és fegyvert ragadott, mint aki ölni kész. Lelepleződése után nem tehetett mást, megígérte, hogy részt vesz a hadjáratban, és magával viszi azokat a mürmidónokat, akiket Thesszália legendás népeként említ a mitológia.

Ilyen é hasonlóan érdekes epizódokat követően – amelyeket a próza- és drámairodalom, valamint annak nyo-

A Tróját ostromló sereg két legvitézesebb harcosa, a mürmidónok vezére, Akhilleusz és a szalamiszi király, Aiasz a harcok szünetében táblás játékkal mulatja az időt.

mán a művészet különféle ágai szívesen vettek témáik közé – kezdte meg Agamemnón fővezérsége alatt a Kis-Ázsiában partra szállt sereg Trója ostromát.

A HÁBORÚ

Kilenc éven át folytak a harcok a város környékén anélkül, hogy akár a védők, akár az ostromlók döntésre tudták volna vinni a dolgot. A Parisz ítélete folytán hoppon maradt istennők, Héra és Athéné bosszút kiáltottak Trójára, és a támadókat pártfogolták, Aphrodité viszont Parisz ügyét igyekezett védelmezni. Zeusz, akinek az olümposzi istenségek egyaránt kedvesek voltak, hol az egyikük, hol a másikuk kedvére avatkozott az eseményekbe. Így jött el a háború mindent eldöntő tizedik esztendeje.

Ekkor Khrüszész, Apollón papja érkezett a görögök táborába, és kérlelte őket, engedjék szabadon leányát, a rabságukba esett Khrüszéiszt. Amikor kérését elutasították, Apollónhoz imádko-

zott, és az isten pusztító ragályt zúdított az ostromlókra. Most már tömegesen követelték harcosai Agamemnóntól, a fővezértől, hogy engedje el a rabnőt. Akhilleusz állt a zúgolódók élére, és végül kierőszakolták Khrüszéisz szabadon bocsátását. Agamemnón az őt ért veszteség miatt elsősorban Akhilleuszra neheztelt, és a „szemet szemért” elv alapján úgy döntött, megfosztja a mürmidónok vezérét kedvenc rabnőjétől, Briszéisztől. Parancsára a lányt erőszakkal elvették szerelmes urától, és az ő sátrába hurcolták. A durva sérítés felgyújtotta Akhilleusz haragját. Kihirdette, hogy sem ő, aki az előző években győzelmet győzelemre halmozott, sem népe nem vesz részt többé Trója ostromában. Fia bánatát látva anyja, Thetisz Zeuszhoz fordult, aki megígérte, mindaddig a trójaiak fognak győzni, amíg Akhilleusz elégtételt nem nyer az őt ért sérelemért.

Zeusz ezek után harcra buzdította a szemben álló feleket, és a trójaiak lelkesedését alaposan feltüzeltte a hír, hogy a legvitézebb görög harcos népevel együtt kivált a küzdelemből. Farkasszemet nézett egymással a két sereg Trója magas falai alatt, amikor bátyja, a bátor Hektór buzdítására Parisz párviadalra hívta ki Menelaoszt: Amelyikük győz, azé legyen a bőséges zsákmány és a viszály okozója, a szép Helené. Az ellenségeskedésnek pedig ezután vessenek véget, és ki-ki térjen vissza békével saját otthonába.

Megkönnyebbültek a harcosok, hogy nem kell egymás vérént ontaniuk, és a vezérek is belementek az egyezésbe. Az ostromlók részéről Agamemnón és Odüsszeusz, a trójaiak képviselőiben pedig az idős Priamosz tett esküt az egyezmény betartására. Mindenki lélegzetét visszafojtva várta a két hős, a csábító és a megcsalt férj halálíg tartó összecsapását. Először Parisz vetett dárdát Menelaoszra, de fegyvere célt tévesztett. A harci erényekben ellenfelét jóval felülmúló Menelaoszon volt most a sor, ám az égiek közbeavatkoztak. Aphrodité jótékony ködöt vont védenre köré, és kiragadta Pariszt a veszedelemből.

A törekeny fegyverszünet csendje ülte meg a két tábor, amikor az istenek lakomára gyűltek az Olümposzon.

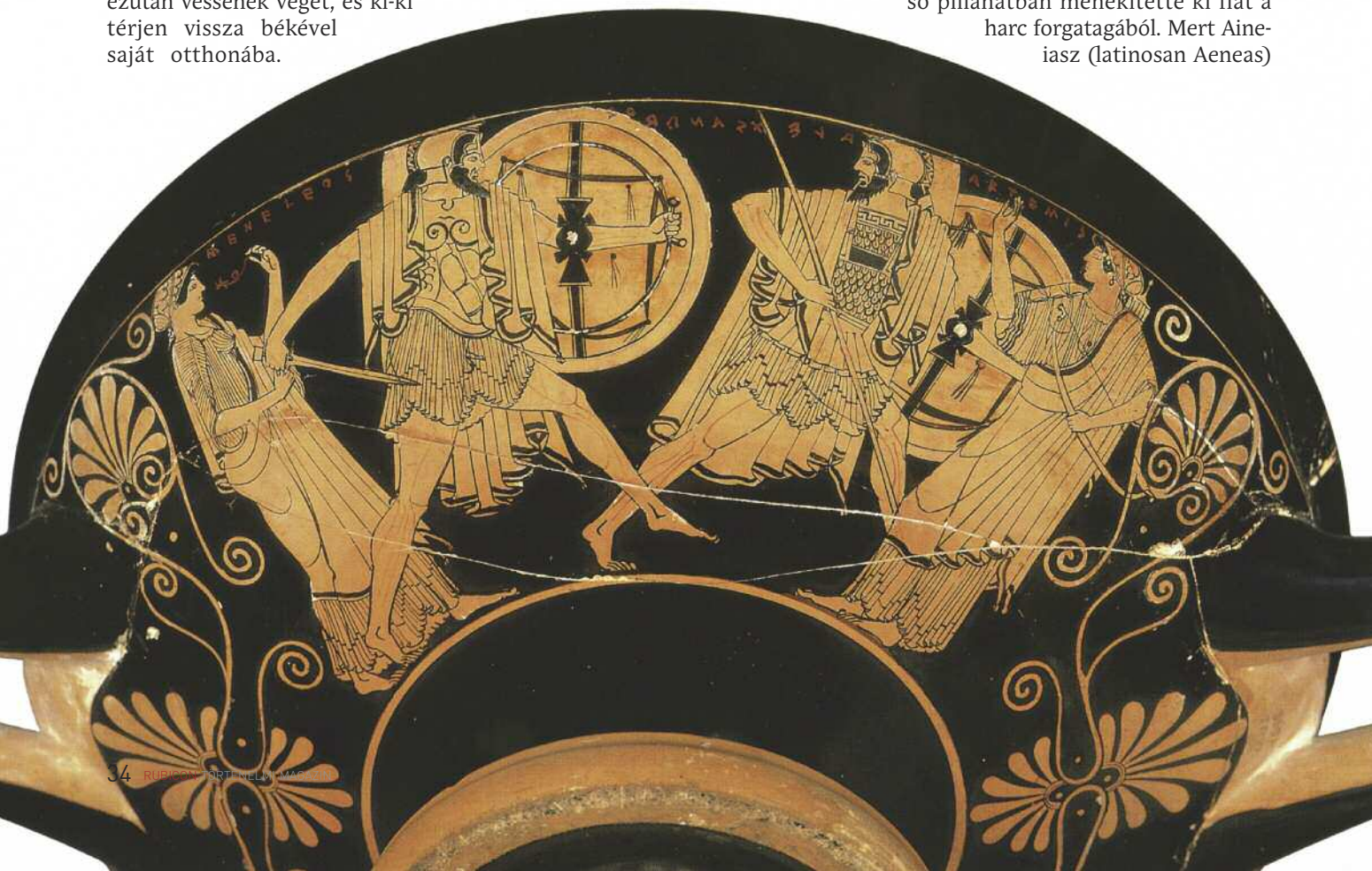
—→—
Az elrabolt Helené férje, Menelaosz és a csábító trójai királyfi, Parisz párviadalt vívott, amelynek célja a háború eldöntése volt. Parisz életét Aphrodité közbelépése mentette meg. A szerelem istennője jótékony ködbe burkolta védencét, nehogy a harcban gyakorlottabb spártai király megölje.

Ezért a párharc nem vetett véget Trója ostromának.
—→—

Zeusz elgondolkodott, hogy mi legyen Trója sorsa. Folytatódjék-e a véres küzdelem, avagy legyen béke úgy, hogy megmaradjon Priamosz uralma, és a görögök térjenek haza, Menelaosz pedig magával vihesse elrabolt asszonyát? Ura habozását látva Héra dühösen kifakadt. „Ennyire semmibe veszed az én akaratomat!” – kiáltotta. Zeusz, átérezve neje indulatát, döntött: veszzen hát Trója, ne kelljen neki Priamosz népe miatt naponta elviselnie felesége panaszait.

Hogy az eseményeknek új lendületet adjanak, Athéné – a trójaiak elleni gyűlöletben Héra szövetségese – rávette az ostromlottak seregének legjobb íjászt, Pandaroszt, hogy vegye célba Menelaoszt, és ezzel sértse meg az esküvel szentelt fegyverszünetet. Mivel azonban az istennő Menelaosz ügyét pártfogolta, úgy ügyeskedett, hogy a nyílvevő csak könnyebb sebet ejtsen a spártai király testén.

A trójaiak részéről bekövetkezett esküszegés nyomán forrt a harag az akháj hadinépben. Növelte dühüket Athéné azzal, hogy Diomédészbe izzó harci vágyat oltott. Ez az argoszi hős, aki 80 hajó élén érkezett a kis-ázsiai partokhoz, ellenállhatatlanul tombolt a megújuló csatában. Előbb Pandaroszon ütött halálos sebet, majd a holttestet védelmező Aineiaszt terítette le. Még Aphrodité is megsebezte, aki az utolsó pillanatban menekítette ki fiát a harc forgatagából. Mert Aineiasz (latinosan Aeneas)

Menelaosz és Aiasz kimentti Patroklosz holttestét, nehogy az őt megölő Hektór meggyalázza. Utóbb a halott hős unokatestvére és leghűségesebb barátja, Akhilleusz rendezi meg Patroklosz méltó temetését.

Aphrodité és a Trója környéki Dardanosz királya, Ankhiszész gyermeke volt, és nem halhatott meg ebben a háborúban, hiszen az istenek más sorsot rendeltek neki. A felégetett városból ő fogja majd hazai isteneit és maradék híveit kalandos utazás során Itáliába vezetni, ahol aztán utódai sok idő múlva megalapítják a nagy hatalmú Rómát.

PATROKLOSZ HALÁLA

Sokáig dúlt a harc a két tábor között, de a mérleg nyelve egyre inkább a trójaiak felé hajlott. Zeusz állta a szavát, és addig nem engedte győzni az akhájakat, amíg Akhilleuszt ki nem engesztelik. Agamemnón most már keserűen bánta, hogy oly nagy sérelmet okozott hadinépe legnagyobb hősének. Köveket küldött ezért hozzá. Leánya kezét, hét gazdag város feletti uralmat

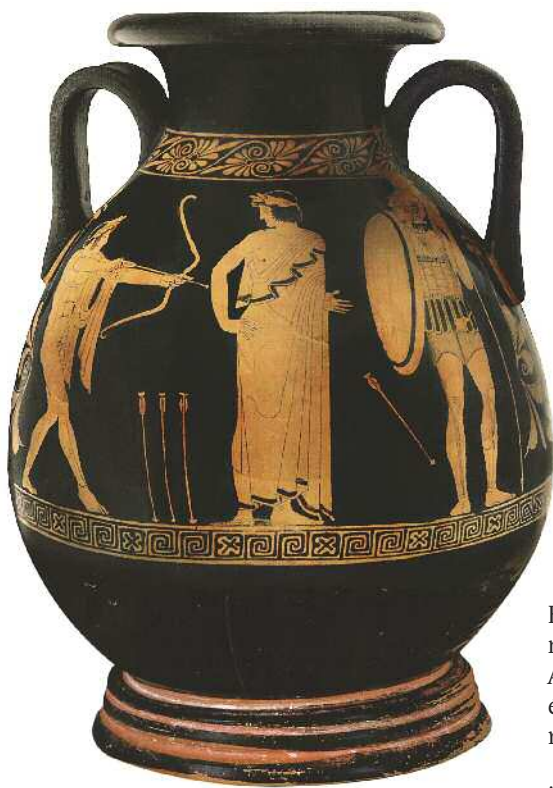
és Briszéisz visszaszolgáltatását ígerte neki, ha visszatér a csatába, és fogadkozott, hogy nem érintette soha a szép rabnőt. De Akhilleusz haragja nem csitult, továbbra sem fogott fegyvert, és Hektór – hozzá méltó ellenfél híján – nagy pusztítást vitt végbe Görögön bajnokai között.

Az éjszaka leszálltával Agamemnón tanácskozára hívta vezéreit. Mit tegyenek? Hogyan védelmezzék a hajókat a rájuk törő ellenséggel szemben? Az agg Nesztór azt javasolta, hogy küldjenek kémeket a trójai táborhoz, és azok fürkészzék ki az ellen akaratát. Ezt megfogadták, és a vakmerő Diomédészre, valamint az eszes Odüsszeuszra bízta a feladatot. Hasonló céllal a trójaiak is menesztettek egy harcost, Dolónt a görögök állásaihoz. Ez a kém azonban nem járt szerencsével. Odüsszeuszék elfogták, alaposan kikérdették, majd megölték. Halála előtt Dolón elárulta, hogy nemrég érkezett Trója

megsegítésére a thrákok királya, Rhészosz, akinek hófehér paripái gyorsaságban a szelekkel is felveszik a versenyt. Diomédész és társa ekkor Rhészosz nyughelyéhez lopózott, életét kioltották, lovait pedig elkötötték, majd diadallal tértek vissza övéikhez.

Reggelre virradóra feléledt a harc. Megsebesült Agamemnón és Odüsszeusz is, és komoly veszélybe kerültek a görögök hajói. Látta ezt Patroklosz, Akhilleusz unokafivére, és kérte őt mint legjobb bajtársát, hagyjon fel sértődöttségével, és mentse meg harcostársait Hektór haragjától. De Akhilleusz szíve nem lágyult. Fegyverzetét viszont felajánlotta Patroklosznak, és biztatta, szálljon ő harcba. Csak azt hagyta meg neki, hogy elégedjék meg az ellenség elkergetésével, ne kövesse Hektórt a városfalakig.

A derék Patroklosz elszántan vetette magát a harcba, s Akhilleusz fegyverzetében üzte-hajtotta Trója hadiné-

memnónnal. Tizenkét lovat, hét csinos rabnőt, magát az érintetlen Briszeiszt és drága kincseket adott a fővezér engesztelésül, a megenyhült Akhilleusz pedig már csak halott barátjára és bosszúja beteljesítésére gondolt.

AKHILLEUSZ HADITETTE

De nemcsak a görögök készülődtek az ugyancsak felszerkő trójaiak ellen, hanem összegyűltek az istenek is az Olümposzon. Zeusz kihirdette, hogy ő maga nem avatkozik bele a csatába, de isteni alattvalói kedvükre segíthetik védenkeiket. Tudta, hogy Héra, Athéné, Poszeidón, Hermész és Héphaisztosz Akhilleuszék mellé állnak majd, míg Arész, Apollón, Artemisz, az utóbbi kettő anyja, Létó és Parisz fő segítője, Aphrodité Hektórékat fogják támogatni.

Akhilleusszal az élén a bosszúsomjas ostromlók serege bőszen rontott a

trójaiakra. Ellenállhatatlan rohamuk nyomán a trójaiak megzavarodva menekültek menedéket nyújtó bástyaik mögé. Hektór sem tudott kitérni Thetisz fiának fegyvere elől. Háromszor futotta körbe Trója falait, abban bízva, hogy üldözője elfárad majd a vad rohanásban, de ellenfele mindannyiszor utolérte, s végül leszúrta őt. A győzelem mámorában Akhilleusz megfosztotta Hektórt fegyvereitől, majd lábainál fogva harci szekerehez szíjazta a tetemet, és háromszor körbevonsozta a gyászoló város falai alatt.

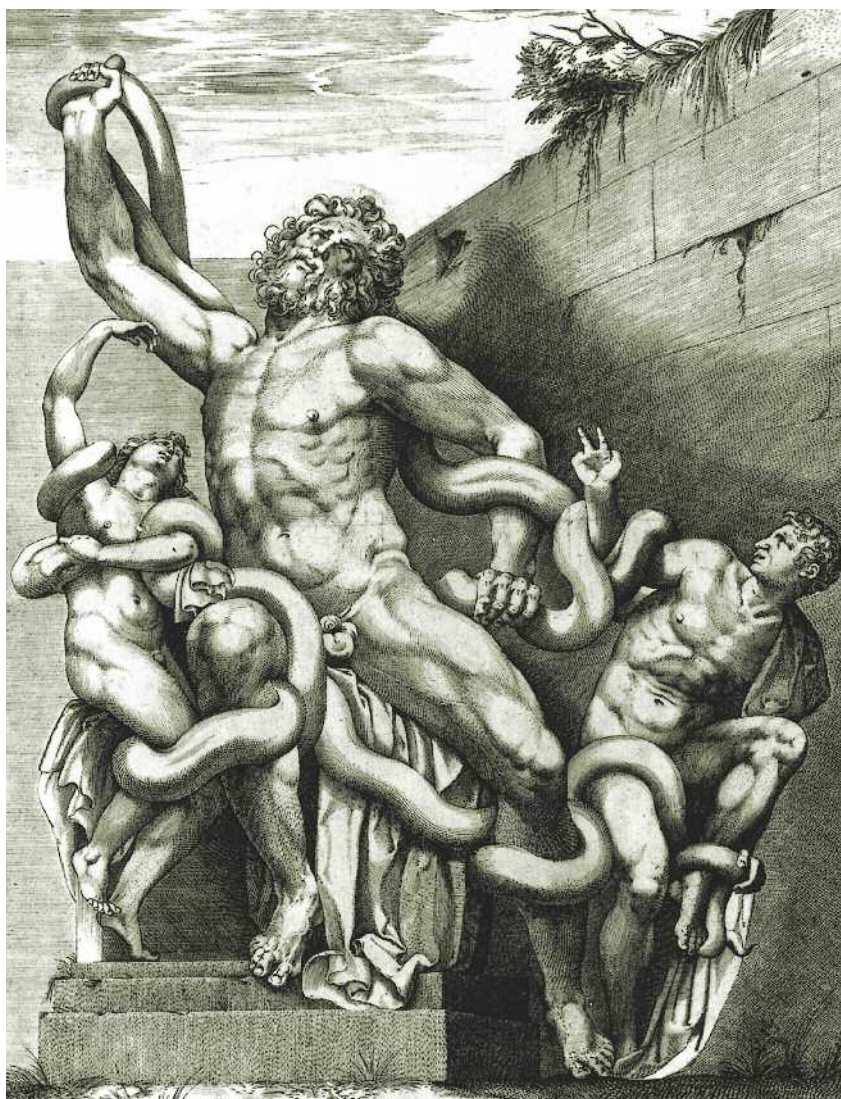
Akhilleusz, a bosszúját beteljesítő bajnok nagy tisztességgel temette el Patrokloszt. A gyászoló görögök először tizenkét ifjú hadifoglyot áldoztak fel nemes vitézük sírjánál, majd Akhilleusz sportversenyt hirdetett a halott tiszteletére, hiszen akkor még tudták a halandók, hogy a versenysport a halotti kultusból szökkent szárba. Háromlábú edényt, paripát, öszvért, erős marhákat, szepővű asszonyokat raktak

Parisz halálosan megsebesíti Akhilleuszt. Nyílvesszője Apollón isten segítségével a legvitézesebb bajnok egyetlen sebezhető pontját, a jobb sarkát ütötte át. (fent)

Apollón papja, Laokoón meg akarta akadályozni, hogy Odüsszeusz találmányát, a falovat Trója falai közé vigyék. Ezért az istenek – a legtöbb hagyomány szerint a tengeristen Poszeidón – két kígyót küldtek ellene, amelyek őt és két fiát megfojtották. (jobbra)

pét. Az akháj sereg pedig abban a hitben, hogy Akhilleusz tért vissza a harcmezőre, újult erőre kapva szorította vissza az ellenséget. Csakhogy a küzdelem forgatagában Patroklosz megfellebbezett a kapott intésről. Meg sem állt Trója kapujáig. Ott aztán Apollón isten hatékony közreműködésével Hektór megállította és megölte őt. A győztes trójai magához vette Akhilleusz fegyvereit, és már ellenfele holttestét akarta meggyalázni, amikor Menelaosz és Aiasz közös erővel kiragadta a halott hőst a kezéből.

Keservesen siratta legkedvesebb barátját a mürmidónok vezére, és könnyek között panaszkolta anyjának, Thetisznek gyászos fájdalmát. Az istennő pedig megígérte, hogy a kovácsisten Héphaisztosszal másnap reggelig új fegyverzetet készített, és akkor fia bosszút állhat Hektóron. Így jött el a reggel, amikor is a fényes fegyverekkel felövezett Akhilleusz megbékélt Aga-

ki győzelmi díjúl, majd összecsaptak a lovasok kettes fogataikkal, az öklözők és a birkózók, a futók, a párbajozók, a nyíllövők és gerelyhajítók. Többek között Diomédész, Aiasz, Odüsszeusz, Agamemnón örülhetett a győztest illető jutalomnak.

Patroklosz tetemét lobogó máglya emésztette el, de a legyőzött Hektór hullája temetetlenül hevert a földön, kiszolgáltatva Akhilleusz nem szűnő haragjának. Az istenek azonban nem akarták, hogy Trója hercege ne érje el az örök nyugalmat. Közbelépésüknek köszönhetően az éltes Priamosz végül elérte, hogy a megenyhült Akhilleusz kiadja neki fia holttestét.

Tizenkét napos fegyvernagyvást követően lángolt fel ismét a harc. Ennek során Akhilleusz fényes győzelmeket aratott. Megölte a harcias amazónok királynőjét, Pentheszileiát, és életét vette Éosz hajnalistennő fiának, Memnónnak. Ám neki is beteljesült a végzete. A néki megjövendölt, soha nem múló hírnévért cserébe oda kellett adnia rövidre szabott életét. Parisz Apollón által irányított nyilvesszője teste egyetlen sebezhető pontját, a jobb sarkát ütötte át. Aztán a thesszáliai Meliboia királya, Philoktésész nyila kioltotta a nőrabló királyfi életét is. A

hullámzó küzdelemnek egy drámai esemény vetett véget.

ODÜSSZEUSZ FURFANGJA

A legtöbben úgy tudják, hogy a leleményes Odüsszeusz tanácsára az ostromlók egy hatalmas, fából készült lovat ácsoltak. Ebben rejtőztek el legvitézebb harcosaik, és várták az alkalmat arra, hogy miután a trójaiak városukba vontatják a faparipát, abból előbújva elpusztítsák az ellenséget. Hogy minden gyanút eloszlassanak, Agamemnón tengerre szállt seregével, bár titokban a part közelében maradt. Szinón, Odüsszeusz rokona pedig, mint aki elárulója bajtársainak, jelentette Trója vezéreinek, hogy vége az ostromnak. A hatalmas lovat áldozati ajándékként hagyták hátra, hogy így engeszteljék ki Athénéét az őt ért sérelemért. Ugyanis Odüsszeusz és Diomédész nemrég elorozta Trójából Athéné égből hullott szobrát, a Palladiont, s azt táborukba vitték. Emiatt a görögök most rettegnek az istennő bosszújától.

A trójaiak hallgattak szavára, noha Kasszandra megmondta, a faló gyomrában fegyveresek rejtőznek, akik vést hoznak rájuk. Kasszandra Pria-

Trója eleste után Menelaosz megbocsátott hűtlen asszonyának, és békében tért vissza vele Spártába.

mosz és Hekabé gyönyörű leánya volt, aki fellobbantotta a jóslatadó isten, Apollón vágyát. A szerelmes isten a jóslás tudományával ajándékozta meg, de mert a szűz visszautasította közeledését, átkot mondott rá: igaz legyen minden jövendölése, de soha ne higgyenek neki. Így történt most is. Pedig Apollón papja, Laokoón is óva intette Trója népét attól, hogy a lovat a falak mögé vigyék. Szavai hitelét azonban elorozták az istenek. Vagy Poszeidón, vagy Athéné, vagy Apollón, aki nőtlenségi fogadalma megszegése miatt haragudott rá – sokan sokféleképp tudták –, két tengeri kígyót szabadított rá, és ezek megfojtották őt és két fiát.

Laokoón és fiai végzete végképp meggyőzte a trójaiakat arról, hogy a lovat városukba kell vinniük. Így is tettek. Eljött az éj, és a megkönnyebbült ostromlottak lakomával ünnepelték az ellenség elvonulását. Amikor azonban álomba ringatta őket az örömben elfogyasztott édes bor, a csalárd Szinón jelére a görögök partra szálltak. Odüssz-

1968-ban a német Armin Wolf fivérével és több munkatársával együtt vitorlás hajóval útnak indult, és a régészet addig elért eredményei, valamint földrajzi és meteorológiai megfigyelések alapján igyekezett meghatározni az *Odüsszeiá*ban említett helyeket és természeti képződményeket. Útjukat dokumentumfilm örökítette meg, melyet a magyar tévé nézők is láthattak.

A mesés kaland első állomásának, a kikónok földjének azonosítása nem okozott gondot. Az ókori források gyakran emlegették a délthrák égei partvidéken, a Nesztosz és Hebrosz folyók közötti területen élő kikónokat, sőt római költők olykor a thrák népnév szinonimájaként használták a kikón megnevezést. Homérosz *Íliásza* szerint részt vettek a trójai háborúban, és az ostromlottakat segítették. E vidékről továbbhaladva a Ma-

leia-foknál érte el Odüsszeusz kicsiny flottáját a vihar. Wolfék a mai görög-török határ környékéről délre hajóztak azon feltevés alapján, amelyet már az ókorban is sokan osztottak. Eszerint az eposzban említett Maleia-fok a Dél-Peloponnészosz ama tengerbe nyúló mészkőplatójával azonos, amely Kútheré szigetével szemben emelkedik. Valóban, a hegyfok és a sziget közötti tengeri átjáró gyakran állította nehéz feladat elé a hajósokat, hiszen ott nyáron nyugati, télen keleti és északi szél korbácsolta föl a hullámokat.

De hol lehetett a lótuszevők országa, a kaland következő állomása? A szelek Észak-Afrika partjai felé sodorhatták a hajókat – gondolták Wolfék. Ezért ők is erre vették útjukat, és néhány antik hagyományt követve a mai Tunéziához tartozó

Gabesi-öböl, más néven a Kis-Szürtisz szigeteinél kötöttek ki. Egyes antik szerzők szerint az itteni Dzszerba-szigeten alapították annak idején Méninx városát a lótuszevők. Mindenesetre a pálmafák jóízű gyümölcssei ma sem hagyják étlen-szomjan az arra utazót.

Wolf és társai számára nem volt kétséges, hogy innen továbbra is nyugati irányba viheték Odüsszeuszekat a nyugtalan hullámok. Észak-Afrika marokkói partvidékén sötét torkú barlangok tátonganak, és juhnyájak legelésznek a sovány földön. A görögök szerint itt a régi időkben vademberek éltek, amit lám, az is alátámaszt, hogy Polüphemosz vízzel vegyítetlen issza a bort, és szemmel láthatóan fogalma sincs a vendéglátás elemi szabályairól. Wolfék ide helyezték a Küklopszok földjét.

A kezdetben oly barátságos Aiolosz szigete Málta lehetett, ahonnan a végzet a laisztrogónokhoz sodorta Odüsszeusz hajóit, a tudományos megfontolás pedig Wolfék vitorlását Motüé szigetéhez vitte. Itt, Szicília legnyugatibb kiszögellésénél feküdt a föníciaiak megerősített települése, ahol a régészek az emberáldozatot követelő Baal-kultusz nyomaira bukkantak. Elképzelhető, hogy az emberevő laisztrogónok hagyománya erre épült? Homérosz verse szerint a sziget vad lényei „*mint halakat, szigonyozták őket a csúf lakomához*”.

Szicília nyugati csücskétől egy északkeleti irányú fordulattal jutott el Odüsszeusz Kirké szigetéhez, Aiaiához. Ez Wolfék szerint nem más, mint Ustica a Tirrén-tenger déli részén, a Lipari-szigetektől nyugatra fekvő földdarab. Itt a régészek bronz-

kori település nyomait találták, bizonyítékeként a civilizáció viszonylag korai megtelepedésének. A sziget halászsai napjainkban is a tengervíz által kivájt barlangokba rejtik hajóikat, amint azt a költemény szerint Odüsszeusz is tette.

Innen ment a hērös az Alvilágba, vagyis mint a költő írja, „Hadész házához”. Mit lehet erről megtudni Homérosztól?

„Ott van a kimmeriosz nép városa, lakhelye, ködbe és felhőbe takartan; a nap sose néz le rájuk...”

(Az Odüsszeiát Devecseri Gábor fordításában idézzük.)

Wolfék a szicíliai Himera városára gondoltak, amelyet antik források olykor Kimera néven említenek. Úgy vélték, a közeli kénbányákból feltörő por idéz-

Odüsszeusz hallani akarta a gyönyörű hangú haláldémonok, a szirének énekét, amelynek senki sem tudott ellenállni. Ezért partjuk mellett elhajózva árbóchoz kötöztette magát, emberei fülét pedig viasszal tömte be. Így senki sem esett a szép szörnyek áldozatául.

hette elő már az ókorban is a költő által leírt ködöt, amely a beljebb fekvő Henna környékét, a Démétér-kultusz egyik centrumát is befedte. Itt rabolta el egy mítosz szerint az alvilági isten, Hadész Démétér istennő leányát. Az eposz által említett Hadész háza valójában az isten temploma lehetett, azt kereste fel Odüsszeusz, hogy megtudja a jövő titkait.

Ez volt a német kutatók véleménye, akik azután a következőképp rekonstruálták Odüsszeusz útjának folytatását: a hős a köveket hányó Sztromboli közelében hajózva jutott el a Messinai-szoros északi bejáratánál emelkedő Pelórosz-fokig. Az itteni tengerpart homokos zátonyai által a hajósokat fenyegető veszély allegorikus megszemélyesítőiként ekkor jelentek meg

előtte az igéző hangú haláldémonok, a szirének. A Szküllá és a Kharübdisz a Messinai-szoros bejáratának sziklák és örvények által veszélyeztetett, szűk tengerszakaszát idézte. Trinakria szigete a mai Messina, az ókori Messzana városa, amelyet keskeny földnyelv választ csak el Szicília szigetétől, és amely a régi időkben maga is sziget lehetett. Majd hosszabb itt-tartózkodás után tutajja a hőst a phaiakok országába vitte. Wolfék ezt a dél-itáliai Calabria tartománnyal azonosították. Ezt követően érkezett Odüsszeusz a mai Görögország nyugati partjai előtt fekvő Ithakába, és Wolfék is ott fejezték be utazásukat.

2000-ben Vass Tibor vezetésével magyar „Odüsszeusz-expedíció” is megpróbálkozott az antik hős útjának rekonstruálásával. Vass négy „abszolút új” helyszín felfedezését vallotta magáénak. Ő is nagyjából az újkori kutatók hagyományos

felfogásához igazodva Szicília környékén hajózott, és a küklópszok földjét a Sziciliától nyugatra lévő Levanzo szigetével azonosította, noha Homérosz nem írta, hogy a „kereszteműek” szigeten éltek volna. Aiolosz szigetének ő Usticát tekintette, míg Kirké hazájának a Nápoly magasságában fekvő Ponza szigetét. Negyedik „felfedezését”, mely szerint Hélios nyája Messina (Messzana) területén legelt, Wolfék már elorozták előle.

MARAD A REJTÉLY?

A modern kutatások bebizonyították, hogy az Odüsszeia szerzője sokat tudott a világról, és ha csak néhány helyazonosítás megállja a helyét, akkor nyilvánvaló a költő földrajztudása is. Az ókori földrajztudós, Sztrabón és a modern tudomány is – élén Finley-vel – valószínűleg jogosan feltételezi, hogy a homéroszi hős kalandjainak java része Szicília környékén játszód-

dott le. Vagy legalábbis ide helyezte őket a költői képzelet. Finley a Kr. e. 10–9. századot tekintti „Odüsszeusz világának”, annak a kornak, amely a Kr. e. 650 körül írásba foglalt mű tényanyagát meghatározza. Márpedig ez az időszak a görögség nyugati irányú tájékozódásának kezdeti szakasza. Ez azonban még nem elégséges ahhoz, hogy azt higgyük, Homérosz egy valóban rekonstruálható hajóutat írt meg. Inkább egy laza egységbe foglalt hellén hagyományanyagról lehet szó, amely a görögök számára ismert világ egymástól sokszor nagy távolságra fekvő, de analog jelenségeket mutató helyszíneit villantja fel.

Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy míg Wolfék és Vass Tibor bizonyos antik hagyományoknak hitelt adva a Szküllát és a Kharübdiszt a Messinai-szoros bejáratához tették, addig mások a Boszporusz környékére lokalizálták őket. Ugyanígy a laisztrigónok kannibáli vidékét a krími Balaklava környékén vélték fellelni. Odüsszeusz nyomait tehát egyesek nyugaton, mások viszont ellenkező irányban kutatták. Annak a sok ötletnek pedig se szeri, se száma, amelyekkel a kaland egyes epizódjait már antik írók is az adott földrajzi körzetben, tehát Itália közvetlen környékén elhelyezték. Neapolisz közelében muto-gatták Parthenopé szirén sír-emlékét; Ógügié lehet a krétai Gaudosz vagy a máltai Gaulos (Gozo szigete), esetleg Melité az illír partoknál. A dél-itáliai Lakinioni-hegyfoknál is volt egy sziget Nészosz Kalüpszousz (Kalüpszó szigete) néven. A laisztrigónok földjét egyesek a latiumi Formiae körzetére lokalizálták, modern becslések olykor Albánia, Szardínia vagy Marokkó területére teszik. Útikönyvek szerint a phaiakok Korfu szigetén éltek.

Aki tehát Odüsszeusz nyomába akar eredni, éppúgy hosszú bolyongásnak teszi ki magát, mint egykor a mondák hőse. Csakhogy, vele ellentétben, ő korántsem biztos, hogy célba ér. ♦

szeusz és társai elhagyták a faló gyomrát, majd a megnyitott kapukon át beözönlött a falak mögé Agamemnón selege. Iszonyú pusztítás vette kezdetét. Megölték Priamoszt, kiirtották családját, Kasszandra pedig Agamemnón fogságába került. Menelaosz is elérte célját: visszaszerezte világszép Helenéjét, és vele együtt elhajózott Spártába.

HOMÉROSZ ÉS A HÁBORÚ

A trójai háborúról és az ahhoz kapcsolódó történekekről legfontosabb írott forrásunk a Homérosznak tulajdonított két eposz, az *Íliász* és az *Odüsszeia*. M. I. Finley magyarul is megjelent, *Odüsszeusz világa* című könyvében azt az elterjedt nézetet fogadja el, amely szerint a Homérosz szerzőségével jelzett eposzok közül az *Íliász* valamikor Kr. e. 750, míg az *Odüsszeia* 650 körül került lejegyzésre, így a két alkotás feltehetően nem egyetlen költő műve. Következésképp Homérosz, ha létezett is, vagy az *Íliászt*, vagy az *Odüsszeiát* írta.

Ennek az elgondolásnak az az alapja, hogy míg az *Íliász* történetlátása közelebb áll a Kr. e. 2. évezred szellemiségéhez, addig az *Odüsszeiáé* a kibontakozó városállami korszak világát tükrözi. Mi viszont a továbbiakban az egyszerűség kedvéért Homérosznak fogjuk nevezni a két eposz költőjét, és először az *Íliással* foglalkozunk, mivel ez őrizte meg összefüggően az egykori harcok emlékezetét.

Ha elfogadjuk azt a véleményt, hogy Homérosz a Kr. e. 8. században alkotta az *Íliászt*, nem csodálkozhatunk azon, hogy csataképeiben saját korának több vonása feltűnik. Az ő mindennapjainak gyakorlata, amelyet a kialakuló phalanxharcászat jellemezett a maga gyalogsági küzdelmeivel, nyilván élesen különbözött attól, ami a trójai háború időszakában zajlott a harcmezőkön. Utóbbiról csak nagyon halvány sejtései, hézagos információi lehettek. Emiatt képzeletében gyakorta keverednek a rég letűnt idők és saját korának jelenségei. Színezi a problémát az a körülmény, hogy a költő még sok mindent tudott a csak nemrég lezárult „sötét kor” (Kr. e. 12–9/8. sz.) katonai gyakorlatáról. Ezt mint harmadik elemet szőtte bele az *Íliász* hősi harcainak leírásába. Sok elemzőnek az a véleménye, hogy Homérosz nem is törekedett valamiféle hiteles ábrázolásra, hanem

tudatosan keverte a különböző korszakok elemeit, hogy e szisztéma segítségével is érzékeltesse, régmúlt történeteket idéz fel. Mindezt előrebocsátva érdemes megvizsgálni az *Íliász* hadtörténeti szempontból figyelemre méltó közléseit.

Eltekintve az Odüsszeusz által kitárlt hatalmas, fából készült lótól, amelyben a mítosz szerint az akháj harcosok elrejtöztek, az összes katonai cselekmény a trójai erőd előterében, nyílt színen játszódik. Sem a flotta harci tevékenysége, sem a várostromlás technikája és taktikája nem keltette fel Homérosz figyelmét. Utóbbival kapcsolatban modern történelmi spekuláció az az elképzelés, hogy a csatadöntő tényezővé előlépett faló talán egy nagyméretű faltörő kos mondai lecsapódása lehet. A harcmezőn kialakult küzdelem annál inkább központi helyet foglal el az elbeszélésben.

A költőnek voltak halovány ismeretei arról, hogy a trójai háború idején a kiemelkedő arisztokrata hősök harci kocsikon vágattak a csatatérre. Azt azonban az ő idejében már senki sem tudta, hogyan kell ezekkel a járművekkel harcolni. A harci kocsi addigra státuszszimbólum lett, harcértékét elveszítette, csupán a gazdagság jelzését szolgálta. A két paripa által vont harci kocsi valódi funkciójáról napjainkban is történelmi viták folynak. Többen hajlamosak elfogadni azt a homéroszi elképzelést, mely szerint csak szállító és nem harci járművekként szolgáltak. Elvitték a hadszíntérre a fegyvereket, akik ott leszálltak róluk, és gyalogosan kezdték meg a tusát. Azt sem tartják kizártnak, hogy a „sötét kor” kezdetén a lovak is csak szállítóeszközként szerepeltek, a valódi küzdelem gyalogosan folyt. Esetleg ez a körülmény is befolyásolhatta a költőt. Mások viszont úgy gondolják, hogy hegett a hegyi megfigyeléshez hasonlóan az akháj harci kocsik is indítottak tömeges akciókat az ellenséges harcrend szárnyai vagy háta ellen, és valóban, olykor Homérosz is felvillant ilyen jeleneteket.

Mérlegelésünkönél figyelembe vehetjük a trójai háború időszaka táján virágzó akháj állam, Pülosz területén előkerült írásos anyagot. Ennek alapján az ottani összlakosság lélekszáma 50 és 120 ezer fő között lehetett. Ez az adat a szakirodalom szerint legalább 5000 főnyi katonaság meglétét feltételezi. Ugyanakkor a feljegyzések mindössze néhány száz harci kocsi említene. Mindezek után bizonyosnak látszik,

hogy az arisztokrácia tagjai által feltöltött harcikocsi-csapatok a haderő számbelileg lényegesen kisebb, ugyanakkor nyilvánvalóan nagyobb hatékonyságú részét alkották. Régészeti leletek alapján tudjuk, hogy a harcikocsizók felszerelése sisak, testpáncélzat, lándzsa és kard volt. Mivel baljukkal a lovakat irányították, pajzsukat a páncélzat helyettesítette. Ezt a haderőt támogatva a gyalogság. Az itt küzdők többsége is rendelkezett sisakkal, testüket pajzsral védte, támadófegyverük többnyire a lándzsa és kisebb mértékben a kard volt.

Homérosznál a harci kocsik alkalmankénti tömeges megjelenése arról tanúskodik, hogy a költő több információval rendelkezett a csak nemrég letűnt időszak lovassági összecsapásairól, noha kifejtett lovas harcászatról a görögöknél csak a Kr. e. 5–4. század fordulójától beszélhetünk. Jobban el tudta képzelni a lovasság küzdelmét, mint a harci kocsikét. Ezért némely csataképeiben a harci járművek a lovasság lehetőségeit tükröző manővereket hajtának végre, s meghazudtolva a fizika törvényeit, széles árkokat, magas sáncokat ugranak át.

Ugyanílyen anakronizmusok lelhetők fel a hősök kezébe adott fegyverek tekintetében is. A 9–8. században kerek pajzsot használtak, amely felemelve védhette az arcot és a mellet, a pajzsra erősített fémdudor pedig a 12–11. század találmánya volt. Ezzel szemben Hektór pajzsát így írja le a költő:

*„Szólt a sisakrázó Hektór; és nyomban elindult:
főnt a nyakát csapkodta, bokáját lent a sötét bór;
mely körítette körül köldökkel-domború pajzsát.”*

(Az *Íliászt* Devceveri Gábor fordításában idézzük.)

A későbbiekből megtudjuk, hogy ez az egész testet védő pajzs kör alakú volt. Következésképp nagyságát illetően a bronzkorba, a fémdudor tekintetében a bronz- és a vaskor határára, míg alakja szerint a vaskorra tehető. Hasonló a helyzet a lándzsával. Hektór lándzsája körülbelül 4 méter hosszú. Ilyen nagyságú fegyver a régészeti leletek tanúsága szerint – hasonlóan az egész testet védő pajzshoz – a 16–15. századhoz tartozott. A 13. század során, a trójai háború valószínű időszakában sokkal rövidebb, hajításra is használt lándzsával harcoltak. Homérosz hőse

tizenegy rőfös lándzsáját hajítódárda gyanánt veti ellenfelére:

„Szólt, kelevézt csóvált s röpítette,
de Pallasz Athéné
nagynevű hős Akhilleuszról vissza-
vetette a dárdát...”

A hosszú lándzsa hajítódárdaként történő használata éppoly fizikai lehetőség, mint harci kocsiakkal átugratni a kihegyezett cölöpökből épített sáncon. Ugyanígy zűrzavar figyelhető meg a fémhasználat leírása terén is. A hősök bronzból készült fegyverekkel ölik egymást, ami megfelel az adott időszak gyakorlatának, hiszen a trójai háború a bronzkorban játszódott. Viszont a dolgozó ember szerszámaikat már vasból készültnek írja le, ami a költő saját korára emlékeztet. Ez is tipikusan olyan vonása a homéroszi eposznak, amely azt bizonyítja, hogy a szerző fantáziájában és az annak gyökerét képező hagyományban a bronzkor és a vaskor egyetlen egésze olvadt össze.

ODÜSSZEUSZ KALANDJAI

Odüsszeusz kalandjait alapvetően a másik homéroszi eposz, az Odüsszeia alapján követhetjük nyomon. Ebben a költői műben is fellelhető a mítoszalkotó fantázia különös logikája. Emlékez-

hetünk, a trójai háború harcosai közül az az Akhilleusz emelkedett ki, aki magát nőnek kiadva igyekezett elkerülni a háborús részvételt, és az az Odüsszeusz tervelte ki az ostrom sikeres befejezését biztosító cselvetést, aki – hasonló megfontolásból – a hadjárat megindulása előtt örültséget színlelt. Hasonló módszer figyelhető meg a Trójából hazainduló hērőszok történetében is. A látszólag szerencsés Agamemnón hamar hazatalál, hogy azután megérkezését követően nem sokkal felesége és annak szeretője gyilkos merényletnek essen áldozatul. Ezzel szemben a sokáig a balsors üldözöttjének tekintett Odüsszeusz tízéves fárasztó kalandozás után békés öregkort érdemelt ki.

A trójai mondakörben gyakorta felcsillan az a gondolat, amelyet a „történetírás atyja”, Hérodotosz e szavakkal fogalmazott meg: „az ember teljesen a sors játékszere [...] Minden dolognak meg kell várnunk a végeredményét, hogy végül mi lesz belőle. Sokan voltak már, akik előtt isten csak felcsillantotta a boldogság reményét, azután pedig porig sújtotta őket.” (Muraközy Gyula fordítása.)

A „végeredmény” Odüsszeusz számára az otthon kiérdemelt nyugalma lett, de ennek eléréséig nagy utat kellett megtennie. Agamemnón és a többi trójai hős többnyire tragikus történetét többek között Aiszkhülosz, Szó-

phoklész és Euripidész drámái révén ismerhetjük meg, míg Odüsszeusz históriáját a Homérosznak tulajdonított mű alapján. Utóbbi a költő előadása szerint Tróját 12 hajóval odahagyva először a kikónok földjére érkezett híveivel. Itt zsákmányra éhesen feldúlták Iszmarosz városát. Csak Apollón papját kímélte meg Ithaka királya nagy bölcsen, nemhiába volt ő a nagyesszű Hermész isten dédunokája. A hálás paptól ajándékba kapott bor ugyanis később megmentette az életét.

A kikónok országától a tengerre szállt harcosok hajóit a vihar és a nyomában járó tomboló szelek a lótszevők földjéhez sodorták. Itt oly mézédés lótszusz termett, amelynek húsát, ha valaki megízleli, soha nem kíván hazatérni. Ezért az erős elhatározású Odüsszeusz ismét a gályákra kényszerítette embereit, és elhajózva egy lakatlan szigeten kötöttek ki. Innen a főhős egyetlen hajóval és 12 társával egy barlangokkal tűzdelt területre kelt át. Mint utóbb kiderült, itt laktak a küklópszok, akiknek egyetlen kerek szemük – a nevük is „kerek szeműt” jelent – a homlokuk közepén helyezkedett el. A robosztus szörnyek nappal juhaikat legeltették, így akadtak az éhes vándorok Poszeidón tengeristen fia, Polüphemosz üres barlangjára. Ebben pihentek meg, de nyugalmaiknak vége szakadt, amikor este megérkezett a szörny, és

Erzsébet királyné koronázási díszruhában
Emil Rabendyng, Bécs, 1866.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Fényképtár

Tejfalussy-ház – Veszprém, Vár u. 35.

MAGYAR KIRÁLYNÉK ÉS KORONÁZÓ PÜSPÖKÖK
KIEGYEZÉS ÉS KORONÁZÁS 1867
150 ÉVVEL EZELŐTT KORONÁZTA ERZSÉBET KIRÁLYNÉT
RANOLDER JÁNOS VESZPRÉMI PÜSPÖK

A kiállítás 2017. május 4-től megtekinthető, 2017. november 1-jétől 2018. április 30-ig, az alábbi elérhetőségeken történő előzetes bejelentkezéssel látogatható:

BOLDOG GIZELLA FŐEGYHÁZMEGYEI GYŰJTEMÉNY
Telefon: +36 88 426 095, e-mail: info.boldoggizella@gmail.com
www.gizellagyujtemeny.hu, facebook.com/gizellagyujtemeny

rögvest felfalta két bajtársukat. Másnap még négyen estek az óriás marta-lékául, aki sziklával torlaszolta el a menekülés útját.

Végveszélybe jutván Odüsszeusz mentő ötlete támadt. Elővette az Apollón papjától kapott zamatos bort, és addig kínálta vele marcona fogvatartóját, amíg az részeg álomba nem merült. Ekkor aztán embereivel kifaragott egy hegyes husángot, és azzal kidöfték Polüphemosz egyetlen szemét. A cselvetés után kimenekültek hajójukhoz, és a dühöngő Küklópsz hiába hajigált kőszik-lákat utánuk, kiveztek a nyílt tengerre. Ekkor azonban Odüsszeusz nagy hibát vétett. Diadalmármorában odakiáltotta nevét a megvakított óriásnak. Meghal-lotta ezt a szörny apja, Poszeidón, és bosszút esküdött Odüsszeusz ellen.

A vándorok következő állomása a szelek királya, Aiolosz országa, Aiolészigete volt. Ott a barátságos Aiolosz

bőrtömlőbe zárva átadta nekik a barát-ságtalan szeleket, hogy könnyebben hazataláljanak. Ám egy óvatlan pillanatban Odüsszeusz társai kinyitották a reményeik szerint kincset rejtő tömlőt, és a kitóduló szelek visszaűzték hajóikat Aioloszhoz. Csakhogy a szelek urát ekkorra már ellenük hangolta Poszeidón, és ő elkergette őket.

Így jutottak a tévelygő hajósok az emberevő óriások, a laisztrügónok vidékére. E durva lények országában újabb csapások vártak rájuk. Egyetlen hajójuk menekült csak meg az itt élők romboló dühétől, és a vándorok java-része a robusztus kannibálok tápláléka lett. A szelek innen a varázserejű Kirké szigetére röpitették az életét mentő Odüsszeuszt.

Kirké Hélios napisten leánya volt, aki a szigetére tévedőket állatokká változtatta. Így tett az ithakai király kíséretével is, de Odüsszeusz Hermész se-

gítségével ellenállt a varázslatnak. Miután szerelmi kapcsolatba került a vándorló hős és a csábos boszorkány, a disznóvá változtatott hajósok is visszanyerték emberformájukat. Egy egész esztendő telt el vidám lakmározással, amikor Odüsszeusz türelmetlen vágya otthona iránt véget vetett a románcnak.

A szerelmes Kirké útmutatása szerint Odüsszeusz leszállt az Alvilágba, hogy megtudja, hogyan érheti el végre vágyott hazáját. Hadész birodalmába érve feláldozott egy fekete juhot és egy fiatal kost az alvilági isten és neje, Perzsephoné tiszteletére, majd a vak jós, Teiresziasz tanácsát kérte. A jövőmondó figyelmeztette őt, hogy ha majd Szicíliahoz érnek, nehogy megdézsmálják a Nap-titán Hüperiön marhacsordáját. Hazájában sok baj és gond várja, de ha ezeken felülkerekedik, és kiengeszteli Poszeidont, akkor hosszú, boldog élet várja. Odüsszeusz köszönetet mondott Teiresziasznak, majd találkozott rég elhunyt édesanyjával, aki híreket mondott neki otthon maradt családjáról. A trójai harcok hőseinek szellemei is mind örömmel üdvözölték őt, Odüsszeusz pedig megújult reményekkel tért meg Kirké szigetére.

Ott szerető szívű vendéglátója gondosan felkészítette Odüsszeuszt az istenek által kijelölt további útra. Felhívta figyelmét arra a veszélyre, amelyet a szirének partja rejt magában. Amikor emellett elhajóznak majd, hallhatják e madártestű démonok csábos énekét. Senki nem állhat ellen a hívogató dallamnak, de aki enged nekik és közeledik hozzájuk, azt könyörtelenül elpusztítják. Tapassza be ezért emberei fülét méhviasszal, ő pedig, ha mindenképpen hallani akarja őket, kötöztesse magát az árbóchoz, és adja parancsba, hogy semmi szín alatt ne oldozzák el onnan addig, amíg más tájra nem érnek. Figyelmeztette Odüsszeuszt a Szküllá és a Kharübdisz halálos örvényeire is, majd nehéz szívvel útjára engedte Ithaka királyát.

Odüsszeusz és Kirké. A Trójából hazafelé tartó ithakai király egy egész esztendőt töltött a csábos boszorkány szigetén. Kirké, Hélios napisten leánya disznókká változtatta embereit, de Odüsszeuszon nem fogott a varázs. Utóbb Odüsszeusz társai is visszanyerték emberi mivoltukat, a hős pedig szerelmi viszonyba bonyolódott Kirkével, aki végül jó tanácsokkal látta el a hazaútra.

Elindult a vándorok hajója a tengeren, és hamarosan elhaladt a szirének földje mellett, azután átvergődött a hatfejű szörny, a Szkülla, majd a fekete örvényt okádó Kharübdisz sziklái között. A borzalmas megpróbáltatások miatt alaposan megcsappant létszámú csapat végül Trinakria partjain keresett menedéket. A kedvezőtlen széljárás miatt hosszabb ideig pihentek itt, és felélték minden élelmüket. Így azután, noha a vak jós intelme nyomán királyuk megtiltotta nekik, hogy Héliosz nyájából akár egyetlen állatot is levágjanak, az éhség rávitte őket a bűnre. A büntetés rettenetes volt. Az ismét útra kelt hajót a tengeri vihar úgy megdobálta, hogy Odüsszeusz kivételével mindenki elpusztult.

Hősünket az áramlatok Ógügié szigetére sodorták, ahol Kalüpszó nimfa élt. Atlasz titán gyönyörű leánya volt ő, vagy mint mások tudták, Thetisz és Ókeanosz szülöttje. A meggyötört Odüsszeusz látványa forró érzelmeket keltett szívében, és a megfáradt bajnoknak hét, boldog öleléssel és békés

nyugalommal teli esztendőt ajándékozott. Ez idő leteltével azonban Odüsszeuszban ismét eluralkodott a vágy a rég nem látott otthon után. Látta ezt Zeus, a világ ura, és megesett rajta a szíve. Mivel a gyűlölködő Poszeidón éppen nem volt a közelében, leküldte Hermészt a szigetre, és általa megparancsolta Kalüpszónak, hogy bocsássa el szeretőjét. A nimfa kénytelen-kelletlen engedelmeskedett. Segítségével tutaj készült, melyet megraktak Ógügié terményeivel.

Kedvező szél hajtotta Odüsszeusz tutaját a phaiakok országához, amikor a haragvó Poszeidón még egyszer rárontott tarajos hullámaival. Elpusztult a tutaj, de utasa megmenekült. Az őt védő istennő, Athéné olyan szelet gerjesztett, amely lecsendesítette a hullámokat. Két napon át dobálta a víz a fuldokló testét, míg végül a megenyhült tenger a parti fövenyre sodorta. Ott talált a kimerülten alvó, ruhátlan férfira a phaiakok királyának, Alkinoosznak a lánya, Nauszíkaa. A szűz, aki nemrég még ruhát mosott a vízben,

A Poszeidón haragjától felkorbácsolt tenger hullámai a phaiakok országához sodorják a ruhátlan Odüsszeusz testét. Itt talál rá Nauszíkaa, Alkinoosz király leánya. A szerencsétlen vándort atyjához vezeti, és Odüsszeusz elmeséli fordulatokban gazdag kalandjait. Alkinooszt meghatja vendége sorsa, és segítségével Odüsszeusz hazatalál Ithakába.

gyolccsal takarta be a felszerkenő vándort, és atyja palotájába kísérte. Alkinoosz pedig, megismerve Odüsszeusz történetét, hajót rendelt vendége alá, amely végre Ithakába vitte hősünket.

Ithakában a hűséges Pénélopé nehezen állta a kapzsi kérők ostromát, akik lassanként kiették, kiitták őt vagyonából. Odüsszeusz álruhában vegyült a szemtelen vendégek közé, aztán fia, Télemakhosz és az őt pártoló istenek segítségével megölte őket. Háza és országa uraként végre nyugalmat lelt az öt hűz éve vágyakozva váró, hűséges Pénélopé oldalán. ♦

NÉMETH GYÖRGY

VESZEDELMESES VISZONYOK

ISTENNŐK ÉS FÖLDI FÉRFIAK

Közismert, hogy Zeusz számos földi asszonynak csavarta el a fejét, de más isteneknek is voltak földi kalandjaik. Kevesebbet beszélünk róla, hogy olykor istennők is szerelembe estek földi férfiakkal. A szerelmes természetű istenek mítoszai nagyon is földi igényekre jöttek létre. A görög királyi vagy legálább arisztokrata családok szívesen vezették vissza családfájukat egy vagy több istenre. Ehhez azonban szükség volt egy földi partnerre is, hiszen ezek az isteni eredetű ősök halandó emberek lettek. Így aztán Zeuszon vagy Apollónon kívül olykor istennők is szerelembe estek földi halandókkal.

APHRODITÉ ÉS AINEIÁSZ

Aineiász apja, Ankhiszész a Trója közelében fekvő Dardanosz királya volt. Aphrodité istennő vágyat érzett a szépséges ifjú iránt. Zeusztól kért engedélyt, hogy földi asszony képében meglátogathassa. A földi kalandokban dúskáló főisten nem tiltotta meg a nászt, de kikötötte, hogy az emberek közt nem mehet híre a viszonyoknak.

Aphrodité tehát egyszerű földi asszony képében állított be Ankhiszészhez. Isteni szépségét azonban nem tudta elrejtetni, az átragyogott az emberi testen. Ankhiszész azonnal beleszeretett a gyönyörű asszonyba, és feleségül akarta venni. Aphrodité ugyan férjhez nem mehetett a királyhoz, ám szeretője lett. Ebből a viszonyból származott Aineiász, a trójai háború hőse és a trójaiakat Itáliába vezérlő harcos. Aphrodité a Szimoeisz-folyó partján adott életet a gyermeknek, akit a bölcs Kheirón kentaur nevelt fel és tanított.

Aphrodité végül elárulta Ankhiszésznek, hogy ő tényleg istennő, de megtiltotta, hogy a férfi ezt bárkinek elárulja. Egyszer azonban Ankhiszész nagyon berúgott és kifecsegte a titkot. Zeusz bosszúból lesújtott villámával, de Ankhiszész csak fél szemét veszítette el. Aineiász fiát a rómaiak Iulusnak nevezték és őt tekintették a Juliusok őségének. Nem véletlenül nevezte magát Caesar Venus és Ankhiszész leszármazottjának.

ÉÓSZ ÉS TITHÓNOSZ

Éósz, a Hajnal istennője meglátta a trójai király rendkívüli szépségű fiát, Tithónoszt, és azonnal beleszeretett. Kapcsolatuk kifejezetten boldog volt, két fiuk is született. Csakhogy Éósz megjed: mi lesz, ha majd Tithónosz meghal? Elment hát Zeuszhoz, az istenek és emberek urához, és kérte, hogy adja meg Tithónosz számára a halhatatlanságot.

Zeusz ingatta a fejét, és megkérdezte: „Tényleg ezt szeretnéd?” Éósz bizonygatta, hogy ez minden vágya. Zeusz erre azt mondta: „Te tudod.”

Ezzel halhatatlanná tette a férfit. Ahogy azonban teltek-múltak az évek, az egykor gyönyörű ifjú elkezdett öre-

Aphrodité istennő márványszobra.

A legelső ruhátlan Aphrodité-szobrot az athéni Praxitelész mintázta meg barátnőjéről, Phrüneről a Kr. e. 4. században.

gedni. Már olyan vénségesen vén volt, mint senki emberfia, fájt minden tagja, reszketett a térdé, és egyre csak töpörödött. Tithónosz számára teher volt már az élet, szeretett volna végre meghalni. Éosz újból elment Zeuszhoz, és kérte, szabadítsa meg Tithónoszt szenvedéseitől. Mire Zeusz kijelentette, hogy akinek egyszer megadta a halhatatlanságot, annak nem tudja többé elvenni az életét.

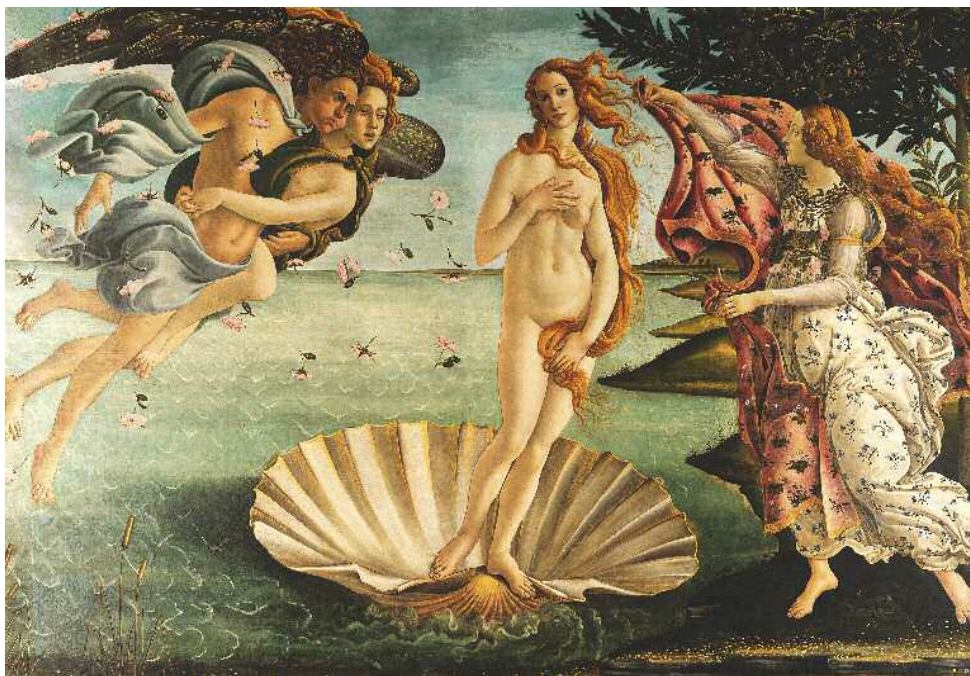
„Te követted el a hibát, Éosz. Az örök élet mellé nem kértél örök ifjúságot is. Pedig én figyelmeztettem, hogy biztosan csak azt kéred-e, hogy Tithónosz halhatatlan legyen.”

Éosz elkeseredetten tért vissza az egyre töpörödő aggastyánhoz, akinek már a hangját is alig lehetett hallani, beszéde inkább ciripelésre emlékeztetett. Éosz ekkor átváltoztatta Tithónoszt tücsökké. Ezért köszöntik a mai napig a tücskök boldog ciripeléssel Éosz, a Hajnal felvirradtát.

APHRODITÉ ÉS ADÓNISZ

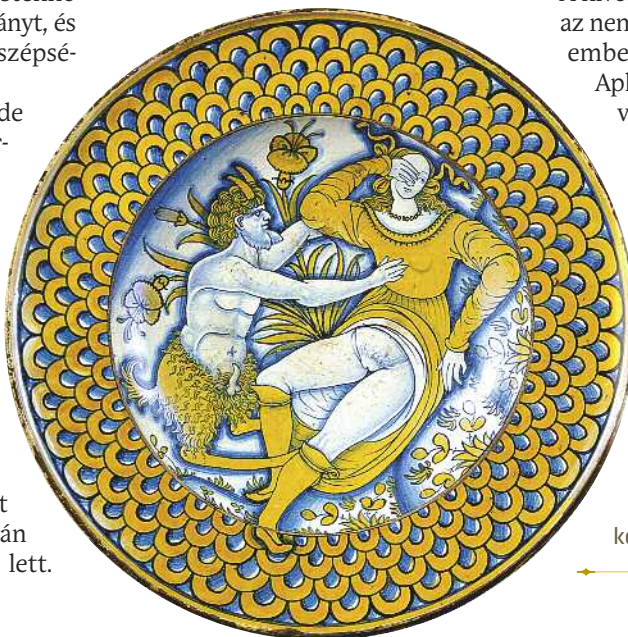
Adónisz egy gyönyörű ciprusi hercegnő, Mürrha és apja bűnös viszonyából született. A király ugyanis annyira büszke volt lánya szépségére, hogy egyszer kijelentette, Mürrha még Aphroditénél is szebb. Az istennő szörnyű bosszút állt. Szerelmet keltett a lányban apja iránt, és ő a sötétben titokban többször is belopózott hozzá. A király azonban kíváncsi volt rá, ki lehet titokzatos éjjeli látogatója. Lámpást gyűjtött, és meglátta saját lányát. Mürrha szégyenében elmenekült, de a felbőszült király üldözni kezdte. Könyörgött, hogy segítsen rajta Aphrodité, különben saját apja öli meg. Az istennő ekkor mirrhafává változtatta a lányt, és e fa kérgéből született meg a szépséges Adónisz.

A kisfiút Aphrodité nevelte, de az alvilág urának felesége, Perszephoné is gondoskodott róla. Végül a két istennő annyira összeveszett azon, ki is nevelje a fiút, hogy Zeust kérték fel döntőbírónak. Zeusz úgy döntött, hogy Adónisz az év egyharmadát Perszephonénál töltsse, az Alvilágban, egyharmadát Aphroditével, és a maradék egyharmadról maga döntsön. Adónisz ezért az év kétharmad részét Aphroditével töltötte, és miután felserdült, az istennő szeretője lett.

Arész, Aphrodité féltékeny kedvese nem örült vetélytársának. Szörnyű vadkant teremtett, és Ciprusra vitte, ahol Adónisz vadászni szokott. A vad rárontott az ifjúra, és halálra sebezte. Adónisz a segítségére siető Aphrodité karjai közt halt meg. Aphrodité könnyei összekeveredtek Adónisz vérével, a földre hullottak, és ezekből a véres könnyecseppekből fakadt a vörös rózsa.

Aphrodité kérésére Zeusz beleegyezett, hogy Adónisz minden évben feláldozzon, majd újra alászálljon az alvilágba. Így kultusza igazi természetkultusz, a mezőgazdasági ciklus ünnepe lett. Adónisz a föld alá került, mint a vetőmag, majd feljött a földre, mint ahogy a magból kihajtó búza.

Aphrodité születése Botticelli festményén.

Aphrodité Ciprus partjainál emelkedett ki a habokból, ezért hívták az istennőt gyakran Küprisznek, vagyis ciprusinak.

Adóniszhoz fűződik egy különös történet Pán isten haláláról. Adónisz ünnepe a nyári napforduló idején ülték meg a Római Birodalomban. Amikor egy hajó Paxoszhoz érkezett, az Adónisz-hívők éppen Tamusznak szólítva siratták az istent. Nem azt kiáltották, hogy „Pán, a nagy meghalt” („Pan ho megasz tethnéke”), hanem azt, hogy „ho panmegasz tethnéke”, vagyis a nagyon nagy, a hatalmas meghalt, és ez a felkiáltás természetesen Adóniszra vonatkozott. A hívők valóban sirattak egy istent, de az nem Pán volt, hanem az eredendő ember Adónisz, aki csak halála után, Aphrodité kérésére vált istenné, így valójában halhatatlanná. Pán az ókori gondolkodás szerint nem halt meg, mert egy isten sohasem halhatott meg. ♦

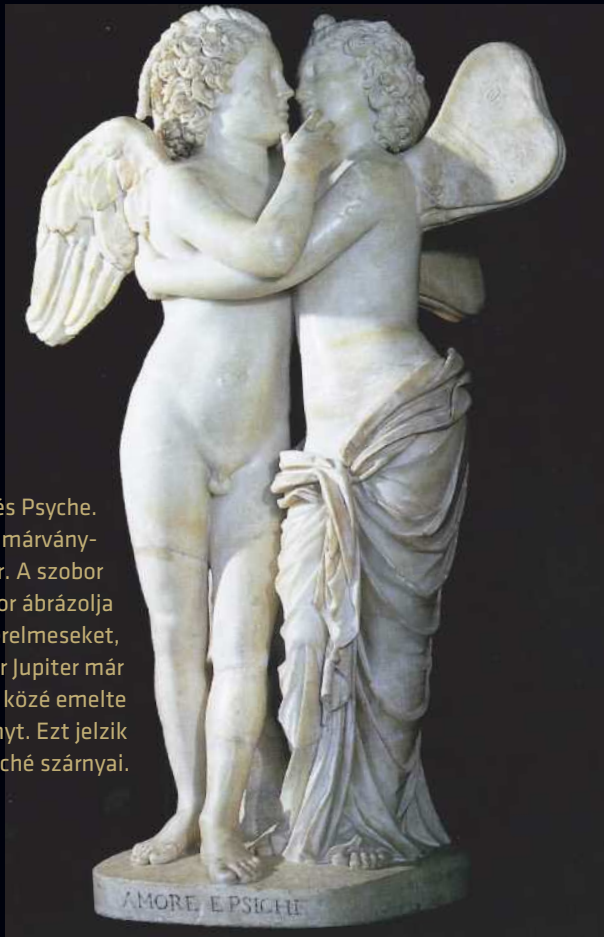
Pán isten és egy nümpha egy tálon. Pán beleszeretett Szirünxbe, a gyönyörű nümphába, és addig üldözte, amíg az istennő náddá nem változott, csak hogy megmeneküljön tőle. Pán ebből a nádból készítette el az első pánsípot.

NÉMETH GYÖRGY

VESZEDELMESES VISZONYOK

AMOR ÉS PSYCHE

A görögök a legveszedelmesebb istennek Erószt, Aphrodité fiát tartották, aki nyílával képes volt még magát Zeust is megsebezni. A rómaiak Erószt Amornak, Aphrodité pedig Venusnak nevezték. Apuleius, a római filozófus és regényíró számol be *Aranyszamár* című regényében Amor és egy gyönyörű földi leány, Psyche (görögösen Pszükhé) szerelméről. A fordulatos történetben azonban több rejlik, mint egy mesében, hiszen a pszükhé szó jelentése lélek, így valójában azt ismerhetjük meg belőle, hogyan ragadja el a lelket a szerelem.

Amor és Psyche.
2. századi márvány-
szobor. A szobor
akkor ábrázolja
a szerelmeseket,
amikor Jupiter már
az istenek közé emelte
a lányt. Ezt jelzik
Psyché szárnyai.

Volt egy király, akinek három csodaszép leánya született, de a három közül a legkisebb még a nővéreinél is gyönyörűbb volt. Amikor híre ment a városban, később pedig szinte az egész világon, hogy Psyche, mert hogy ez volt a leány neve, olyan szép, mint maga Venus, mindenki őt akarta látni. Messze földről zarándokoltak az emberek a királyságba, csak hogy egy szempillantást vethessenek Psychére. Lassan-lassan Venus szentélyeiből is elmaradoztak, mert ott csak csodaszép szobrokat láthattak, nem magát az istennőt, de ha Psychéhez mentek, ott szemtől szemben állhattak az egyedül Venuséhoz hasonlítható szépséggel.

A JÓSLAT

Venust egyre jobban bosszantotta Psyche dicsőítése és az, hogy egy halandó lány miatt elhanyagolják őt, a szerelem istennőjét. Magához hívta hát zabolátlan gyermekét, Amort, aki nyílával ha valakit megsebez, az azonnal szerelemre lobbán, olykor a legképtelenebb módon. Mindenki félt Amor garázdalkodásától, még az istenek és emberek ura, a nagy Jupiter is. Venus felszólította fiát, hogy lobbantsa szerelemre Psychét a legnagyobb szörnyűségű ember iránt. Elvitte magával a fékezhetetlen fiút Psyché városába, és megmutatta neki a lányt: álljon rajta bosszút elhanyagolt és megalázott édesanyjáért.

Amor azonban – nemhiába volt fékezhetetlen – nem hallgatott Venusra. Éppen ellenkezőleg, távol tartotta nyílvesszejét a leánytól. Igaz, közben Psyche két nővére férjhez ment, feleségként és édesanyaként élt, míg húguk kezét egyetlen csodálója sem merte megkérni. Látva leánya szenvedését, a király Apollo jósdájához fordult, de az isten válasza megrémítette és elkésértette: „Vidd fel a hegy csúcsára, és hagyd ott magára a lányodat gyászruhába öltözve. Rettenetes szörny áldozata lesz, akitől még az istenek és emberek ura, Jupiter is reszket!”

Bár még élt, az egész város gyászba borulva siratta Psychét. Végül azonban nem volt mit tenni, felkísérték a lányt a csúcsra, és magára hagyták. Psyché addig zokogott, amíg álomba nem merült. Ekkor Zephyros, a szellő lágyan fölemelte és egy virágos rétre vitte. Amikor Psyché felébredt, csodálatos palota előtt találta magát. Belépett és végigjárta a gazdagon berendezett termeteket, megcsodálta a földi halandók számára szinte felfoghatatlan kincseket. Egyszerre egy hang szólította meg:

„Ez mind a tiéd, és bármire szükséged lenne, csak mondd ki, és mi teljesítjük parancsaidat.”

Psyché egy teremtett lelket sem látott, de valóban, még csak szólnia sem kellett, minden kívánsága teljesült. Közben pedig láthatatlan férje karjaiban megismerkedett a legcsodálatosabb szerelemmel.

Psyché feláldozásának története bejárta az egész világot, nővérei is értesültek róla. Meglátogatták összetört szívű szüleiket, és kifaggták őket, hogy történt, ami történt. Csakhogy nem hitték el, hogy Psychének baja esett, s úgy határoztak, felmennek a hegyre, és megkeresik elveszett hűgukat.

A LÁTHATATLAN FÉRJ

A láthatatlan férj kérte Psychét, hogy ne beszéljen nővéreivel, ám ha mégis megteszi, ne hallgasson rájuk, mert akkor örökre elveszítik boldogságukat. Psyché azonban addig könyörgött, amíg férje megígérte, hogy Zephyros a nővéreit is a palotába hozhatja, és Psyche megajándékozhatja őket azzal, amivel csak akarja. Egyet kért a férj: véletlenül se említse meg nővéreinek, hogy ő láthatatlan. Psyché mindent megígért, és Zephyros már le is tette a két asszonyt a palota előtt. Psyché szeretettel fogadta őket, megmutatta a palotát, és bőséges ajándékokkal halmozta el őket. Csakhogy a két asszonyban minden újabb szoba, minden újabb ajándék csak az irigységet tüzelte. Addig-addig jártak vissza hűgükhöz, amíg kiszédtek belőle, hogy férjét, akinek gyermekét a szíve alatt hordozza, valójában sohasem látta.

Hát persze, hogy nem, sápióztak testvérei, azért nem mutatkozik meg testi valójában, mert bizonyára szörnyű kígyó lehet. De te készíts elő egy lámpát és egy hegyes kést, s amikor aztán a szörny elalszik az ágyatokban, húzd elő a kést, világítsd meg a gonoszt a lámpával, és vágd le a kígyó fejét, csak így menekülhetsz meg fogságából!

Psychét megzavarták nővérei álnok szavai. Előkészítette a méceszt és a kést, így várta a szörnyet. Meg is jött a férj hamarosan, karjaiba vette feleségét, szenvedélyesen ölelte és csókolta, míg csak álomba nem merült. Ekkor a félrevezetett Psyché előhúzta a tört, meggyújtotta a méceszt, és meglátta a tündöklő ifjút, Amort az ágyon feküdni. A tör kihullott a kezéből, és meg akarta csókolni férjét, amikor a lámpából egy olajcsepp az isten bőrére hullott. Felriadt Amor a fájdalomtól, és keserű szavakra fakadt: „Megbízom benned, és te

inkább irigy és rosszindulatú nővéredre hallgattál! A büntetésed az, hogy soha többé nem láthatsz engem. Anyám azt kérte, ébresszek benned szerelmet egy nyomorúságos ember iránt, de én magam estem szerelembe. Sajnálom, hogy szerelmemet ezzel az áruállással viszonzotad!”

Ekkor felröppent az isten, és meszszire szállt. A kétségbeesett Psyché elindult vissza az emberi világba. Megérkezett egy városba, ahol egyik nővérenek a férje uralkodott. Vándorlása során megértette, hogy nővérei gonosz féltékenysége miatt veszítette el szerelmét, ezért úgy határozott, visszaadja nekik a kölcsönt. Amint belépett a palotába, nővére fogadta. Psyche könnyeit hullatva mesélte el neki, hogy valójában Amor volt a férje, de miután meg akarta ölni, elhagyta őt, és azt mondta, inkább az egyik nővérét veszi feleségül. Több se kellett a gonosz asszonynak, kidobta palotájából a hűgát, ő pedig meg sem állt a hegycsúcsig. Nem várta meg, hogy Zephyros tenyerébe vegye, úgy ugrott bele a semmibe. Lezuhant és azonnal szörnyethalt. Röviddel később a másik gonosz nővért is ugyanígy elérte végzete.

A NÉGY PRÓBA

Venus megtudta, ki volt fia szeretője, és ki okozta a sebé, amelyet az istennő maga kúrált palotájában. Magához hozatta Psychét, és megparancsolta neki, hogy teljesítse, amit csak kíván. Összekevert búzát, árpát, kölest, mákot, borsót, lencsét és babot, s azt mondta, reggelre válogassa ki valamennyit, és rendezze külön kupacokba. Psyche csak sírdogált, mert tudta, hogy ember ezt el nem végezheti. Csakhogy arra járt egy kicsiny hangya, és látta, hogy a hatalmas Amor asszonya mekkora bajban van. Összehívta hát a többi hangyát, csak úgy hullámszott tőlük a palota földje, és reggelre takaros kupacokba rendezték a magokat.

Venus dühösen nézte végig a halmokat, mert azt hitte, Amor segített feleségének. Másnap a folyó partján legelő aranyszőrű bárányok szőréből kért egy csomót. Csakhogy a folyó menti nád megszánta Psychét, és így szólt: Forró ilyenkor az arany, ha hozzáérsz, eléget. De ha este a platán alól összeszeded a bokrokban fennakadt aranyszálakat, teljesítheted az istennő kívánságát.

Venus még nagyobb haragra gyúlt, amiért Psyché nem veszett oda az aranygyapjú hevétől, ezért megparancsolta, hogy az alvilágba zúduló Styx-

folyó forrásának vizéből hozzon el egy korsóval. Psyche értette már, hogy Venus az életére tör, mégis el kellett indulnia a Styx forrása felé. Ekkor Jupiter sasmadara sietett a segítségére, és a Styxhöz szállva megmerítette a korsót.

Venus már palástolni sem tudta haragját. „Menj az Alvilágba, és annak királynéjától, Proserpinától hozd el nekem ebben a szelencében szépségének titkos kenőcsét! De ki ne nyisd, meg ne nézd, mi az, mert azon nyomban véged lesz!”

Szegény Psyche felkapaszkodott egy toronyba, és onnan akarta a mélybe vetni magát, mert akkor biztosan eljut az Alvilágba. Csakhogy a torony felsőhajtott: „Bolond gyermek, ha leugrasz, valóban lejutsz az Alvilágba, de onnan számodra már nem vezet vissza út. Ha azonban hallgatsz a tanácsomra, le is mehatsz, vissza is érhetsz, és talán még szerelmedet is visszakaphatod. Spárta közelében van az alvilág lejárata. De ne menj oda üres kézzel! Vegyél a szádba két obulust, a kezedbe pedig két mézes árpagombócot. Ha a barlangon keresztül lejutottál, add az egyik obulust Charónnak, az Alvilág révészének! Aztán eljutsz Proserpina palotájához, de ott Cerberus, a háromfejű alvilági kutya támad rád. Vesd oda neki az egyik gombócot, és amíg azzal van elfoglalva, elkérheted Proserpinától a kenőcsöt. Visszafelé megint adj egy gombócot a kutyának, majd a második obulust a révésznek. Csak a szelencét ki ne nyisd!

Psyché mindent úgy tett, ahogyan a torony javasolta, de visszafelé nagyon fúrta az oldalát a kíváncsiság, hogy mi lehet a szelencében. Arra gondolt, hogy talán annak segítségével valahogyan visszahódíthatná Amort. Csakhogy amikor kinyitotta, abból alvilági álom szabadult ki, és Psyché egyre mélyebbre süllyedt a halálos álomban. Ekkorra azonban már begyógyult Amor sebé, és az isten alig várta, hogy viszontláthassa elhagyott feleségét. Rá is talált, amint alvilági bódulatában egyre mélyebbre süllyedt a halálba. Amor – visszaterelve a szelencébe a halálos álomot – felébresztette Psychét. „Látod, már megint mit tettél! – korholta. – Kis híján örökre elveszítetted!”

Amor felemelte feleségét, és Jupiterhez vitte, könyörögve, hogy akadályozza meg Venust a lány elpusztításában. Jupiter halhatatlanná tette Psychét, és isteni menyegzőt rendezett az ifjú pár számára. A fiatal feleség nem sokkal ezután életet adott kislányuknak, akit Voluptasnak, Gyönyörűségnek neveztek el. ♦

Szakralitás és hatalmi reprezentáció

A MÁRIABESNYŐI MENNYEZETFRESKÓ SZIMBOLIKÁJA

VARGA KÁLMÁN

A Mária-kegyhelyre
zarándokló vidéki,
paraszt hívek
csoportja.

■ A maga nemében páratlan-
nak mondható az a freskócik-
lus, amely 1941–42-ben ké-
szült és ma is látható a barokk
kori Mária-kultusz ápolására
épült máriabesnyői kegytemp-
lom mennyezetén. Egyediség-
ét, kuriozitását az adja, hogy
a Regnum Marianum eszmé-
jébe és a bibliai témákba ágya-
zottan az 1940 körüli korszak
politikai/ideológiai keresztmet-
szete rögzül, részben az aktuá-
lis országhatárok jelzésével,
részben a világi hatalom képi-
selőinek ábrázolásával.

■ A besnyői mennyezetképek
iskolapéldáját adják annak, mi-
ként fejezi ki egy szakrális mű-
vészeti alkotás a saját korát,
annak szellemiségét, mégpedig
meglehetősen direkt mó-
don. Persze az is csoda, hogy
mindez 1945 után érintetlen
maradt, bár valószínű, hogy az
egyházi tulajdonlás folytonos-
sága mentette meg a képeket,
ellentétben számos világi épü-
leten levert-lemeszelt, a kor-
szak politikusait és eseményeit
ábrázoló murális munkával.

Kezdjük a készítés idejével: 1941–
1942. Magyarország sikeresnek
tűnő háborút visel Németország
oldalán, a bécsi döntések és a délvidéki
harcok révén területek kerülnek vissza
a Trianonban elszakított országrészek-
ből. Az 1938-as Eucharisztikus Világ-
kongresszus hozadéka még friss, mivel
a világ figyelmét Magyarországra irá-
nyította és deklarálta, hogy a sokat
szenvedett nemzet a keresztény Eu-
rópa közösségéhez tartozik. A Regnum
Marianum eszméje reneszánszát éli, s
a kapucinus rendhez tartozó Máriabes-
nyő ekkor a legnépszerűbb és anyagi-
lag is jó helyzetben lévő Mária-kegyhe-
lyek egyike.

MAGYARORSZÁG „FELHŐJE”

A kapucinus tartományi vezetés 1941-
ben a székelyföldi Ozsdolából szár-
mazó szerzetespapot, Páter [Bögözi]
Vilmost (1899–1971) emelte házfő-
nökké. (Az atya előtte is a kolostorban
élt a közösség vikáriusaként.) Vilmos
páter rendkívül energikus, vitalitással
teli egyéniség volt, ő határozta el és in-
dította meg 1941-ben a templomterek
teljes kifestését, s ehhez alkotótársra
lelt a földijének számító, székelyudvar-
helyi születésű Márton Lajos (1891–
1953) festőművészen, akit a két világ-
háború közötti korszak egyik legtöb-
bet foglalkoztatott egyházi festőjeként
tartunk számon.

Így született meg – többek között –
a templom főhajójában az Árpád-házi

szenteket is felvonultató „Mária or-
szága” mennyezetfreskó, amely egy
ezeréves gondolkört aktualizált (mel-
lette a díszítésben délről a kettős ke-
reszt, északról az Árpádok piros-fehér
színei voltak láthatók). Fő mondanója
a Regnum Marianum gondolkörébe
ágyazottan a trianoni békediktátum el-
leni tiltakozás, vagyis történelmi lép-
tékű kérdésfelvetés az ország területi

Magyarország felhője. A *Mária országa* című
mennyezetképen az angyalok tartotta kék
felhő az 1941-es határokat formázza.

integritásáról, eredeti megoldással rögzítve egy kivételes pillanatfelvételt, az 1938–41 között visszacsatolt területekkel kiegészült Magyarországot. Mária fölött az angyalok tartotta kék felhő ugyanis az 1941-es határokat formázza, a Szűz lábánál a visszatért részek szimbolikus alakjaival.

Az ábrázolás nyilván nemcsak az adott állapotot rögzíti, hanem az ideiglenességre is céloz: üzenete, hogy Mária országa regenerálódik, s ha a felhő kiterjedése eléri majd a történelmi határokat, helyére véglegesen befesthető lesz az ezeréves Magyarország.

A KORMÁNYZÓ FELESÉGE

A hagyományok szerint azokban a egyes házasságokban, amelyekben a férj református, a feleség pedig katolikus volt, mindkét fél megtartotta felekezeti hovatartozását. Így volt ez a Horthy családban is, ahol Horthy Miklós protestánsként, Purgly Magdolna (1881–1959) pedig katolikusként lépett a kötelékbe. A kormányzói méltóság gyakorlásában ugyanakkor számos problémát okozott Horthy reformátusága: államfőként például nem gyakorolhatta a főkegyúri jogot, s ennek következtében regnálása alatt – persze a politikai vezetés véleményét figyelembe véve – a római pápa nevezte ki

a magyarországi főpapokat. Hasonlóképp gondot okoztak a nagyszabású katolikus események, ezért aztán gyakorlattá vált, hogy több esetben a feleség szereplésével reprezentálták a kormányzói főhatalmat.

Horthy természetesen református istentiszteletre járt, nem látogatta a katolikus templomokat, és alakja, portréja a szakrális terekben sem jelenhetett meg. A református hajlékok puritánságától idegenek voltak a képek, különösen a freskók, a katolikus templomokban pedig fel sem merülhetett a felekezeti másság bárminemű ábrázolása. Így például a családi fészeknek számító Kenderes katolikus templomának 1920-as években készült mellékoltárán ma is Purgly Magdolna alakja látható, amint az oltáriszentséget imádó embercsoportot vezeti. Mi több, Rovát-kay Lajos (1890–1960) festőművész a kormányzópár egyik leányát, az ugyancsak katolikus Horthy Magdát (1902–1918) vette modellnek Bűnbánó Magdolna arcához.

Máriabesnyőn a *Mária országa* című mennyezetkép az ikonográfiai rendszert alkotó freskóciklus központi és szervező eleme, amelyet mintegy nyúlványokként egészítenek ki kapcsolódó ábrázolások. Témánk, pontosabban Purgly Magdolna alakja szempontjából az orgonakarzat fölötti, a *Mária országa* mennyezetképet nyugatról

záró ív *Ave Maria* falképe a fontos, amelyen Mária szélesre tárt karokkal fogadja a hozzá zarándoklókat: jobb felől a világi méltóságok és jellemzően a városi, polgári, míg bal felől a vidéki, paraszti hívek járulnak elé. Logikailag nem kevésbé figyelemre méltó az *Ave Mariával* szemközt a mennyezetképet keletről határoló ív *Az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszus* címet viselő freskója, centrumában az oltáriszentséggel, mellékalakjai között az egyházi hatalom képviselőivel. Mindkét kép általános mondanivalója, hogy mind a nemzet egésze, mind annak egyes tagjai csak mély vallásossággal, a világi és egyházi méltóságok kiválasztottjainak iránymutatásával juthatnak el Mária országába, mely egyúttal a trianoni sebet begyógyító „Nagy-Magyarország” is.

Az ikonográfiai program tehát e helyütt a világi és szakrális hatalom hangsúlyos megjelenítésére törekedett, méghozzá nem szimbolikus, hanem megszemélyesítő módon. Így került a keleti ívre Serédi Justinian (1884–1945) akkori hercegprímás és Pétery József (1890–1967) váci püspök jól felismerhető portréja, reprezentálva az egyházi főhatalmat és annak helyi, egyházmegyei képviselőjét. (Sőt, a kapucinus házfőnök Bögözy páter arcvonásai is jól beazonosíthatók az eucharisztika-freskó egyik mellékalakjának, az áldoztató papnak a figurájában.) Következés-

képp átellenben a világi főhatalomnak kellett megjelennie, azaz Magyarország kormányzójának és a megyei főispánnak.

Horthy Miklós felesége, Purgly Magdolna reprezentálta a kormányzói hatalmat. (Sajnos az 1990-es évek elejének meglehetősen dilettáns restaurálása ezt a freskórészletet is érintette, így a ma látható arc már kevésbé hasonlít a kormányzónéra.) A megyei főispán ekkor Viczián István (1874–1959) volt, aki éppen a festés ideje alatt, 1941-ben került hivatalába, ám Gödöllő, illetve Máriabesnyő vonatkozásában közömbös figurának számított és politikai súlya általában sem volt jelentős. Ennek következtében került helyi notabilitásként a kormányzóné oldalára Endre László (1895–1946) megyei alispán, aki 1923–1937 között Gödöllő főszolgabírájaként rendkívül népszerű volt a településen és környékén, s befolyása a szolgabíró-ság után is megmaradt.

A máig népszerű besnyői kegyhely a Szűz Mária oltalmába ajánlott ország, a trianoni döntés semmissé válásának reménye, az aktuális történelmi változásokból merített optimizmus és a mindezt előmozdító világi és egyházi hatalom leplezetlenül megfogalmazott vizuális lenyomatát őrzi. Megszívlelendő, hogy az ábrázolásokat nem csupán mai tudásunk alapján minősítsük: ezek

a freskók, az alakjaikban felismerhető személyiségek koruk társadalmát és szemléletét mutatják, a jövő ismerete nélkül. Készítésük idején sem alkotójuk, sem megrendelőjük nem sejtette, hogyan alakul a történelem, hogy az a bizonyos felhő félbemarad, és a megfestett hatalmasságok emlékezete sem lesz azonos akkori megítélésükkel.

ENDRE LÁSZLÓ ALAKJÁRÓL

A hírhedten antiszemita, a magyarországi zsidók deportálásában belügyi államtitkárként meghatározó szerepet játszó és büneiért 1946-ban népbíró-sági ítélettel kivégzett Endre Lászlóról sok egykorú fénykép maradt fenn. A szokásosan beállított, öltönyös fotók mellett felvételek készültek róla a különböző rendezvényeken, sőt filmhíradó örökítette meg a kivégzését is. Őt ábrázoló korabeli festményről vagy szoborról azonban nem tudunk, bár nem zárható ki, hogy hivatalából – főszolgabíró, megyei alispán, államtitkár – adódóan portréját megfesthették vagy megmintázhatták. Ezért is számít páratlannak az az ábrázolás, mely a máriabesnyői templomban a kormányzó feleségével, Purgly Magdolnával együtt mutatja Endrét.

Az elmúlt évtizedekben a gödöllői helytörténészek között nemegyszer

A világi főhatalom képviseletében Horthy Miklós felesége, Purgly Magdolna reprezentálta a kormányzói hatalmat. A kormányzóné oldalára – helyi notabilitásként – Endre László (1895–1946) megyei alispán került, aki 1923–1937 között Gödöllő főszolgabírája volt.

volt vita tárgya, hogy a besnyői freskó elegánsan öltözött figurája vajon tényleg Endre Lászlót ábrázolja-e. Miközben a fizikai hasonlóság – jellegzetes fejforma, hátrafésült haj és karakteres bajusz – kétségtelenül fennáll, kézzelfogható dokumentum – például a festő Márton Lajos feljegyzése vagy vázolata – nem maradt ránk. Ellentmondások és többnyire ellenőrizhetetlenek a volt plébánosok visszaemlékezései, például a kapucinus szerzetes Páter [Huszár Dezső] Victricius (1913–2003) 1985-ben lejegyzett sorai, melyek szerint egy „Németh József vagy István” nevű gödöllői támogatójuk arcvonásait örökítené meg a portré.

Az atya azt is megemlíti, hogy a Rákosi-időszakban a hatóságok beidéztek a feltételezett gödöllői patrónust, aki megerősítette, hogy ő volt Márton Lajos festőművész modellje. Utánnézve az anyakönyvekben, az egyébként ritkának nem nevezhető Németh István névvel megáldott helybélinek

nincs nyoma, a támogatók tábláin sem szerepel ez a név, viszont találunk egy ebben az időszakban élt Németh József nevű lakost, aki 1912-ben született és 1965-ben hunyt el – a szponzorok listáin azonban ő sem szerepel. (Tegyük hozzá: Besnyőn sem volt gyakorlat, hogy a sok száz kisebb-nagyobb támogatóról képeket fessenek, neveiket egy-

szerűen kifüggesztett kőtáblákra vagy posztamensekre vésték. Így került például – hogy a Németh névnel maradjunk – az egyik táblára egy pesti illetőségű segítő, Németh Sándor neve.)

Egy másik visszaemlékező, a kolostort az 1940-es években világi alkalmazottként szolgáló Gabrielli Oszkár (1906–1998) szerint viszont a freskón

Serédi Justinián hercegprímás és Pétery József váci püspök portréja reprezentálja az egyházi főhatalmat.

az 1919 végétől néhány hónapig miniszterelnök Huszár Károly (1882–1941) látható. Gabrielli arra is emléke-

HORTHY ALAKJA MURÁLIS MŰVEKEN

Kormányzóként Horthy Miklósról számtalan képzőművészeti alkotás, elsősorban portré készült, a murális műfajban viszont kizárólag világi épületek – a Rákosi-korszakban többnyire megsemmisített – falmezőin és mindig a felesége nélkül örökítették meg. A leghíresebb talán a szegedi Hősök kapujának 1937-es datálású freskója, Aba-Novák Vilmos (1894–1941) bizánci stílusban festett, élesen dekoratív műve, melyen Horthy fehér lovon ugratva viszi támadásba katonáit. (Az 1949-ben levakolt kép egyébként a cementréteg alatt oly mértékben sérült, hogy amikor az ezredfordulón restaurálták, kétharmad részben újra kellett festeni.)

Szintén Aba-Novák volt az alkotója az 1934–38 között emelt székesfehérvári Szent István-mauzóleum *Hódolat a Szent Jobb előtt* című nagy falképének. Ezen a Szent István-i évfordulós műalkotáson az ereklyénél fejet hajtó kormányzó név szerint beazonosítható politikustársaival és egyházi méltóságokkal jelenik meg. Öltözete

itt is az elmaradhatatlan tengernagyi egyenruha, de tányérsapka nélkül, az aktushoz illően fedetlen fővel hajolva tiszteleg. (A két évtizede restaurálni kezdett freskó még a szegedinél is rosszabb állapotban volt, gyakorlatilag a semmiből kellett újraalkotni.)

Az Országház eredetileg elnöki nagytermének falain a két világháború között a múltbéli magyar kormányzók (Hunyadi, Kossuth) megdicsőülését ábrázoló freskóciklus volt látható, Udvargy Géza (1872–1932) és Diósy Antal (1895–1977) munkái. Ennek részeként, vagyis ehhez harmadikként Hende Vince (1892–1957) festett monumentális falképet *Az alkotmányos élet helyreállítása Horthy Miklós kormányzásával* címmel 1930-ban. A budai királyi palotától a turulmadárig minden hatalmi-ideológiai szimbólumot felsorakoztató tablón ugyancsak arcról voltak felismerhetők a politikusok, közülük természetesen Bethlen István miniszterelnök került hangsúlyos, a kormányzóval lényegében párt alkotó pozícióba. A Hunyadiakat és

Bögözy páter kapucinus rendházfőnök arcvonásai is jól beazonosíthatók az eucharisztika-freskó egyik mellékalakjának, az áldoztató papnak a figurájában.

zett, hogy a festő egy fényképről dolgozott, ám a Huszár Károlyról fennma-

radt fotók egészen más karakterű arcot mutatnak, mint amit a festő megörökített. (Huszárnak egyébként besznyői kötődéséről sem tudunk.)

Mára a kérdés eldőltnek tekinthető, egyebek mellett két, egymást erősítő fontos érv alapján. Egyrészt az ikonográfiai program felfejtése révén dipólusos összefüggés figyelhető meg a

világi és egyházi hatalom megjelenítésében, mégpedig a megszemélyesítés egyértelmű szándékával. Másrészt – összevetve az arcvonásokat más politikusok portréival – a képen ábrázolt figura oly mértékben hasonlít a fényképről jól ismert, helyi hatalmi ágens Endre Lászlóra, hogy a tévedés lehetősége kizárt. ♦

Kossuthot ábrázoló művek ma is megcsodálhatók, míg Hende freskóját a második világhégés után eltávolították, és Patay Lászlónak (1932–2002) *II. Rákóczi Ferenc és Esze Tamás találkozására* című fal-festménye került a helyére.

Ágaskodó lovon és az égiek támogatásával a trianoni átok ellen küzdő kormányzót örökítette meg Molnár C. Pál (1894–1981) a főváros Dob utcai postaépületének mennyezetén 1939-ben. A képen villám sújt le egy „*Trianon*” feliratú kötömbre, mellette a visszakerült felvidéki és kárpátaljai városok nevei, föntebb Horthy alakja és alatta a felirat: „*Horthy Miklós országgyarapító*”. Akárcsak a besznyői freskó, Molnár műve is afféle pillanatfelvétel, amely közvetlenül az első bécsi döntés után készült, így a későbbi területgyarapodások sem direkt módon, sem szimbólumokban nem jelennek meg rajta. (A kép alighanem ma is ott rejtőzik a későbbi festékrétegek alatt.)

Az első világháború előtt kezdtek meg, majd az 1920-as évek végére fejezték be teljesen a Magyar Nemzeti Levéltár budavári épületét, amelynek belső közterei – enciklopédikus igényrel – a magyar történelem és művelődéstörténet fontos eseményeit, alakjait ábrázoló falképeket kaptak. Alkotójuk a Képzőművészeti Főiskola ak-

kori tanára, Dudits Andor (1866–1944) volt. Ecsetje nyomán a harmadik emelet főfalára került a klebelsbergi kultúrpolitika „mélységét” deklaráló jelenet Horthy Miklós és több kormánytag figurájával, amint éppen egy újonnan épített tanyasi iskolát avatnak fel. 1944–45 fordulóján, a budai harcok alatt ez az épületrész és maga a kép is megsérült, majd végleges eltüntetésére – többéves szakmai és politikai huzavona után – 1951-ben került sor.

A közelmúltban meglehetősen nagy politikai vitát váltott ki a kecskeméti városháza dísztermének felújításakor megtalált Horthy-ábrázolás. Székely Bertalan korábbi patinás freskói közé 1938-ban a város megrendelésére Pándy Lajos (1895–1957) festette meg a kért témát, a kormányzó 1920-as kecskeméti látogatását, amúgy nem különösebben izgalmas, sztereotip modorban. Az akkori városatyák Horthy 70. születésnapjára egyfajta ajándéknak szánták a festményt, amely aztán az ötvenes években ugyanarra a sorsra jutott, mint a többi hasonló indíttatású falkép. S most, hogy előkerült, függőnyt húztak eléje, tehát ugyanúgy korjellemző, ahogy viszonyulunk hozzá: nem semmisítjük meg, de nem is nagyon mutogatjuk...

LÉNÁRT T. ANDRÁS

←
Marina Jinesta milicistalány
Mauser puskával,
Barcelona, 1936. július
←

Katalónia a 20. században

Az elmúlt évek során Katalónia kérdését folyamatosan napirenden tartotta a spanyol sajtó és a közbeszéd. A katalánok jelentős autonómiát élveznek Spanyolországban, relatív önállóságuk nagyobb, mint más spanyol autonóm közösségké (kivéve Baszkföldet). Ugyanakkor, mivel az ország GDP-jének 20%-át ez a közösség termeli ki, a központi kormány pedig jóval kevesebbet juttat vissza a költségvetésből – ami a 2008-as válság óta egyre inkább érzékelhető –, a nézeteltérések évről évre mélyültek.

Az autonómia bővítésének kérdése, valamint a Madrid és Barcelona közötti állandósult szembenállás – amelynek eddigi legkritikusabb pontja a 2017. október 1-jén tartott referendum – valós gazdasági komponensen alapszik. Hasonló jelentőséggel bír azonban a történelmi szempont: az évszázadokon átívelő események, valamint a 20. századi traumák felerősítették a függetlenségi törekvéseket.

Katalóniai címere
a középkorban

Barcelona címere
a középkorban

Szeptember 11. napjainkra szimbolikus dátummá vált: előbb a Chilében bekövetkező 1973-as puccs, majd a New Yorkot 2001-ben megrázó tragikus események vésték fel ezt a napot a történelemlapok lapjaira. A katalánok 1714. szeptember 11-ét tartják történelmük kulcsdátumának, amikor végleg elveszítették részleges önállóságukat.

TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

A II. Károly spanyol király halála (1700) után kezdődött örökösödési háborúban XIV. Lajos francia uralkodó unokája, Fülöp, valamint I. Lipót magyar király és német-római császár fia, Károly főherceg aspirált a trónra. Előbbit – és ezzel a Bourbon-házat – támogatta Kasztília, utóbbit (a Habsburg-dinasztiát) pedig Aragónia és annak részeként Katalónia. Miután az 1713-ban megkötött utrechti béke értelmében V. (Bourbon) Fülöp került a spanyol trónra, a katalánok ellenálltak és folytatták a harcot. Végül Bourbon Fülöp győzelmével zárult a küzdelem. Katalónia a Bourbonok bosszújának áldozata lett: Fülöp megszüntette a történelmi katalán intézményeket és a hivatalos katalán nyelvhasználatot. A katalán öntudatban az maradt meg, hogy Barcelona eleste (1714. szeptember 11.) és előjogainak elvesztése egyben a leszámolást is jelentette a katalán nemzettel.

Catalunya a történelem folyamán mindvégig stratégiai pontnak számított az Ibériai-félsziget és Európa egyéb régiói között. A Pireneusokon keresztül vagy a Földközi-tenger felől jövő népcsoportok először ide érkeztek. Az ipari forradalom révén azonban Katalónia a félsziget legdinamikusabb területévé vált. A 19. század végén a katalán irodalom népszerűsége egyre növekedett, és a katalán nyelv – bár elvesztette hivatalos jellegét – a kulturális önkifejezés nyelve lett a régióban. A katalán kulturális újjászületés (*renaixença*) szolgált táptalajául a fokozódó katalanizmusnak, amely ekkor elsősorban az irodalom azon belül is a költészet és a színdarabok terén mutatkozott meg, valamint hangsúlyosabb lett a szélesebb körű autonómia igénye.

A 19. századi „újjászületés” eredményeképp a katalán nyelv és kultúra kezdte visszaszerezni társadalmszervező szerepét. Az 1714-ben elhunyt katalánokra emlékező eseményeket szer-

veztek, valamint egyre gyakrabban hangzott fel a hazafias *Els Segadors*, amelyet a 20. század végén katalán himnusszá is nyilvánítottak. Szeptember 11. hivatalos ünneppé vált (*la Diada*). Ezen a napon a függetlenség ügyéért elesett katalánokra emlékeznek, napjainkban pedig Barcelona utcáin a civil szervezetek tömegrendezvényeket tartanak, s a katalán kormányzat is ünnepeket rendez.

Először 1901. szeptember 11-én gyűltek össze nagy számban, hogy tiltakozzanak huszonhárom katalán fiatal letartóztatása ellen. A hetvenes évektől kezdődően ezen a napon (Diada Nacional de Catalunya) megszapordtak a Katalónia függetlenségét követelő megmozdulások. A Franco-diktatúra végóráiban, valamint az 1975 és 1982 között lezajlott demokratikus átmenet első éveiben ezek a tüntetések még egyértelműen csak a kisebbség akaratát mutatták, de a nyolcvanas években nőtt a résztvevők száma.

A legnagyobb vita a spanyol és katalán történészek között a függetlenség történelmi tényeinek kapcsán áll fenn: míg a jelenleg az independentisták táborában állók arra hivatkoznak, hogy a 18. század elején elveszített függetlenségüket kívánják visszaszerezni, addig a spanyol történészek úgy vélik, már akkor sem volt szó teljes önállóságról, mivel Katalónia csak Aragóniához tartozó grófságként létezett. A 2017 őszi kiéleződött katalán konfliktus történelmi gyökerei ehhez az alapvető kérdéshez nyúlnak vissza, a történelmi megközelítésű viták is innen erednek.

A POLITIKAI KATALANIZMUS

Tovább bonyolódik a kérdés, ha a katalán nemzetről beszélünk. A politikai katalanizmus (*catalanismo*), amelynek legkiemelkedőbb alakja a politikai nacionalizmus fő teoretikusának tekintett Enric Prat de la Riba volt, nem kizárólag a jelenleg Katalóniaként ismert régiót foglalta magába. Minden olyan, egykoron az Aragón Királysághoz tartozó területre vonatkozott, ahol katalánul beszéltek. Ezek jelenleg különálló autonóm közösségeket alkotnak (Valencia, a Baleár-szigetek, illetve Aragónia egy része) vagy már nem is Spanyolország fennhatósága alatt állnak (mint a 17. század óta Franciaországhoz tartozó bizonyos területek).

Eltérést mutat tehát, hogy a katalanizmust, illetve a katalán nemzet esz-

mét csak kulturális jelenségként vagy földrajzi fogalomként értelmezzük. A valenciai Joan Fuster író a 20. században a politikai indíttatású katalanizmus fogalmát a legtágabban értelmezve a „katalán országok” elnevezést is használta, kiemelve, hogy kizárólag a fent említett területek összefogása és politikai egysége szavatolhatja a politikai és kulturális identitás fennmaradását. A katalanizmus megítélése emiatt egyáltalán nem egységes, de az mindenképpen igaz, hogy önmagukat katalánoknak vallók nem csak Katalóniában élnek.

A 19. század végén – párhuzamosan a *Renaixença* mozgalommal – a katalán újjászületés politikai vonulatai is éledezni kezdtek. A Spanyolországban sok támogatót maga köré gyűjtő föderalizmus nyomán a katalánok úgy vélték, hogy számukra ez lehetne a járható út. Ennek létezett egy Valentí Almirall nevével fémjelzett jobboldali, köztársasági ága, egy kulturális szempontú megközelítése (a *La Renaixensa* folyóirat köré csoportosulva), valamint egy vidéki konzervatív-katolikus álláspont. Almirall kezdeményezésére ült össze 1880-ban az első Katalán Kongresszus, és megszületett a modern politikai katalanizmus, amelyhez a megerősödő burzsoázia képviselői is csatlakoztak az uralkodó nekik nem tetsző intézkedései miatt.

A századfordulón folyamatosan alakultak a különböző katalán társaságok, mint a Katalán Liga vagy a Katalán Unió. Utóbbi szervezet 1892-ben megállapodott az úgynevezett *Manresai alapelvekben* – ez tartalmazta a mozgalom politikai elveit, és egyértelműen kijelölte az önrendelkezés irányait. Követeléseikben már ekkor megjelentek azok az elemek, amelyek a katalán autonómia 20. századi törekvéseit is jellemzik. A leendő katalán alkotmány fő alkotóelemeinek szánt *Manresai alapelveket* tekinthetjük a konzervatív politikai katalanizmus első meghatározó okmányának.

KATALÓNIA ÖNTUDATRA ÉBREDÉSE

A 20. század kezdete Spanyolországban két évvel korábbra tevődik a valódi századkezdetnél: 1898-ban az ország elveszítette utolsó latin-amerikai gyarmatait is a spanyol-amerikai háborúban. Az országban úrrá lett hanyatlás nem kizárólag gazdasági és politikai

gyökerű volt, a nagy traumából következő lelki-szellemi összeomlás hatására elkezdődött az útkeresés. Ennek részeként az önazonosság is bizonytalanná vált, a „kik vagyunk?” kérdésre keresték a választ annak fényében, hogy a spanyol gyarmatbirodalom már mindörökre szertefoszlott. Az ún. 98-as nemzedék írói és gondolkodói, valamint José Ortega y Gasset filozófus fogalmazták meg a kétségbeesés okait és lehetséges megoldásait.

E súlyos krízis hatására tovább erősödött a politikai katalanizmus, amelynek fontos szerepet szántak az ország irányításában annak érdekében, hogy a katalánok számára kiharcolhassák az őket megillető jogokat. A 20. század elejére a Regionalista Liga tűzte zászlajára e követeléseket. A század első két évtizedében az Enric Prat de la Riba vezetése alatt álló liga töltötte be a legfontosabb politikai szerepet Kata-

lóniában. 1914-ben a négy katalán provinciából létrejött a Mancomunitat intézménye Prat de la Riba elnökletével. Ez eljárhatott közoktatási, egészségügyi és egyes közigazgatási ügyekben, s a testület hivatalos nyelve a katalán lett. A Mancomunitat létrehozásával a központi spanyol kormány elismerte Katalónia jogát az önrendelkezés bizonyos területein.

Az 1898-as spanyol–amerikai háborúban függetlenné váló Kuba esete követendő példává vált a katalán nacionalisták számára. A spanyol uralomtól megszabaduló „Antillák gyöngye” – bár részlegesen függő viszonyba került az Amerikai Egyesült Államoktól – mintaként szolgált az elszakadni vágyó területek számára. A katalán–kubai kapcsolat rányomta bélyegét a 20. század eleji függetlenségi koncepciókra: 1925-re Spanyolországon kívül Kubában élt a legnépesebb katalán csoport, Barce-

lona után Havannát nevezték a „legkatalánabb” városnak. A gyarmati időkben Kubába költöző katalánok lettek a pireneusi-félszigeti hazájuk függetlenségének legaktívabb, lehangosabb szószólói. Radikális utat követtek, nem elégedtek meg a decentralizáltabb központi irányítással és Katalónia szélesebb körű önrendelkezésével – amelylyel a spanyolországi katalánok egy része kiegyezett volna –, hanem teljes függetlenséget követeltek.

A napjaink függetlenségi csoportjainak kezében látható katalán zászló is kubai inspirációra született: a történelmi katalán lobogó ebben a változatban tartalmazza a kubai zászlóban felismerhető csillagot is – a Katalanista Unió nevű párt egyik aktivistája kubai látogatása során alkotta meg ezt a szimbólumot. Számos változata létezik, attól függően, hogy a politikai paletta melyik oldalán állók használják.

1909-ben a száznál több áldozattal járó barcelonai „tragikus hét” (a marokkói spanyol fegyveres beavatkozás kudarcai és az újabb katonai sorozások nyomán fellángoló tiltakozási hullám, amely több más katalán városra is áttért) ismét Katalóniára irányította a figyelmet. Részen ennek következményeként született meg Barcelonában a katalán munkásmozgalom számára alapvető jelentőségű anarcho-szindikalista CNT szakszervezet. A 19. századi katalán szindikalizmus mintájára alakult szervezet a 20. század eleji európai szakszervezeti mozgalmak programját is magáévá tette.

Az első világháborúban Spanyolország semleges maradt. A hadviselő felek ellátásában központi szerepet játszott a mediterrán ország, ennek megfelelően látványos gazdasági fellendülés vette kezdetét. Az országon belül Katalónia kiemelkedő fejlődést mutatott, ami vonzotta a munkaerőt: a századfordulón még 2 milliós lakosság 1936-ra 3 millióra duzzadt, s a fő vándorlási célpont Barcelona lett. Ugyanakkor a bevételeket nem egyenlően osztották szét a társadalom minden szegmense között, elsősorban a felsőbb rétegek számára volt kedvező a javuló gazdasági helyzet, míg a középrétegek alatt elhelyezkedő csoportok, mindenekelőtt a munkások, igazságtalannak vélték a fennálló körülményeket. Az egyre súlyosbodó ellentétekre válaszul 1917-

← Franco ellen mozgósító katalán plakát, 1936
→

ben általános sztrájkhullám söpört végig az országon, Katalóniában a CNT szervezésében. Csak Barcelonában harminchárom halálos áldozattal járt a hadsereg és a sztrájkolók összecsapása.

Nagy hatással volt a munkásmozgalomra az oroszországi bolsevik forradalom, a szakszervezeteken belül alakult kommunista csoportokból kerültek ki a katalán kommunizmus vezéralakjai (a legfontosabb közöttük Andreu Nin, aki később még jelentős szereplő lesz). A CNT is megerősödött az események során, Katalóniában a munkások érdekeinek első számú képviselőjévé vált, és nagyszabású tiltakozásokat vezetett le. Ezek között a legnagyobb az 1919 februárjában és márciusában irányított sztrájkorozat volt, amely két hónapra megbénította Katalónia teljes iparát. Miután mindkét fél fegyveresek segítségéhez folyamodott, állandósultak a súlyos sérülésekkel és halálesetekkel járó utcai harcok a munkaadók és a munkavállalók között, elsősorban szakszervezeti vezetők estek áldozatul az erőszakos cselekményeknek. A CNT tevékenysége a szervezet rendkívüli aktivitása miatt példaeértékűvé vált Spanyolország más részein is.

A húszas évek elejére elmérgesedett a helyzet, egyebek mellett a Marokkó-

ban elszenvedett vereségek, valamint a társadalmi feszültségek vezettek a Miguel Primo de Rivera által végrehajtott puccshoz 1923-ban. Az új diktátor legfőbb inspirációjául Benito Mussolini jelölte meg. A konzervatív rezsim a katalánizmust ellenségnek tekintette, annak ellenére, hogy Primo de Rivera korábban Katalónia helytartója is volt, hatalomátvételét pedig elsősorban a katalán nagytőkések támogatták. A – két évvel később feloszlott – Mancomunitat addigi eredményeit és minden nacionalizmust vagy szeparatizmust támogató irányzatot igyekeztek felszámolni. A katalán kultúrát a 20. században először – de nem utoljára – fenyegette annak veszélye, hogy megpróbálják eltörölni a lényeges elemeit. Francesc Macià radikális katalán csoportjai szervezkedni kezdtek a diktatúra ellen, és ebben bármilyen eszközt felhasználhatónak ítélték; többek között egy XIII. Alfonz uralkodó ellen irányuló merénylet terveit is kidolgozták.

AZ ELSŐ KATALÁN ÖNKORMÁNYZAT

A Macià által még 1922-ben alapított, ma is létező Katalán Állam nevű independentista katalán párt fogta össze a sokszínű szervezkedést. Fegyveres felkeléssel – lehetőség szerint a Szovjetunió támogatásával – kívántak harcba

szállni a rezsimmel. Macià Moszkvába utazott, s Andreu Nin közvetítésével tárgyalt Grigorij Zinovjevvel és Nyikolaj Buharinnal, de az aláírt megállapodás ellenére sem jött létre a szovjet segítséggel felálló katalán felszabadító hadsereg. 1926-ban egy Franciaország irányából bevonuló, nemzetközi önkéntesekből álló csapat létrehozásának tervét dolgozták ki, a francia hatóságok azonban megakadályozták ennek megvalósulását. A leleplezett összeesküvés miatt Macià elhagyta Spanyolországot, és a diktatúra éveit latin-amerikai száműzetésben vészelte át.

1930-ban Primo de Rivera lemondásra kényszerült, mert korábbi támogatói elfordultak tőle, a középosztály és a diákság pedig egyre gyakrabban adta jelét nemtetszésének. Miután már az uralkodó bizalmát sem élvezhette, elfogyott körülötte a levegő. Utódja csak átmeneti megoldást jelenthetett, mivel nemcsak a diktatúra, de a királyság intézménye is megingott. Spanyolország-szerte erősödtek a köztársaság-párti hangok, nem volt ez másként Katalóniában sem: 1930-ban itt írták alá a spanyol és katalán szocialisták és republikánusok a San Sebastián-i paktumot, amely a köztársaság alapjait kívánta letenni, és a megállapodás szerint Katalónia is széles körű autonómiában részesült volna. Az állandósult zavargások választásokhoz vezettek, s ezek eredményeként 1931. április 14-

Barcelona, 1934. október

én megalakult a Második Spanyol Köztársaság.

Az új államforma kikiáltása után a Francesc Macià és Lluís Companys által irányított ERC (Katalán Köztársasági Baloldal) vált Katalónia legfontosabb pártjává. Felállt a már korábban is létező Generalitat nevű önkormányzat, s 1932-ben elfogadott statútuma (*estatuto*) kibővített jogokat biztosított Katalónia számára. Bár ezek messze elmaradtak a nacionalista oldal követeléseitől, minden korábbinál szélesebb körű önkormányzatra nyílt lehetőség. A gyakran változó jobb- és baloldali központi köztársasági kormányok és pártok vetélkedése azonban instabillá tette Spanyolországot, az egymást követő kormányfők előszeretettel vonták vissza elődeik rendelkezéseit, ezért bizonytalanlanná vált a régiók helyzete is. Emiatt a Generalitat is csak szűk mozgástérrel rendelkezett, de a katalán közoktatás és az egészségügy fejlesztése területén sikeres intézkedéseket hozott. A korábbi diktatúra során felfüggesztett, még a Mancomunitat által megkezdett kulturális és oktatási projektek megvalósítása látványos eredményekkel járt, Barcelona mellett a katalán vidéken is érezhető volt a fellendülés.

Barcelona már korábban is többször a világ figyelmének középpontjába került, 1888-ban, majd 1929-ben világtárlást rendezett, 1919-ben pedig az első Katalán Turisztikai Kongresszus helyszíne volt. A Második Köztársaság éveiben minden korábbinál komolyabb fejlesztéseket valósítottak meg, amelyek során egy valódi főváros képe bontakozott ki. Nem beszélhetünk nyugalmas időszakról: szerte az országban folyamatos tüntetések, sztrájkok és puccskísérletek zajlottak, mert sem a jobb-, sem a baloldal nem volt elégedett az éppen kormányzó erők intézkedéseivel. A bizonytalanságot csak fokozta az anarchista csoportok fellépése.

A 20. században Katalónia egy alkalmommal már kikiáltotta részleges függetlenségét, ez azonban mindössze tíz órán keresztül volt életképes. 1934. október 6-án a katalán ERC-kormány vezetője, Lluís Companys elnök úgy vélte, a központi köztársasági kormányban már a monarchista és fasiszta erők hatása érvényesül, amelyek folyamatosan Katalónia önrendelkezését támadják, ezért nincs más lehetőség, mint a Katalán Állam kikiáltása, de a Spanyol Szövetségi Köztársaságon belül. Felajánlotta, hogy a spanyol kormány is he-

lyezze át a székhelyét Barcelonába. A kormányzati válasz nem volt kedvező: a Generalitat vezetőit letartóztatták és bebörtönözték, felfüggesztették a statútumot, és Katalónia minden fontosabb tisztségviselői posztjára a központi kormány nevezett ki megbízható személyeket. A baljós spanyol események nyomán Lluís Companys jövője megjósolható volt: a Franco-diktatúra idején, 1940 augusztusában Franciaországban fogta el őt a Gestapo, majd átadta a spanyol hatóságoknak. Október 15-én a barcelonai Montjuic erődben katonai összeesküvés vádjával kivégezték.

A POLGÁRHÁBORÚ

A spanyol köztársasági kormányok egyre kevésbé voltak urai az eseményeknek az ország egész területén, éppen Katalónia jelentett kivételt: 1936-ban, amikor megalakult a baloldali Népfront vezette (utolsó) köztársasági kormány, Barcelonában viszonylagos nyugalom honolt, a különböző oldalak párbeszédet folytattak egymással. Hamarosan azonban elborította a félszigetet az erőszak.

A baloldali kormány megdöntését célzó, 1936. július 17-én Marokkóban kezdődött katonai felkelés gyorsan átterjedt az Ibériai-félszigetre is. A több tábornok (köztük Francisco Franco, aki nem sokkal később már az első számú vezető lesz) által vezetett lázadók számos okot megjelöltek, amelyek miatt szükségesnek tartották a legitim köztársasági kormány elleni fellépést, ezek közül az egyik a spanyol egység megbontásától való félelem volt. Úgy vélték, a Második Köztársaság túl nagy autonómiát biztosított Katalóniának, Baszkföldnek és Galiciának, ezért veszélyben érezték a spanyol nemzetet. A három éven át tartó testvérgyilkos háború nemsokára természetesen Katalóniába is elérkezett. A polgárháborúval párhuzamosan forradalom is zajlott e régióban, főszerepet kapott a CNT-FAI (a már említett szakszervezet és egy anarchista szervezet együttműködése) tevékenysége. Az antifasiszta erők azonban mindenekelőtt egymás ellen harcoltak a hatalomért, és úgy tűnt, a jobboldali felkelők legyőzése csak másodlagos. Ezekben a tisztogatásokban Geró Ernőnek is kiemelkedő szerep jutott mint a szovjet NKVD ka-

Menekült köztársasági gyűjtőtábor a határ francia oldalán. Le Perthus, 1940

talóniai megbízottjának. Rohamosan szaporodtak a pártok, szakszervezetek és egyéb tömörülések által felállított fegyveres milíciák, és ezek is állandó összeütközésbe kerültek a köztársasági kormány erőivel. Magánbörtönöket is felállítottak, amelyek a szovjet biztonsági szolgálat után a „cseka” nevet viselték, ezek közül Barcelonában hozták létre a legtöbbet, nagyrészt az anarchista, kommunista szerveze-

tek, valamint a csak két évig létező, de helyi szinten annál jelentősebb POUM (Egyesült Marxista Munkáspárt) irányítása alatt.

1938 tavaszáig a katalán frontvonal mellett Barcelonát érte a legnagyobb megpróbáltatás: a belharok mellett a városok bombázása és az ellátásbeli nehézségek jellemezték a mindennapokat. Ahogyan dél felől Franco és csapatai egyre nagyobb kiterjedésű területek fellett vették át az irányítást, úgy növekedett a Katalóniában menedéket kérő köztársaság-szimpatizánsok száma; 1938 tavaszára már közel egymillió fő érkezett ide, elsősorban Madridból és

Kasztíliaából, köztük a köztársasági kormány legfőbb tisztviselői és politikusai. Az év júliusában azonban megkezdődött a polgárháború egyik legvéresebb, legtöbb áldozattal járó ütközete, az ebrói csata, amely Katalónia sorsát is eldöntötte – becslések szerint a két oldalon 50-60 ezer ember vesztette életét.

A novemberig tartó ütközetben a köztársaságiak – a kezdeti sikerek után – visszavonulásra kényszerültek. Októberben már reménytelennek látszott a küzdelem, ezért Juan Negrín, a köztársasági kormány elnöke kimenekítette a Nemzetközi Brigádokat, amelyeket Barcelonában búcsúztattak el, majd az önkéntesek elhagyták az országot. A kimerült köztársaságiak már alig voltak képesek az ellenállásra. 1939 elején menekülők százezrei lépték át Katalóniában a spanyol–francia határt, de a francia hatóságok menekülttábornak nevezett koncentrációs táborokba zárták őket, ahonnan nehéz volt távozni. A hamarosan kirobbanó második világháború idején a Franciaországba menekült spanyolok közül többeket visszaszolgáltattak Franco kormánynak.

KATALÓNIA BÜNTETÉSE

Katalóniában a köztársaság vereségét sokan 1714-gyel (a spanyol örökösödési háború lezárulta és a Bourbonok győzelme) állítják párhuzamba, mert

A BARCELONAI MÉSZÁROS

GERŐ ERNŐ

Gerő Ernő barcelonai tevékenységéről több spanyol és katalán történész és kutató – köztük Agustín Guillamón vagy José Javier Esparza – is írt az elmúlt években. Itthon Anderle Ádám végzett széles körű kutatásokat e témában, mint ahogyan Rajk László szerepéről is a spanyol polgárháborúban. Esparza úgy véli, a köztársasági oldalon az alapvető probléma abban állt, hogy a különböző csoportok nem tudtak dönteni: a forradalomé az elsőbbség vagy a polgárháborúé? Az anarchisták, a radikális szocialisták és a marxista POUM előbb a forradalmat akarták megvalósítani, a kommunisták és a szocialisták viszont a polgárháború megnyerését gondolták elsődlegesnek, majd ezt követően kívánták győzelemre vinni a társadalmi átalakulást.

Amíg az ország nagy részén zajlott a polgárháború, addig Barcelonában az NKVD, valamint a helyi kommunista és radikális baloldali erők a köztársaságiak és a Nemzetközi Brigádok táborában egyfajta vörösterrorrel valószínűsítették meg, amely több ezer áldozattal járt. Gerő Ernő a Komintern megbízottjaként és az NKVD katalóniai vezetőjeként tevékenykedett ekkor, s legfőbb feladatává a trockizmus utáni „vadászat” vált. A marxista POUM vezetőjét,

Trockij korábbi személyi titkárát, Andreu Nint trockizmus vádjával meggyilkolták, és ebben Gerőnek is nagy szerepe volt. Gerő jelentései – amelyek egy részét az említett Guillamón publikálta spanyol nyelven 2013-ban – szerint anarchista csoportok és a trockista POUM hatalomátvételt terveztek Katalóniában, utóbbi párt tagjait még a fasizmus ügynökeinek is nevezték. Nin ellen látványos kirakatpert akartak rendezni, de végül meggyilkolták.

A POUM valóban veszélyes volt, de leginkább a sztálinizmusra nézve, mert annak ideológiai alapvetéseit tisztább, közérthetőbb formában találta. A polgárháború éveiben olyan külföldi személyeket tudhatott soraiban, mint Willy Brandt vagy George Orwell (utóbbi a *Hódolat Katalóniának* című könyvében írta meg emlékeit a harcokról). Gerő sok korabeli politikus és harcos visszaemlékezéseiben feltűnik. A spanyol és a katalán történetírás is megemlékezik tetteiről, amelyek elsősorban negatív színezetet kapnak: nemcsak a POUM, de más szervezetek, valamint a köztársaságiak megsegítésére érkező, ezer magyar önkéntest (köztük Rajk Lászlót) is a soraiban tudó Nemzetközi Brigádok tagjai között is kíméletlen tisztogatókat végzett.

számukra hasonló következményekkel járt. Megtorlás, üldözés, elnyomás, a részleges önállóság és a saját intézmények megszüntetése voltak a közös jellemzők. Katalónia a bűnösök közt is a legbűnösebbnek számított: egyfelől a minél nagyobb önállóságra törekvésük rendkívül veszélyessé tette őket Franco szemében; másfelől, mivel itt tartott a legtovább az ellenállás, ezen a térségen kellett példát statuálni.

Közel 150 ezer katalánt zártak börtönbe vagy munkatáborba, és 4 ezernél több embert végeztek ki politikai okokból. A katalán politikusok, szak szervezeti vezetők és értelmiségiek döntő része száműzetésbe kényszerült, ők a negyvenes évek második felében külföldön szervezték meg (vagy szervezték újjá) a katalán pártokat és egyéb szervezeteket. A katalán nyelv használatát megtiltották minden színtéren, nem jelenhetett meg a sajtóban és az oktatásban sem – hogy biztosra menjenek, a katalán tanítók egy részét áthelyezték Spanyolország más körzeteibe, a helyükre elsősorban Kasztília-ból és Andalúziából érkezett tanerő. Külön besúgóhálózatot alakítottak abból a célból, hogy a nyelv otthoni használatát is ellehetlenítsék. A katalán kultúra, szimbólumok és szokások bármilyen formában történő megjelenése tiltottá vált. A castellano spanyol nyelv kizárólagos használata, valamint a nemzetikatólikus Új-Spanyolország normái és a kulturális homogenitás váltak a követendő irányná, ezektől eltérni nem lehetett, mert a bűnösök árulónak, valamint – a korabeli francóista szóhasználattal élve – „*ateista judeoliberalbolshevik szabadkőműves*” özszeesküvőnek találtattak.

Nemzetközi porondon elfoglalt helyzete (a második világháború alatt a tengelyhatalmakkal szimpatizáló, de hivatalosan semleges, majd a nem hadviselő fél státuszába helyezkedő, a háború után pedig eleinte a Nyugattal szemben álló jobboldali rezsim) miatt a Franco-diktatúra önellátásra rendezkedett be, amellyel együtt járt a szegénység, az éhínség, később a jegyrendszer és az ezzel párhuzamosan szükségyszerűen megjelenő feketepiaci kereskedelem. Az 1950-es évek elejéig Spanyolország egy romjaiból feltámadni képtelen ország képét mutatta, amely a több százezer halott emlékét sem tudta feldolgozni.

Katalónia korábban kiemelkedett a többi spanyol terület közül gazdasági sikereivel, de most soha nem látott

Páncélautó Barcelonában, 1936

gazdasági és társadalmi mélységekbe zuhant. Azonban nem mindenki adta fel. A polgárháború lezárultát követő évtizedben, de különösen a második világháború utolsó éveiben Katalóniában ellenállási mozgalom bontakozott ki: az illegalitásban tevékenykedő CNT és a POUM maradványai, kiegészülve az FNC-vel (Katalán Nemzeti Front) és a PSUC-kal (Katalónia Egyesült Szocialista Pártja) szabotázsakciókat hajtottak végre, diktatúraellenes propagandatevékenységet folytattak, valamint megpróbálták életben tartani a katalán nyelvet, kultúrát és identitást. Ezek a földalatti mozgalmak természetesen állandó üldöztetésnek voltak kitéve, a titkosrendőrség és a fegyveres testületek Katalóniában főleg rájuk koncentráltak. Ugyanakkor bátorsággal töltötték el a lakosságot: 1951 márciusában Barcelonában kitört a villamossztrájk, miután az utasok nem voltak hajlandók kifizetni a megemelt jegyárakat. A kormány visszakozott, visszaállította a régi árakat – a polgárháború óta ez volt az első alkalom, hogy a rezsim meghátrált.

Franco a hidegháborúnak köszönhette a túlélését: mivel a spanyol tábornok már a harmincas években figyelmeztetett a kommunista veszélyre, az új nemzetközi helyzetben a Nyugat szemében ő volt a „kisebbik rossz”, akinek a fennmaradása nemcsak elfogadható, hanem szükséges is a kommunizmus elleni harcban. 1953-tól a Vatikán és az Amerikai Egyesült Államok már egyezményeket kötött Spanyolországgal, így megkezdődhetett a visszatérése a nemzetközi rendszerbe. Az 1959-ben életbe léptetett stabilizációs tervvel az ország elfogadta a piacgazdaság játékszabályainak lényegét, és a modernizáció útjára léphetett, meg-

nyitva kapuit a külföldi befektetők előtt. A nagyrészt az Opus Dei csoport technokratái által kidolgozott intézkedések nyomán megindult a gazdasági fellendülés.

E koordinátarendszerben Katalónia is fokozatosan visszanyerte korábbi helyét a spanyol gazdaságban: megkerülhetetlen tényezővé vált, elsősorban a feldolgozóipar területén. A korábbi évszázadok során a textilipar emelte ki Katalóniát a többi régió közül, ekkor azonban már az ipari termelés diverzifikálódott, az addigiak mellé felzárkózott az acél- és a vegyipar is, jelentős külföldi tőkeinjekcióval. A nyitással együtt járt a turizmus megélénkülése, ami szintén jelentősen érintette ezt a térséget. Mindezek következményeként Katalónia belső migrációs célponttá vált: a Franco-diktatúra évtizedeiben az ország többi részéből folyamatos volt a vándorlás ebbe a prosperitásnak induló térségbe, 1940 és 1980 között megduplázódott – 3 milliőről 6 millióra nőtt – a lakosság.

Az *aperturismo* – a politikai, társadalmi és gazdasági nyitás – idején újjáéledt a katalán ellenállási mozgalom, de a korábbiaknál differenciáltabban: politikai és kulturális sokszínűség jellemezte csoportjait. 1961-ben hat vagyos katalán üzletember megalapította az *Òmnium Cultural* nevű civil szervezetet, amely a katalán nyelv és kultúra védelmét és terjesztését, valamint Katalónia függetlenségét tűzte zászlajára. A rezsim többször bezáratta a szervezet központjait, de mégis sikerült fennmaradnia, napjainkban is a függetlenségi mozgalom egyik legfontosabb motorja.

TÖBB MINT EGY KLUB

A Barça legalább olyan fontos szimbólumává vált Katalóniának, mint a Sagrada Família. Az FC Barcelona számos sportágat foglal magába, de ezek közül a futball a legismertebb világszerte. 1899-ben alapította tizenkét üzletember a svájci Hans Gamper kezdeményezésére, és az 1910-es évektől kezdődően sorra nyerték a spanyol és nemzetközi bajnokságokat. Kezdetben csak futballklubként működött, a húszas években megalakult a gyeplabda-, a kosárlabda- és a rögbiszakosztály, később pedig további sportágaknak – így például a kézilabdának – is teret adtak.

A történelem alakulása és a politika mindig közvetlenül beleszólt az életükbe. A polgárháború során a klub akkori elnökét kivégezték a felkelő csapatok, mert tagja volt az ERC katalán függetlenségi pártnak. A Franco-diktatúra, ahogyan a nemzetiségek kapcsán minden téren, úgy a sportban is igyekezett felszámolni mindent, ami valamilyen helyi sajátosságot mutatott. Átnevezték a klubot, államilag nevezték ki annak elnökét, megváltoztatták a címerét, próbálták „katalántalanítani” a sportsapatait. Kisebb visszaesés után az ötvenes évek hozták el az aranykort a futballklub számára: ekkor jelent meg a csapatban Kubala László, majd Kocsis Sándor és Czibor Zoltán is. Az egyesület tagsága közel 40 ezer főre duzzadt, sorra

Kubala László

FC BARCELONA

nyerték a bajnokságokat, és megépült Barcelonában a legendás Camp Nou stadion.

Az FC Barcelonát nem sikerült megfosztani katalán karakterétől, éppen ellenkezőleg: a diktatúra évtizedei alatt a katalán ellenállás egyik fő szimbólumává vált az ország határain belül és azokon túl is. Az ötvenes évek sikerei után visszaesések és újabb sikerosorozatok váltották egymást, a tagság létszáma viszont egyre csak

növekedett, ahogyan a nagy visszhangot kiváltó átigazolások is egyre gyakoribbak lettek. Az FC Barcelona a diktatúra és a demokrácia idején is az egyik legkiemelkedőbb futballcsapatnak számított, a nagy riválissal, a Real Madriddal folytatott mérkőzése ma is valódi nemzeti eseményt jelentenek egész Spanyolországban.

Egy független Katalónia létrejötte ezen természetesen változtatna, mert az országban érvényes sporttörvény értelmében a Barça már nem játszhatna a spanyol ligában. Ugyanakkor jelenleg is van egy kivétel, mert Andorra csapata részt vehet a ligában, tehát a lehetőség a spanyol parlament törvénymódosításán múlna. A katalánok számára az FC Barcelona továbbra is identitásuk egyik alapkövének számít, létezésük szimbóluma. Ahogyan a szlogenjük szól: „*Més que un club.*” Több mint egy klub.

A hatvanas években tehát felélénkült a katalán kulturális élet, amelynek minden elemében a diktatúraellenes szólamok voltak érzékelhetőek. Erőre kapott az illegális katalán nyelvű könyvkiadás és a nyelvoktatás is. Ezek tökéletesen mutatták, hogy a társadalom hozzáállása is megváltozott: ha a diktatúra politikai rendszerét nem lehet ledönteni, akkor a kulturális élet felől közelítve próbálják meg azt apránként lebontani. A Barcelonától 50 km-re található Montserrat kolostor vált a kulturális ellenállás jelképes színhelyévé, ahol az apát már az ötvenes évektől kezdődően támaszává vált a katalánizmus nyelvi-kulturális átmentésének. A hallgatói és munkásmozgalmak pedig felerősítették ezt az érzést, elsősorban az utóbbiak váltak egyre radikálisabbá, valamint a katalán kommunisták is aktivizálódtak.

1969-ben a szocialista és nacionalista pártok, szervezetek összefogásából megszületett a Katalán Politikai Erők Koordinációs Bizottsága, melynek törekvése a demokratikus szabadságjogok visszaállítása, a politikai foglyok szabadon bocsátása és a függetlenség kivívása volt. 1971-ben ebből alakult meg a Katalán Gyűlés, amelyben a pártok mellett már szakszervezeti mozgalmak, egyetemi szerveződé-

sek és szakmai kollégiumok is részt vettek. 1973-ban, amikor az ETA baszk szeptaralista terrorszervezet meggyilkolta Luis Carrero Blanco miniszterelnököt – akit Franco a jövő zálogának tartott –, ismét bekeményített a diktatúra: letartóztatási hullám indult meg, de az állampolgári tiltakozások és a nemzetközi szolidaritási kampány hatására ez gyorsan veszített erejéből. Az egyik utolsó személy, akit a diktatúrában kivégeztek, szintén katalán volt: az antifasiszta-anarchista Salvador Puig Antich 1974 márciusában került kivégzőosztag elé, miután egy lövöldözés során megölt egy rendőrtisztet. Személyére ma sokan a katalán ellenállás mártírjaként emlékeznek.

AUTONÓMIA – KORLÁTOKKAL

Francisco Franco tábornok 1975. november 20-án bekövetkezett halála után két lehetőség állt Spanyolország előtt: a diktatúra fennmarad egy úgynevezett Franco nélküli francóizmus formájában, vagy megkezdődik a demokratikus átmenet. János Károly uralkodónak elsődleges szerepe volt abban, hogy az utóbbi úton indult el az ország. A demokratikus átmenet idején, 1977-ben felálló UCD-kormány vezetője,

Adolfo Suárez fokozatosan próbálta lebontani a korábbi rezsimit által kiereszkolt központosítást. Az autonómia-rendszer felállításához szükséges törvényi keretek kidolgozásával kívánták megalapozni a későbbi alkotmányt, és ehhez igyekeztek megnyerni a lehető legszélesebb körű együttműködést.

A katalánok, baszkok és gallegók történelmi jogait is ekkor ismerték el, ez pedig előfeltétele volt annak, hogy később a nemzetiségek alkotmányos jogait is szavatolhassák. Ugyanakkor a kormánynak tisztázni kellett, hogy Spanyolországot milyen területi és politikai entitások alkotják. Ekkor – és a későbbi alkotmányban is – nemzetiségeknek nevezték e népcsoportokat, elismerték nyelvi és kulturális egyediségüket, de az önrendelkezésüket igyekeztek korlátok közé szorítani. 1977. szeptember 11-én – Katalónia nemzeti ünnepén – több mint egymillió katalán gyűlt össze Barcelonában a város történetének addigi legnagyobb tömegrendezvényén, s a Generalitat és a katalán önrendelkezés azonnali visszaállítását követelték. Még ugyanebben az évben megvalósult a Generalitat restaurációja Josep Tarradellas vezetésével, aki az emigrációs évtizedekben irányította a testületet.

A spanyol Kongresszus és Szenátus által 1978-ban szentesített, majd

ugyanezen év végén népszavazás által megerősített spanyol alkotmány kimondja, hogy a spanyol nemzet egy és oszthatatlan, de elismeri és garantálja is a nemzetet alkotó nemzetiségek és régiók autonómiához való jogát, valamint egymás iránti szolidaritását. Az új alkotmány igyekezett a lehető legnagyobb konszenzust megteremteni. Az alkotmány szövegét előkészítő bizottság munkájában a katalán nacionalista csoportok is részt vettek abban a reményben, hogy minél nagyobb önállóságot sikerül elérniük. Kívánságaik természetesen nem teljesültek maradéktalanul, de az alkotmányt végül ők is elfogadták, és arra biztatták a megerősítő népszavazás résztvevőit, hogy szavazzanak igennel (ellentétben a baszkokkal, akik kezdettől fogva elutasították a szöveget, nem delegáltak tagokat az előkészítő bizottságba, a szavazáson pedig a távolmaradásra buzdítottak – emiatt Baszkföldön sokan ma sem tartják önmagukra nézve legitimnek a '78-as alkotmányt).

A szélesebb körű autonómiát, akár teljes függetlenséget kívánó csoportok ma sem elégednek meg azzal, ahogyan az alkotmány a „nemzet” és a „nemze-

tiség” fogalmakat alkalmazza; a szöveg a spanyol nemzetben belül ismeri el a különböző nemzetiségeket – így a katalánokat is –, holott ők úgy vélik, a katalánok, a baszkok és a gallegók szintén önálló nemzetet alkotnak, vagyis a demokratikus alaptörvény megfosztja őket egyik alapvető joguktól. Az alkotmány 155-ös cikkelye viszont lehetőséget ad az államnak arra, hogy ideiglenesen felfüggeszse egy autonóm közösség önrendelkezését, központi ellenőrzés alá vonja területét, sőt akár kormányát is feloszlassa.

Az 1978-ban elfogadott spanyol alkotmány nyomán 1979-ben született meg a katalán státútum. Ez biztosítja, hogy a Generalitat saját kormánnyal és törvényhozással rendelkezzen, s eljárasson azokban az ügyekben, amelyeket az alkotmány és a státútum együttesen lehetővé tesz. A helyi önkormányzat kizárólagos hatáskörébe tartozik az infrastruktúra, a kereskedelem vagy a szociálpolitika is. A központi kormány ideiglenesen átruházza vagy közösen gyakorolja az irányítást a Generalitattal az igazságszolgáltatás, az egészségügy, a közoktatás és a tömegkommunikációs eszközök kérdéseiben.

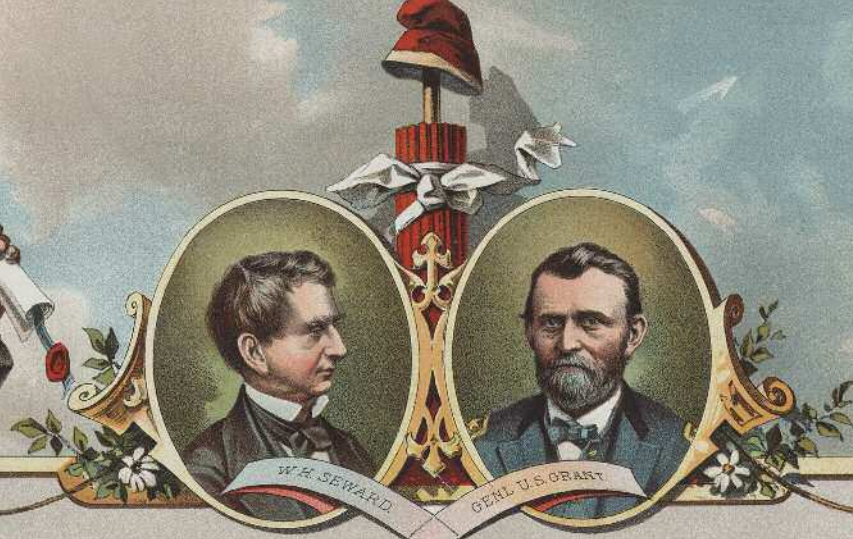
Ezekben az ügyekben a katalánok általában önállóan járhatnak el, amennyiben intézkedéseik nem mondanak ellent a spanyol alkotmány vonatkozó cikkelyeinek. A Madrid által hozott jogszabályok betartását a katalán kormány szavatolja. A honvédelem és a közbiztonsági szervek működése azonban központi hatáskörbe tartozik, még akkor is, ha az alkotmány minden autonóm közösség számára lehetővé tette saját rendőrség felállítását. Bár a különböző rendvédelmi szervek közötti együttműködés általában megfelelő, mégis konfliktusokra ad okot, hogy az országos rendőrség és csendőrség mellett a katalán rendőrség (Mossos d'Esquadra) is egyre kiterjedtebb kompetenciákkal rendelkezik.

A nyolcvanas évek elején megkezdődött az autonómiatörvények folyamatait szabályozó törvény előkészítése, mintaként pedig a katalán és baszk esetek szolgáltak. Az alkotmány, valamint a kiegészítő rendelkezések eredményeként jött létre a ma is fennálló 17 autonóm közösség a maga önálló intézményeivel, ugyanakkor eltérő jogokkal, valamint a két spanyol fennhatóság alatt álló város, Ceuta és Melilla Észak-Afrikában. A közösségek közül öt (Katalónia, Baszkföld, Galícia, Andalúzia és Valencia) nemzetiségi besorolást kapott, ellentétben a többi, régióknak számító területtel. Jogait és kötelezettségeiket, az önállóan kezelhető ügyeket ismét a státútumokban foglalták össze. Ezek a „kis alkotmányok” a nyolcvanas évektől kezdődően folyamatosan változtak, általában bővültek, a központi kormányzat további területeket adott át helyi hatáskörbe. Ennek alapján Katalónia és Baszkföld rendelkezik a legszélesebb körű autonómiával.

Katalónia 20. századi története egyes következménye volt a korábbi évszázadok során felgyülemlett feszültségeknek és sérelmeknek. A 21. században több kormány idején is napirendre került a katalán kérdés, az autonómia növelésének igénye és szükségessége, ám a követelések általában belpolitikai okokból legfeljebb részleges eredménnyel jártak. A katalánok egy részének megerősödött függetlenedési törekvései, valamint a központi kormány erre adott heves reakciója azonban csak az elmúlt évszázadok történéseinek figyelembevételével értelmezhetőek. ♦

Menekült barcelonai gyerekek, 1939

Emancipation Proclamation

WHEREAS on the Twenty-second day of September, in the year of our Lord one thousand eight hundred and sixty-two, a Proclamation was issued by the President of the United States, containing among other things the following, to-wit:

"That on the first day of January, in the year of our Lord one thousand eight hundred and sixty-three, all persons held as slaves within any State, or designated part of a State, the people whereof shall then be in rebellion against the United States, shall be then, thenceforward and forever free, and the executive government of the United States, including the military and naval authority thereof, will recognize and maintain the freedom of such persons, and will do no act or acts to repress such persons, or any of them, in any efforts they may make for their actual freedom.

"That the executive will, on the first day of January aforesaid, by proclamation, designate the States and parts of States, if any, in which the people thereof respectively shall then be in rebellion against the United States, and the fact that any State, or the people thereof, shall on that day be in good faith represented in the Congress of the United States by members chosen thereto at elections wherein a majority of the qualified voters of such State shall have participated, shall, in the absence of strong countervailing testimony, be deemed conclusive evidence that such State and the people thereof are not then in rebellion against the United States."

Now, therefore, I, ABRAHAM LINCOLN, President of the United States, by virtue of the power in me vested as Commander-in-Chief of the Army and Navy of the United States in time of actual armed rebellion against the authority and government of the United States, and as a fit and necessary war measure for suppressing said rebellion, do, on this first day of January, in the year of our Lord one thousand eight hundred and sixty-three, and in accordance with my purpose so to do, publicly proclaim for the full period of one hundred days from the day the first above mentioned order, and designate as the States and parts of States wherein the people thereof respectively are this day in rebellion against the United States, the following, to-wit:

ARKANSAS, TEXAS, LOUISIANA (except the parishes of St. Bernard, Plaquemines, Jefferson, St. John, St. Charles, St. James, Ascension, Assumption, Terre Bonne, Lafourche, St. Mary, St. Martin, and Orleans, including the city of New Orleans), MISSISSIPPI, ALABAMA, FLORIDA, GEORGIA, SOUTH CAROLINA, NORTH CAROLINA and VIRGINIA (except the forty-eight counties designated as West Virginia, and also the counties of Berkley, Accomac, Northampton, Elizabeth City, York, Princess Ann and Norfolk, including the cities of Norfolk and Portsmouth), and which excepted parts are, for the present, left precisely as if this Proclamation were not issued.

And by virtue of the power and for the purpose aforesaid, I do order and declare that all persons held as slaves within said designated States and parts of States are and henceforward shall be free; and that the executive government of the United States, including the military and naval authorities thereof, will recognize and maintain the freedom of said persons.

And I hereby enjoin upon the people so declared to be free, to abstain from all violence, unless in necessary self-defence, and I recommend to them that in all cases, when allowed, they labor faithfully for reasonable wages.

And I further declare and make known that such persons of suitable condition, will be received into the armed service of the United States to garrison forts, positions, stations and other places, and to man vessels of all sorts in said service.

And upon this act, sincerely believed to be an act of justice, warranted by the Constitution, upon military necessity, I invoke the considerate judgment of mankind, and the gracious favor of Almighty God.

In testimony whereof, I have hereunto set my name, and caused the seal of the United States to be affixed.

Done at the City of Washington, this first day of January, in the year of our Lord one thousand eight hundred and sixty-three, and of the Independence of the United States the eighty-seventh.

William H. Seward
Secretary of State.

By the President:
A. Lincoln

A KÜLÖNLEGES INTÉZMÉNY

AZ AMERIKAI RABSZOLGASÁG TÖRTÉNETE

■ A rabszolgaság története az észak-amerikai brit gyarmatokon 1619-ben kezdődött, amikor egy holland hajóból 20 fekete rabszolgát partra tettek a virginiai Jamestownban.

■ A rabszolgaság intézményét hagyományosan a déli területek sajátjának szokás tekinteni, ám az Új-Angliát kezdetben benépesítő puritánok is kívánatosnak tartották a feketék rabszolgaságban tartását, noha északon arányát és az abszolút számokat tekintve többségben voltak a szabad feketék.

■ Ez a szabadság azonban nem jelentett egyenlőséget: a feketékkel szembeni vallási, faji és társadalmi előítéletek miatt a szabad feketék is számos diszkriminatív intézkedéssel voltak kénytelenek együtt élni, kezdve a fekete-fehér házasság (sőt szexuális kapcsolat) tiltásától a fegyverviselési engedély korlátozásáig.

Lincoln Emancipációs
proklamációja

A „szolgaság” intézménye nem volt ismeretlen egyes brit amerikai gyarmatokon: az ún. szerződéses szolgák, azaz szegény fehér britek, akik nem tudták fizetni az Amerikába utazás és az ottani új élet kezdésének költségeit, több évre elkötelezték magukat, hogy munkával törlesztik az előleget, majd a vállalt idő letöltése után szabad emberként új egzisztenciát teremthettek. Az Észak-Amerikába ke-

korán monokultúrák alakultak ki nagy részben a kedvező éghajlat miatt, és a dohányföldéken vagy a rizsföldéken dolgozóknak nem volt szükségük különösebb szakértelemre, elég volt, ha a birtok tulajdonosa vagy a gazdatiszt rendelkezett ezzel. Másrészt az olcsó munkaerőt biztosító szerződéses szolgák egy idő múlva felszabadultak és különböző követelésekkel léptek fel. Földéhségük miatt ismételten összeütkö-

rült feketék döntő része azonban rabszolgaként érkezett a gyarmatokra, bár azok gazdasági életében kezdetben csekély szerepet játszottak, mivel a szabad farmerek tulajdonában lévő és általában művelt kisbirtokok jellemezték a korabeli (mező)gazdaságot.

A RABSZOLGATARTÁS KÉRDÉSE

Az ún. északi és déli brit gyarmatok gazdasági és társadalmi fejlődése azonban távolról sem párhuzamos pályán haladt. Az északi – gyakorlatilag északi-keleti – gyarmatokon az önálló farmer kisbirtokok mellett megjelent a kézműipar, a halászat és a kereskedelem is, és ez a gazdasági szerkezet aránylag képzett munkaerőt kívánt. Délen ellenben

zésbe kerültek a bennszülött indiánokkal, akik fegyveres visszavágásának a déli társadalmi elit is célpontjává vált. Ellenük irányult az. ún. Bacon-felkelés Virginiában 1676-ban, amelynek egyik nyugtalanító aspektusa a vezető rétegek szempontjából a szerződéses szolgák és a rabszolgák közötti érdekszövevény volt. Ezt követően, részben az ekkor szerzett tapasztalatok miatt, egyre inkább eltűntek a szerződéses szolgák, viszont megugrott a fekete rabszolgák száma: míg 1671-ben a helyi lakosság mindössze 5 százalékát alkották, addig 1715-re már közel egynegyedét, 1756-ra pedig már 40 százalékát!

A rabszolgaság tényleges bástyája a gyarmati korban Dél-Karolina volt, ahol az 1720-as években kétszer annyi fekete rabszolga élt, mint fehér ember.

Általánosságban: a rabszolgotartás kérdésében az áttörés a 18. században ment végbe az észak-amerikai brit gyarmatokon: szűk háromnegyed évszázad alatt, 1714 és 1790 között a fekete rabszolgák száma 60 ezerről 697 ezerre nőtt. A fehér rabszolga-kereskedők egyes nyugat-afrikai törzsfőnökökkel karöltve rendkívüli haszonnal exportáltak rabszolgákat a déli gyarmatokra még úgy is, hogy a hírheft atlanti-óceáni utak során sokszor a rabszolgának szánt szerencsétlenek közel fele meghalt a rettenetes körülmények következtében.

A megérkezés után aztán többnyire aukciókon bocsátották áruba az átkelest túlélő rabszolgákat, akiket előtte általában feltápláltak és különböző trükkökkel eltüntették (vagy legalábbis megpróbálták eltüntetni) testi hibáikat vagy akár kezdődő betegségeiket. Természetesen a fiatal, izmos férfiak és a jó egészségben lévő nők voltak a legdrágábbak; az utóbbiakat alkalmanként egyszerűen azért vásárolták meg jövőendő gazdáik, hogy minél több gyermeket szüljenek. A rabszolgák többsége egyébként kisbirtokokra került. A 18. században Észak-Amerikában

nem léteztek olyan jellegű ültetvények, mint amilyenek megszokottak voltak például Brazíliában vagy Kubában, akár több száz rabszolgával.

A birtokrendszerben és az egyes birtokokon alkalmazott rabszolgák számában aránylag drámai változás következett be a 18. század végén, a 19. század legelején. Az angol ipari forradalom technológiai újításokkal új iparágakat teremtett, illetve óriási mértékben megnövelte a keresletet egyes nyersanyagok iránt. Ilyen volt többek között a gyapot, amelynek feldolgozására egész térségek specializálódtak,

közöttük Lancashire Nagy-Britanniában vagy Lyon és környéke Franciaországban. Az első amerikai gyapotbálát 1784-ben indították útnak Liverpoolba, ám a tulajdonképpeni változás jó másfél évtizeddel később következett be, miután Eli Whitney 1794-ben szabadalmaztatta a gyapotszálak gépi úton történő elválasztását lehetővé tevő berendezését, a cotton gint. (A legenda szerint Whitney onnan kapta az ötletet, hogy látta, egy macska miként foszt meg tollaitól egy tyúkot.)

1810-ben már az Egyesült Államok volt Nagy-Britannia első számú gyapotellátója, míg 1860-ban a volt anyaországban feldolgozott ezermillió font súlyú gyapot 92 százaléka az amerikai Délről származott. A gyapot „királysága” áldás és egyben átok is volt a gyapottermelőkre nézve. Áldás abból a szempontból, hogy a gyapot biztos bevételi forrást jelentett bő fél évszázadon keresztül, és a termelése rendkívül nyereséges volt, ami részben cáfolat azokra az elképzelésekre, amelyek szerint a Dél gazdaságilag félig-meddig a csőd szélén táncolt. Ugyanakkor átok is volt a gyapot monokultúrája: elkényelmesítette a déli gazdálkodókat,

akik nem fordítottak kellő figyelmet az újításokra – mai szóval: az innovációra –, és a gyapottermelés tartósította a rabszolgaság intézményét, amelyről az alapító atyák nagy része (köztük a rabszolgákkal rendelkező George Washington és James Madison is) úgy gondolta, hogy idővel magától el fog tűnni az Egyesült Államokból. Madison tévedése abban rejlett, hogy úgy vélte, a rabszolgamunka nem kifizetődő, ám ez a helyzet a cotton gin feltalálásával gyökeresen megváltozott.

Az 1787-es alkotmány nem tesz említést rabszolgákról, mindössze két helyen utal rájuk közvetetten. Az 1. cikkely 2. paragrafusában a képviselőtről szólva leszögezi, hogy az egyes államokat megillető szövetségi kongresszusi képviselői helyek kiszámolásánál a szabad emberek számához hozzá kell adni „minden egyéb személy számának háromötödét”. A 9. paragrafus pedig kimondja: „Olyan személyek bevándorlását vagy behozatalát, akiket a jelenlegi tagállamok alkalmasnak találnak a bebocsátásra, a Kongresszus az 1808. év előtt nem tiltja meg.” Ám amikor a Kongresszus a határidő lejártával megtiltotta a rabszolgák behozatalát, az általános várakozással ellentétben nem csökkent a rabszolgák száma, sőt meredeken emelkedett, így 1860-ra nagyjából négy millió fekete rabszolga élt és dolgozott a rabszolgotartást engedélyező 15 tagállamban.

A gyapotültetvények megjelenésével és elterjedésével a déli államok lényegében megtartották a korábbi társadalmi szerkezetet. A polgárháborút megelőző évben készült felmérések szerint a rabszolgák kétharmada dolgozott 20 főnél kevesebb rabszolgát foglalkoztató tulajdonosnál, 20 százalékuk pedig olyan helyen, ahol egyedüli rabszolga volt, és mindössze 14 százalékukat alkalmazták olyan ültetvényeken, ahol számuk meghaladta az ötszázat. A tipikus déli földtulajdonos továbbra is a kisbirtokos farmer maradt: minden nagyobb ültetvényre nagyjából tíz kisebb farm jutott.

A RABSZOLGASÁG MEGÍTÉLÉSE

Első hallásra talán paradoxonnak tűnik, de a rabszolgák élete – általánosságban – elviselhetőbb volt a nagy ültetvényeken, mint a családi gazdaságokban, ahol gyakorlatilag egymás mellett dolgoztak gazdáikkal, és sokszor

együtt is éltek a tulajdonos családjával. A helyzetük annyiban nevezhető hátrányosnak, hogy egyedül voltak, sokszor elszakították őket a családjuktól, ha egy időre rendelkeztek is ilyenekkel. A nagyobb ültetvényeken élők azonban jobb eséllyel maradtak együtt a családjukkal; a munka után közösséget alkothattak a szállásaikon, több alkalmuk volt a magánéletre; bizonyos fokú kulturális identitást tarthattak fenn dalaikkal és szóbeli hagyományok útján továbbadott történeteikkel, továbbá vallási közösségeik is homogénebbek voltak. Viszont a „nagy házban” dolgozók (kocsisok, szobalányok, dajkák stb.) sora sokkal jobb volt, mint a földeken verejtékező társaiké.

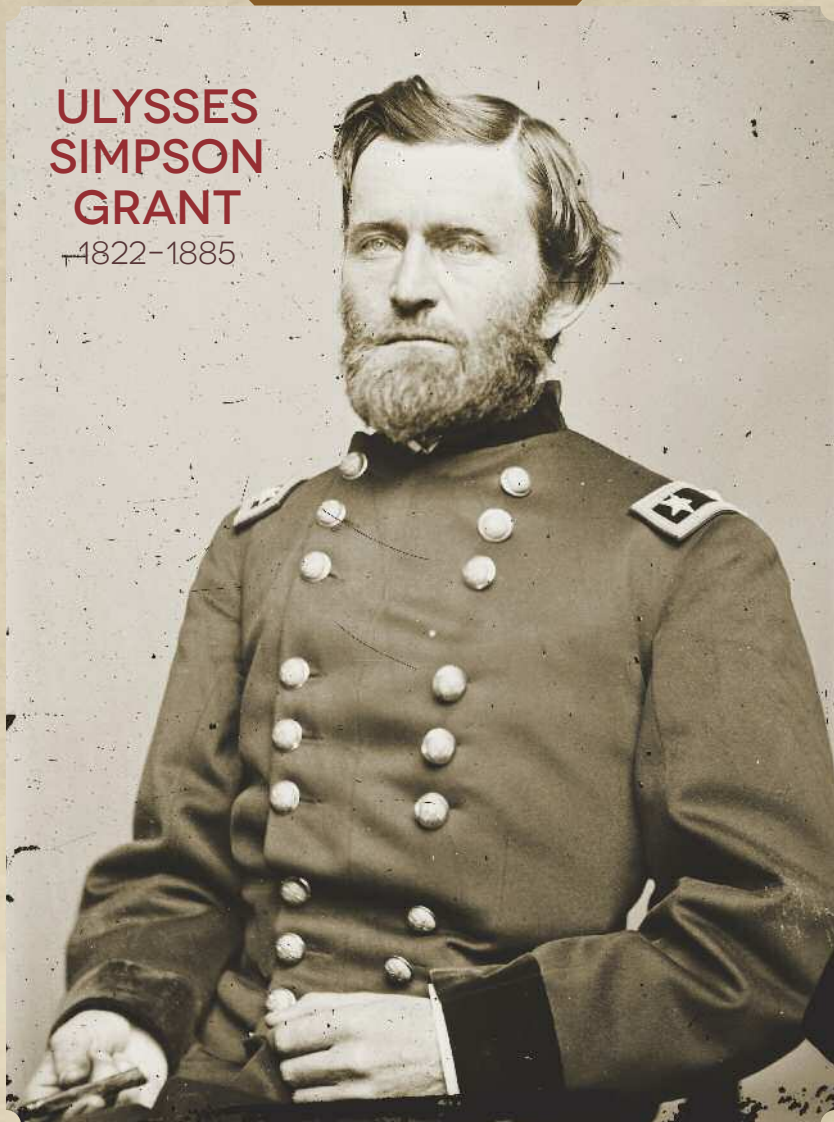
A történeti irodalomban a polgárháború előtti (ante-bellum) rabszolgaság megítélése egészen bizarr végletek között mozog. Ulrich B. Phillips a 20. század elején egyenesen jótékony hatásúnak írta le az észak-amerikai rabszolgaságot (*American Negro Slavery*, 1918), szerinte az Egyesült Államokba került feketék kiszakadtak az afrikai „barbarizmusból”, és a civilizáció útjára léptek, egyebek mellett a megkeresztelésük által. A másik véglelet Stanley

Elkins képviseli, aki a *Slavery: A Study of American Institutional and Intellectual Life* (1959) című művében párhuzamot vont az észak-amerikai rabszolgotartás és a náci koncentrációs táborok között. A populáris művek közül Margaret Mitchell *Elfújta a szél* című műve – elsősorban az abból készült filmváltozat – fest idilli képet az ültetvényeséletéről s azon belül a „nagy házban” szolgáló feketék sorsáról, míg ellenpárja az abolicionista (felszabadításpárti) „programkönyv”, Harriet Beecher Stowe *Tamás bátya kunyhója* (*Uncle Tom's Cabin*). Az afroamerikai közösségekben belül a közelmúltban és napjainkban is az egyik legnagyobb sértés, ha valakit „Tamás bátyának” (Uncle Tom) neveznek, azaz olyannak, aki szívesen együttműködik a fehérekkel.

A valóságban nagyon nehéz utólag megállapítani, hogy a fekete rabszolgáknak ténylegesen milyen volt a viszonyuk a gazdáikkal. Egyrészt nagyon kevés lázadás történt; a jellemző inkább egyfajta sztrájk volt a jobb munkakörülményekért. Az egyetlen számottevőnek nevezhető felkelés Nat Turner nevéhez fűződik, de az 1831-ben Virginiában kirobbant megmozdu-

ULYSSES SIMPSON GRANT

†1822–1885

Az Egyesült Államok 18. elnöke (1869–1877) a polgárháború egyik legsikeresebb és leghíresebb hadvezére volt. A West Point Katonai Akadémia elvégzése után (1843) különböző alacsonyabb beosztásokban szolgált a hadseregben, és részt vett az 1846–1848 közötti Mexikó elleni háborúban. Az 1850-es években visszatért a polgári életbe, több foglalkozásban is kipróbálta magát, de sok sikert egyikben sem ért el. A polgárháború kitörése után az Unió hadseregének egyik főtisztjeként az első hadi sikereit 1862. februárban érte el, s ekkor hívta fel magára Abraham Lincoln figyelmét is. A fordulópontot katonai karrierjében az 1863. július elején a nyugati fronton, Vicksburgnál aratott győzelme hozta el, amely megnyitotta az utat a Mississippi deltája és a Konföderáció egyik bástyája, Louisiana legfontosabb kikötővárosa, New Orleans irányába.

1864 tavaszán a keleti front uniós főparancsnoka lett; a Robert E. Lee vezette déli erők elleni folyamatos, mindkét oldalon hatalmas vérvesztéssel járó támadásokkal felőrölték az ellenfél védekezését. A háború után az Abraham Lincoln meggyilkolása miatt az elnöki székbe került, széles körben népszerűtlen Andrew Johnsont követte a Fehér Házban. A várakozásokkal ellentétben a sikeres hadvezér az Egyesült Államok egyik legsikeresebb elnöke lett: hivatali idejét közéleti válságok, korrupciós esetek, nepotizmus, valamint a kor egyik legmélyebb gazdasági válsága (1873-ban) jellemezte. Visszavonulása után viszont nagy sikerű önéletrajzt írt *Personal Memoirs* címmel.

Hadseregbeli ellenfelei az elnöknel azzal próbálták lejáratni, hogy Grant túlzottan szereti az alkoholt – ami igaz is volt. A legenda szerint Lincoln mindössze azt kérdezte, hogy Grant milyen márkájú whiskyt iszik, mert szeretne abból küldeni a többi tábornokának is, akik lehet, hogy távol tartották magukat az italtól, de nem is nyertek túl sok csatát.

lást hamar leverték és vezetőit halállal büntették (William Styron *Nat Turner vallomása* című regénye tette ismertté szélesebb körben az esetet). A rabszolgák szervezett, nagyobb tömegeket felsorakozató megmozdulásait számos tényező akadályozta, köztük az észak-amerikai rabszolgatartás alapvetően paternalisztikus jellege, a nagy távolságok, a rossz úthálózat, az aránylag humanus bánásmód, mindenekelőtt az ún. határállamokban (a Dél alapvetően két részre volt osztható: az ún. „Mély-Délre” és a régió északi részén található határállamokra), továbbá az a sokszor elfelejtett realitás, hogy sok feketének természetes állapotnak tűnt a rabszolgaság, amelybe beleszületett és amelyben felnőtt.

Az is egyértelmű, hogy az írástudatlanság nem könnyítette meg a feketék szervezkedését – több déli államban is törvény tiltotta a feketék oktatását. Nyilvánvaló, hogy a rabszolgasorsba való beletörődés nem volt általános jelenség: a polgárháború éveiben 185 000 fekete csatlakozott az Unió hadseregéhez, többségében rabszolgák. A feketék társadalmi tagozódását tovább árnyalta az, hogy a nagyjából negyedmillió felszabadított fekete személyes szabadsága dacára szegregált körülmények között élt Délen a polgárháború előtt, így némileg előrevetítve a két bőrszínnek az Egyesült Államokban az 1950-es évekig törvényes elválasztását.

Az ellenállás leghatékonyabb formája a szökés volt. A „földalatti vasútnak” elnevezett rendszeren keresztül évente 2-3 ezer rabszolga tudott eljutni az ún. szabad államokba vagy jobb esetben Kanadába, ugyanis az 1850-es kompromisszumként ismertté vált törvénycsomag egyik eleme szövetségi joghatóság alá helyezte a szökött rabszolgákat, akiket mint „tulajdöntárgyakat” vissza kellett szolgáltatni a tulajdonosaiknak, ellenkező esetben büntetés várt a törvény megszegőjére (*Fugitive Slave Act*). Ugyanakkor az 1810-es évek végén lehetővé tett repatriálással kevesen éltek: a James Monroe elnök (1817–1825) után elnevezett Monrovia fővárossal létrehozott Libéria nem volt vonzó a szabad feketék számára, és történetek olyan esetek is, hogy a rabszolgák a felszabadítás és sok esetben az adott tagállamból való kiutasítás ellenére is inkább maradtak gazdáik tulajdonában.

A kiutasításra rendszerint azért került sor, mert a fehérek – közülük is elsősorban a rabszolgával nem rendelkező

szegények – tartottak a feketék egyenlőségétől. A rabszolgaságot engedélyező tagállamok hatmilliós fehér lakosságából 1850-ben mindössze 347 000 fő rendelkezett rabszolgával. A fehérek és a feketék közötti egyenlőséget egyébként nem csupán Délen utasította el a döntő többség. Északon, az ún. szabad államokban is számosan hittek a fehérek felsőbbrendűségében, vagy legalábbis abban, hogy a két „faj” soha nem lesz egyenlő, egyebek mellett az eltérő törvényi és kulturális hagyományok miatt. Ez utóbbiak közé tartozott – mások mellett – Abraham Lincoln is.

AZ ABOLICIONISTA MOZGALOM

A rabszolgaság eltörlését célzó mozgalom az 1770-es években erősödött meg a Brit Birodalomban, elsősorban William Wilberforce vezetése alatt, de a mozgalomnak olyan más, korabeli és a későbbi időkben is közismert tagjai voltak, mint például az angol porcelánmanufaktúra megalapítója, Josiah Wedgwood. A rabszolgatartás miatt az észak-amerikai gyarmatokon is sokan éreztek erkölcsi aggályokat. Thomas Jefferson a *Függetlenségi nyilatkozat* eredeti fogalmazványában elítélte a rabszolgaságot, bár a végleges szövegből kikerültek az effajta kitételek. Ugyanakkor a *Függetlenségi nyilatkozat* megszületésével szinte egy időben az északi – immár – államok egymás után kezdték tiltani a rabszolgaságot a területükön: elsőként Vermont iktatta törvénybe a tiltást 1777-ben. Az 1787-es alkotmány kikerülte a kényes kérdést, s mindössze arra hatalmazta fel a Kongresszust, hogy húsz év elteltével korlátozza a rabszolgák behozatalát, amire aztán sor is került.

A következő évtizedek politikai küzdelmei részben azzal teltek el, hogy a Kongresszus megpróbált egyensúlyozni a déli rabszolgatartó és az északi „szabad” államok között. Klasszikus példaként az ún. Missouri-kompromisszumot (1820) lehet említeni, amelyben a szövetségi törvényhozás egyrészt megtiltotta a rabszolgaságot az 1803-as Louisiana-vásárlás (*Louisiana Purchase*) északi területén (nagyjából a Mississippi és a Sziklás-hegység között fekvő, a Mexikói-öböltől a kanadai határig terjedő területen), másrészt a rabszolgaságot engedélyező Missouri ügy vette fel a tagállamok sorába, hogy egyben a Massachusettsból

kihasított Maine államot is az Unió tagállamává emelte, így a Szenátusban – ahol minden tagállam 2-2 szenátorral képviselteti magát – megmaradt a „döntetlen” a két fél között. A Missouri-kompromisszum első pontját a Dred Scott kontra Sanford ügyben a Legfelsőbb Bíróság 1857-ben érvénytelenné nyilvánította, mert a Kongresszus jogellenesen tiltotta meg egyfajta „tulajdon” birtoklását az Egyesült Államok egy adott régiójában.

Bő negyedszázad múlva ismét a területi terjeszkedés miatt került előtérbe a rabszolgasági jogi szabályozása. Az 1846–48-as amerikai–mexikói háború után az Egyesült Államok óriási területeket szerzett délnyugaton (a mai Kalifornia, Arizona, Új-Mexikó és Utah államok teljes területét, továbbá más mai tagállamok kisebb részeit). Többfajta megoldási lehetőség merült fel: egyfelől a Missouri-kompromisszum által a Louisiana-vásárlás területét a 36° 30' szélességi kör mentén kettéosztó vonal meghosszabbítása a Csendes-óceánig, másfelől a Wilmot-provizóriumként ismertté vált javaslat szerint a rabszolgaság tiltása az összes megszerzett területen. A végeredmény ismét egy kompromisszum volt 1850-ben, amely többek közt Kaliforniában tiltotta a rabszolgaságot, és az egyéb újonnan szerzett területeken gyakorlatilag a „telepes szuverenitás” (*squatter sovereignty / popular sovereignty*) elvét vezette be, azaz a helyben élők népszavazással döntheték el a kérdést. Továbbá megtiltották a rabszolga-kereskedelmet Washington D. C.-ben, hiszen nem használt a „szabadság földje” hírnevének, hogy az ország fővárosában nyilvánosan rabszolgákat adnak-vesznek mint közönséges használati tárgyakat.

A „véglegesnek” tekintett kompromisszum pontosan négy évig maradt érvényben, amikor Kansasban az ügyről döntő népszavazáson nagyarányú csalásokra derült fény, és egyfajta polgárháború tört ki, melynek egyik leghírhedtebb alakja John Brown volt, aki a családtagjaiból és másokból szervezett bandájával terrorista eszközökkel, a gyilkosságoktól sem visszariadva, rettegésben tartotta az állam rabszolgaspárti lakosait. Természetesen a másik oldal sem riadt vissza a szélsőséges erőszaktól. A „vérző Kansasban” történtek izelítőt adtak abból, hogy az elszabadult indulatok milyen következményekkel járhatnak. Az alkotmányjogi vitában a polgárháború előtti utolsó szót a Dred Scott-ügyben már

UNIÓS HADVEZÉREK

GEORGE BRINTON MCCLELLAN

1826–1885

A polgárháború egyik legellentmondásosabb tábornoka. 1861 augusztusában nevezték ki az ún. Potomac-hadsereg vezetőjének. Aprólékos tervezése és széles körű stratégiai ismeretei (valamint alacsony növése) miatt megkapta a „Little Mac – the Young Napoleon” becenevet. A francia tábornokkal szemben azonban kínosan kerülte a kockázatokot, és az általában túlerőben lévő uniós csapatokkal is többnyire kerülte az összeütközést a Konföderáció erőivel. (Egy ízben, amikor Abraham Lincoln meglátogatta a fronton, és az egyik kísérője elismerően szólt a csapatok nagy létszámáról, az elnök kissé cinikusan megjegyezte: „*Uram, akiket maga itt lát, azok McClellan tábornok testőrségének emberei.*”) Lincoln elnöknek azonban mind bel-, mind külpolitikai okokból katonai sikerekre volt szüksége, így a túlságosan óvatos McClellan fokozatosan a háttérbe szorította, és 1863. augusztusban minden parancsnoki teendő alól felmentette. McClellan 1864-ben demokrata színekben indult az elnökválasztáson, de alulmaradt Abraham Lincolnnal szemben. A háború után még egy hivatalos pozíciót töltött be: 1878–81 között New Jersey demokrata párti kormányzója volt.

PHILIP HENRY SHERIDAN

1831–1888

Sheridan kezdetben ezredesi rangban egy gyalogsági egység élén állt. Ulysses S. Grant az első chattanoogai csatában (1862. június 7–8.) mutatott kiemelkedő teljesítménye alapján figyelt fel rá. 1864 tavaszán Granttel együtt árkerült a keleti frontra, ahol az ún. Potomac-hadsereg lovasságát vezényelte. A pol-

gárháború után a mexikói határ mentén állomásozó amerikai erők parancsnokává nevezték ki, majd 1867-ben a volt Konföderáció területén létrehozott katonai körzetek egyikének (Louisiana és Tennessee) élére került, de túlzottan keménynek tartott intézkedései miatt fél év múlva felmentették állásából.

említett legfelsőbb bírósági döntés mondta ki, amely a Dél utolsó győzelme volt a kérdésben.

MORÁLIS VAGY ALKOTMÁNYOS KÉRDÉS?

A jogi csatározások mellett egyre erősebb társadalmi támogatottsággal rendelkező abolicionista mozgalom tartotta a kérdést a figyelem homlokterében. Szervezetileg és társadalmi hatását tekintve a William Lloyd Garrison és mások alapította American Anti-Slavery Societyt, valamint a társasághoz kapcsolódó *The Liberator* című újságot lehet kiemelni. Az abolicionisták mindenképp előtt erkölcsi alapon követelték a rabszolgaság eltörlését, s arra is rámutattak, hogy a rabszolgaság végső soron még a rabszolgatartók erkölcsét is aláássa, tehát az ő érdekük is a „különleges intézmény” megszüntetése. Az abolicionisták azonban gyenge alkotmányos alapon álltak; Garrison pedig a legtöbb amerikai által már akkor is „szentnek” és „sérthetetlennek” számított alkotmány elleni támadásaival („szövetség a halállal” és „egyezmény a pokollal”) Északon is gyengítette a radikális rabszolgaellenesek ügyét, akik – egyebek mellett – a rabszolgák kompenzáció nélküli azonnal felszabadítását követelték, míg a mérsékeltberek fokozatos felszabadítást és kártalanítást tartottak inkább célravezetőnek.

Nehezítette az abolicionisták követeléseinek megfelelő megoldást az a tény, hogy 1829-től 1861-ig – néhány évtől eltekintve – mindvégig a Demokrata Párt adta az elnököt, márpedig a párt főereje Délen volt. A rabszolgaság kérdése azonban olyan megosztottságot eredményezett a Demokrata Párton belül, hogy 1860-ban egy déli demokrata és egy északi demokrata jelölt is indult az elnökválasztáson, s végül a „nevető harmadik”, Abraham Lincoln nyert. Lincoln azt a nemrég alakult Republikánus Pártot képviselte, amely több korábbi párt, így például a Whig Party és a Free Soil Party egyfajta összeolvadásából keletkezett; az utóbbinak lényegében egyetlen célja az volt, hogy az Unió által az 1840-es és 1850-es években megszerzett új területeken tilos legyen a rabszolgatartás.

Az 1860-as választások felfokozott hangulatban zajlottak. Annak ellenére, hogy Abraham Lincoln nem tartozott a radikális abolicionisták közé, Délen

William Lloyd Garrison

„patás ördögöt” láttak benne, aki a Fehér Házba való esetleges beköltözésének másnapján eltörlő a rabszolgaságot és tönkreteszi a Délt, a déli életformát. A valóság az, hogy Lincoln – a Republikánus Párt tagjainak jó részével együtt – nem hitt a feketék társadalmi egyenlőségében, noha elleneztek a rabszolgaságot. Lincoln számára azonban az igazi kérdést nem maga a rabszolgaság léte vagy nemléte jelentette, hanem az Unió jövője.

Az abolicionisták egyébként még az Unió felbomlását is elfogadták volna, ha ezt az árat kellett volna fizetniük azért, hogy ne éljenek rabszolgatartókkal egy országban. Lincoln a Frederick Douglasszal 1858-ban lefolytatott híres vitáik egyikén jelentette ki, hogy egy „önmagával meghasonlott” ország nem maradhat fenn („*a house divided against itself cannot stand*”). A gondolat nem volt teljesen új: a polgárháború előtti Dél talán legnagyobb formátumú politikusa, John C. Calhoun már évtizedekkel korábban leszögezte, hogy „*nehéz belátni, miként maradhat egy közös unióban két ennyire különböző, egymással szemben ily ellenséges nép*”.

A másik legtöbbet idézett gondolat Lincolntól az újságszerkesztő Horace Greeley-nek 1862-ben küldött levelében tett megjegyzés: egyértelműen kifejtette, hogy ha meg tudja menteni az Uniót úgy, hogy csak a rabszolgák egy

részét szabadítja fel, megteszi; ha úgy tudja megmenteni az Uniót, hogy minden egyes rabszolgát felszabadít, azt is megteszi; és ha csak úgy tudja megmenteni az Uniót, hogy egyetlen rabszolgát sem szabadít fel, azt is meg fogja tenni. Ebben az összefüggésben érdemes felidézni még az 1863. január 1-jén kihirdetett *Emancipációs proklamációt*, amely felszabadította az összes rabszolgát – a „lázadó” államokban, de nem az Unióban maradt négy ún. határállamban! A Calhoun és Lincoln által utalászerűen emlegetett szétartó politikai, gazdasági, társadalmi, sőt kulturális fejlődés tűnik a polgárháború legfőbb okának, amelyben a rabszolgaság kérdése óriási szerepet kapott, de az Unió egyben tartása volt a tényleges és minden mást felülíró cél.

A déliek nem várták meg Abraham Lincoln beiktatását; az új elnök az 1860-as évekig a megválasztását követő év március 4-én lépett hivatalba. Dél-Karolina már 1860. december 20-án kimondta kiválását az Unióból; 1861. február 8-án a déli államok egy csoportjának montgomeryi konvenciója átmeneti kormány megalakítását jelentette be, másnap pedig Jefferson Davist megválasztották a Konföderáció elnökének. Végül a 15 rabszolgatartó államból 11 csatlakozott a Konföderációhoz; a nyolc „határállam” közül négy az Unióban maradt. Lincoln alkotmányos dilemma elé került: a kérdés az volt, hogyan léphet fel az Uniót elhagyók ellen, ugyanis az alkotmány nem tiltotta a tagállamok kiválását az Unióból.

A déliek azonban megtették azt a szívességet, hogy megoldják ezt a kérdést, és rögtön a konfliktus kezdetén alkotmányos „öngólt” rúgjanak. A rabszolgaságot ugyanis alkotmánymódosítással lehetett volna „szabályosan” megszüntetni, ehhez a Kongresszus kétharmados többsége, valamint a tagállamok háromnegyedének hozzájárulása kellett volna. A rabszolgatartó államok ellenben ún. blokkoló kisebbséggel rendelkeztek mindkét követelmény esetében. Azzal azonban, hogy 1861. április 12-én a dél-karolinai Charlestonnál található és az Unióhoz tartozó Fort Sumter ellen fegyveres támadást intéztek, kimerítették a „fegyveres lázadás” kritériumát, és Abraham Lincoln immár joggal hivatkozhatott arra, hogy az elnök feladata a törvénytelen ségek elleni fellépés és a törvényes rend helyreállítása.

A POLGÁRHÁBORÚ MENETE

Visszatekintve, a Konföderációnak nem volt esélye a fegyveres harc megnyerésére. A közismert mondás szerint a háborúk nem a csatatereken dőlnek el, hanem a hátszágban. Az Unió minden anyagi mutatót tekintve messze a Konföderáció előtt járt, a megtermelt bruttó jövedelemtől (GDP) és a két ország területének nagyságától kezdve a gazdaság struktúráján és az infrastruktúra fejlettségén át egészen a mobilizálható katonák számáig. A háború elején az Unió hadereje nagyjából másfélszeres túlerőt élvezett, a konfliktus utolsó évében pedig több mint kétszereset: 1865 januárjában 959 ezer katonát szolgált az Unió hadseregében, szemben a konföderációs haderő 445 ezres létszámával. Mindezen tényezők

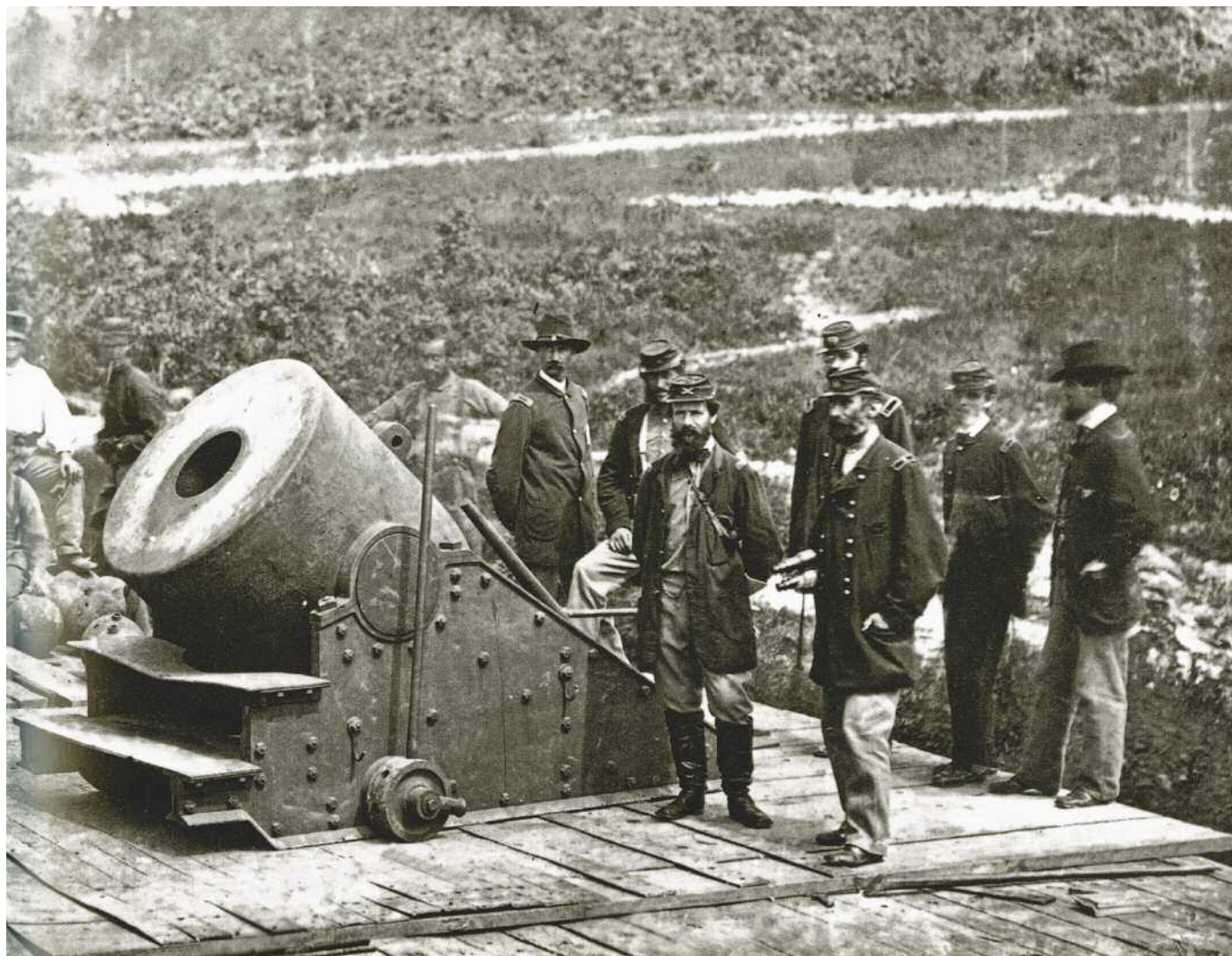
azért is számítottak fokozottabb mértékben az amerikai polgárháború esetében, mert a hadtörténészek általában ezt a háborút tekintik az első igazi „anyagháborúnak”.

A háború első másfél évében a konföderációs csapatok rendre megverték ellenfeleiket – ami főként annak volt köszönhető, hogy tehetségesebb katonai vezetőik voltak ekkor, többek közt Robert E. Lee és Thomas („Stonewall”) Jackson személyében, szemben a sokat bizonytalankodó és túlzottan óvatos uniós katonai vezetőkkel, elsősorban George B. McClellannel. A konföderációs csapatokat gyorsabban mobilizálták, míg Lincolnak sokszor meg kellett küzdenie a sorozással szembeni időnkénti ellenállással, illetve azzal a gyakorlattal, hogy a tehetősebbek helyettes állításával kivonhatták magukat a katonai szolgálat alól. Harmadrészt kezdetben a frontvonal meglehetősen szűk volt, gyakorlatilag a keleti part néhány államára, főleg Virginiára korlátozódott, később azonban megnyílt a

nyugati front is, és Jefferson Davis elkövette azt a hibát, hogy minden talpalatnyi földet védeni próbált ahelyett, hogy ún. súlypontokat képzett volna, ahová a csapatait koncentrálhatta volna. Minden valószínűség szerint azonban ez sem változtatta volna meg döntően a háború menetét.

A külső körülmények sem kedveztek a Konföderációnak. A fő bevételi forrást jelentő gyapotexport szinte teljesen megszűnt két ok miatt: egyrészt az Unió blokádot vont a déli kikötők köré, másrészt az amerikai gyapotot egyre inkább felváltotta az Indiából és Egyiptomból importált gyapot a brit és francia gyárakban. A „gyapotkirályság” miatt a déliek először abban bíztak, hogy a két európai nagyhatalom melléjük áll és elismeri a Konföderációt. A valóságban voltak is olyan vezető politikusok, elsősorban Londonban, akik reálpolitikai megfontolásból (jobb két kisebb „Egyesült Államok”, mint egy óriási nagy) fontolóra vették ezt az opciót, ám a brit közvélemény

—
A Diktátor nevű mozsárágyú az északiak szolgálatában
—

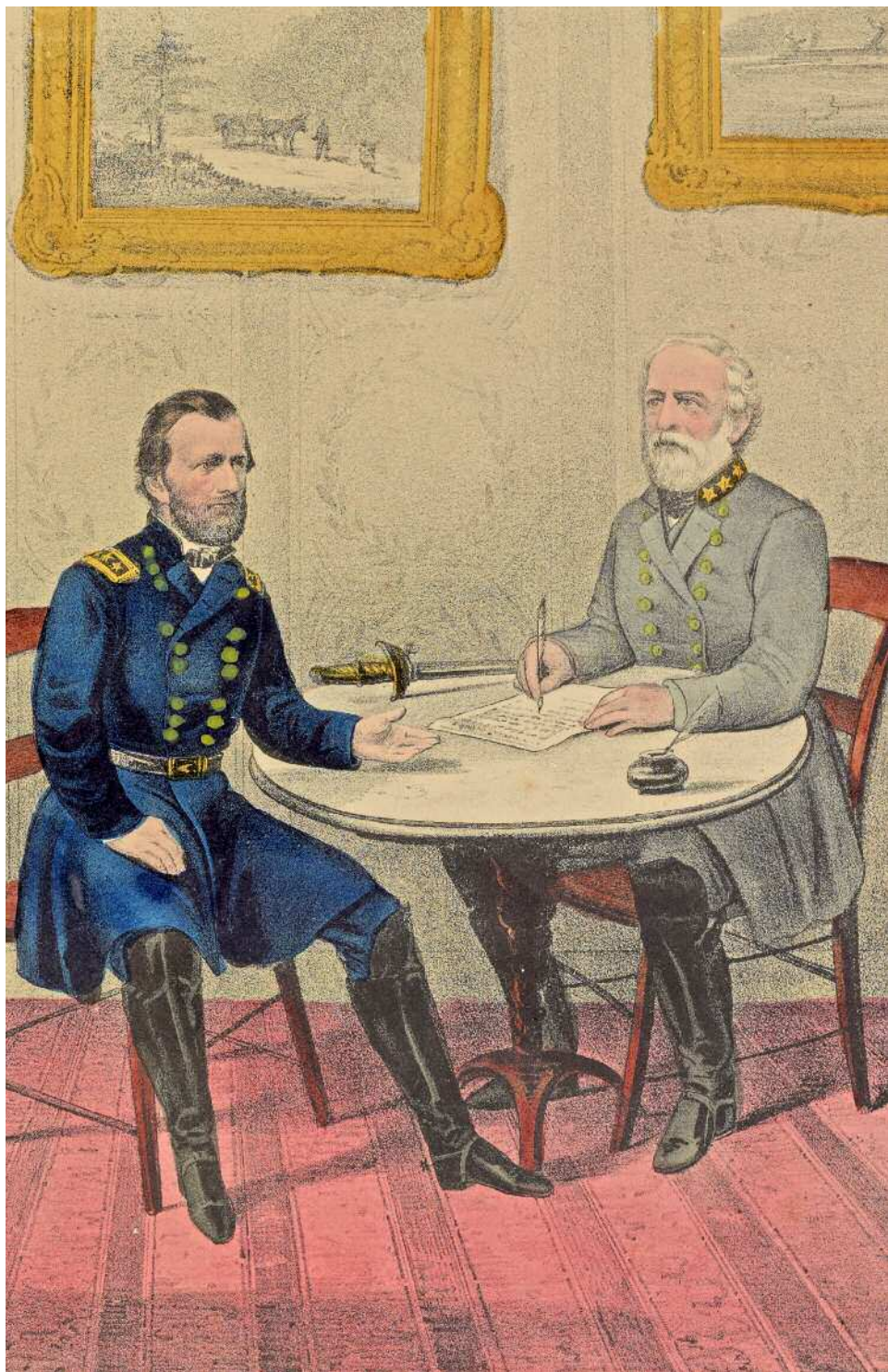
kezdetől fogva az Unió oldalára állt, és az 1862. szeptember 17-i antietami csata után nyilvánvalóvá vált, hogy a kezdeményezés átcsúszik az Unió kezébe, és a Konföderáció végül vesztesként fog kikerülni a küzdelemből.

A konföderációs csapatok uralták a helyzetet az ún. első Bull Run-i csatától (1861. július) a marylandi Antietamnál vívott összecsapásig (1862. szeptember). Ezt követően váltakozó sikerrel küzdöttek a felek, számos csata döntetlen eredménnyel zárult 1863. július elejéig. Amikor azonban az Unió hadseregei Gettysburgnál megállították Robert E. Lee offenzíváját, a hatalmas emberveszteséget a déliek már nem tudták kiheverni. Ezzel egy időben nyugaton Ulysses S. Grant a vickburgi csata megnyerésével megnyitotta az utat a „Mély-Dél” felé, majd az uniós csapatok William T. Sherman vezetésével Georgián keresztül délkelet felé menetelve kettévágták a Konföderációt.

A négyéves háború iszonyú veszteségeket okozott mindkét oldalon: nagyjából 600 ezer ember halt meg vagy a csatatereken, vagy az ott szerzett sebesülések következtében – rendkívül gyakori volt a végtagok amputálása és az utána fellépő vérmérgezés –, valamint a hadifoglyoknak felállított táborokban, amelyekben mindkét oldalon időnként horrorisztikus körülmények uralkodtak, és a járványok szinte mindennaposak voltak ezekben a létesítményekben.

A távlatosan gondolkodó Abraham Lincoln nem kívánta „megbüntetni” a Konföderáció államait, illetve a harcokban részt vevő délieket. A polgárháború talán legvéresebb csataterén, Gettysburgban elmondott beszédében tisztelettel adózott a Konföderáció oldalán harcoló és ott elesett katonák emlékének is, akik az életüket adták egy olyan ügyért, amelyben hittek (elsősorban a tagállamok megerősített jogaiban a szövetségi kormányzattal szemben). Az általa javasolt ún. elnöki rekonstrukciós terv a lehető leggyorsabban kívánta a „lázadó” államokat integrálni az Unióba.

Alkotmányjogilag a legfontosabb lépéseket a „polgárháborús alkotmánykiegészítéseként” is ismert három módosítás jelentette: a rabszolgaság tiltása, a volt rabszolgák állampolgárokká nyilvánítása, valamint a szavazati jog megadása a volt rabszolga férfiaknak. A szövetségi törvénykezéssel szemben azonban az eredeti jogaitak legkésőbb 1877-ben visszakapó korábbi konföderációs államok egymás után hozták a

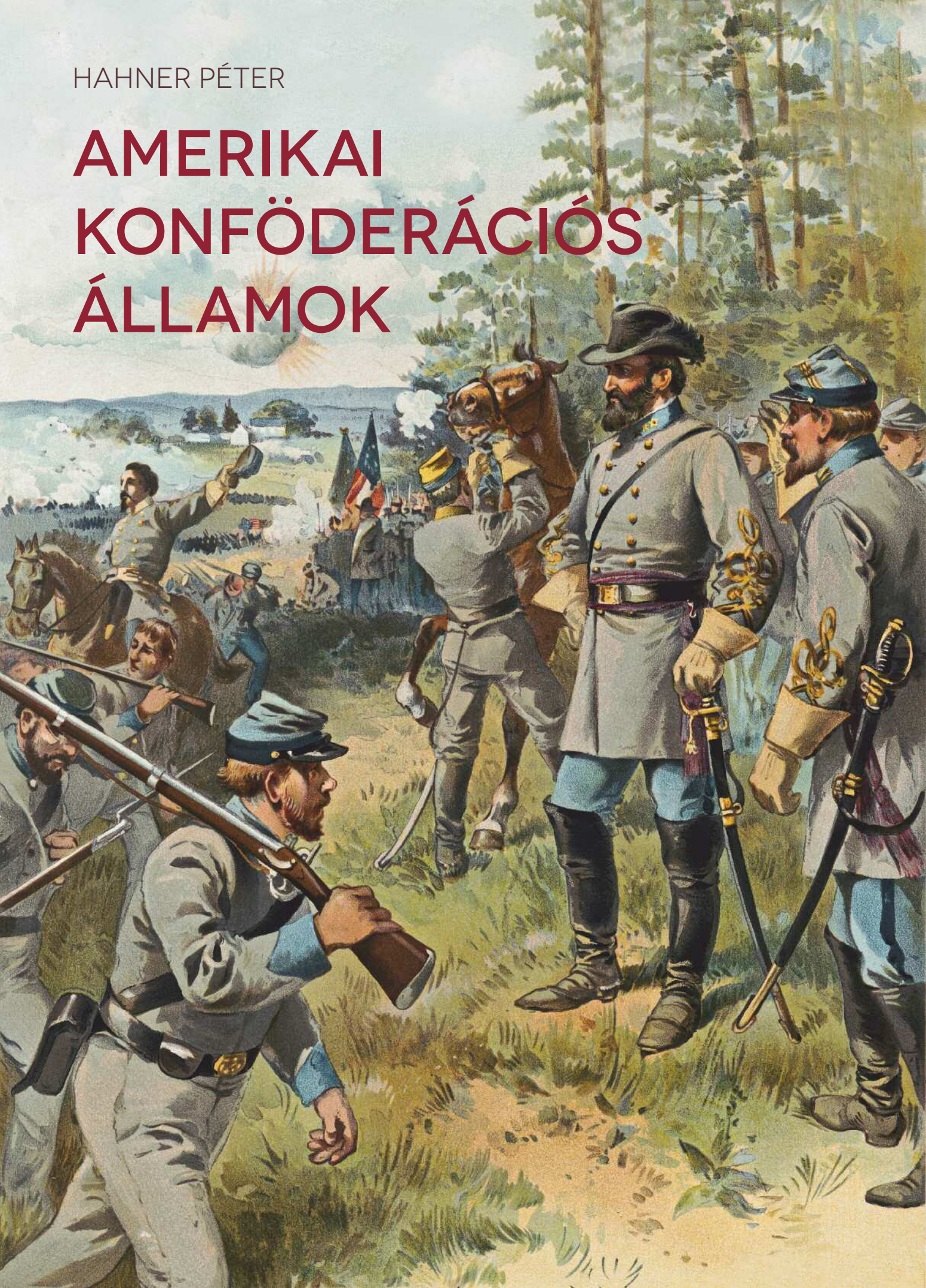
feketék politikai jogait korlátozó intézkedéseket, valamint a fehér és fekete lakosság elkülönítését (szegregálást) célzó törvényeket az oktatástól kezdve az éttermekig, parkokig, várótermekig, a helyi és távolsági tömegközlekedési eszközökig. Egy 1954-ig hatályban lévő, 1896-os legfelsőbb bírósági rendelkezés (Plessy kontra Ferguson) törvényesnek ismerte el a két „faj” szegregációját, amennyiben egyenlő feltételek álltak rendelkezésükre. A törvény által szente-

Grant és Lee aláírja a fegyverletételt, Appomattox, 1865. április 9.

sített szegregáció ugyan a Brown-esetben (1954) hozott ítélettel megszűnt, a harmonikus együttélés ideje azonban a jelek szerint még mindig nem érkezett el az Egyesült Államokban. A polgárháború sok ember lelkében még mindig tart. ♦

HAHNER PÉTER

AMERIKAI KONFÖDERÁCIÓS ÁLLAMOK

James M. McPherson amerikai történész találó hasonlata szerint az Egyesült Államok déli tagállamai úgy jártak, mint Lewis Carroll *Alice Csodaországban* című meseregényének címszereplője. Minél gyorsabban haladtak, annál jobban távolodtak céljuktól, minél erőteljesebben fejlesztették gazdaságukat, annál távolabb kerültek a felzárkózástól az északi tagállamokhoz. Amikor pedig az 1840-es években megnyílt az út a Csendes-óceánig való terjeszkedés előtt, a Dél oly elszántan törekedett a rabszolgaság új terítóriumokra történő kiterjesztésére, hogy ezzel szétrobbantotta az Uniót.

Az Amerikai Konföderációs Államok nagypecsétje (fent)

Thomas J. „Stonewall” Jackson a Bull Run-i csatában, 1861. augusztus 17. (balra)

James M. McPherson hasonlata egyáltalán nem túlzó. 1840-ben Délen húzódott az amerikai vasútvonalak 44%-a. Az 1850-es években megnégyszereztek az itteni vasútvonalak hosszát – és 1860-ra a déliek az Egyesült Államok vasúthálózatának mégis csak 35%-ával rendelkeztek. Ipari tőkeberuházásukat 77%-kal növelték – és 1860-ra részesedésük a nemzeti iparból mégis 18%-ról 16%-ra csökkent. A déliek az általuk megtermelt gyapotnak mindössze 10%-át tudták feldolgozni. A massachusettsi Lowell városban több fonógép működött, mint a majdani Konföderáció tizenegy déli államában együttvéve. Nem csoda, hogy frusztráltak voltak, megalázottnak érezték magukat, és aggódtak a jövő miatt. Az Egyesült Államok északi és nyugati régiói oly rohamos gyorsasággal fejlődtek, hogy mindenki számára nyilvánvaló volt: a gazdasági vezető szerep után hamarosan a politikai vezetést is kisajátítják. Akkor pedig akár a rabszolgaságot is felszámolhatják. Erről viszont a déli társadalom halani sem akart.

GYAPOT KIRÁLY HÍVEI

Mivel a világpiacon emelkedett a rabszolgamunkával megtermelt gyapot, dohány és cukor ára, a földbe és rabszolgákba fektetett tőkének volt olyan hozama, mint a kereskedelmi és ipari beruházásoknak. A déli társadalom ezért mélységesen meg volt győződve róla, hogy úriemberhez kizárólag az ültetvényes életmód illik. Az alabamai *Sun* című lap a következőket tette közzé 1858-ban: „Kereskedelmünk és iparunk az északiak kezén van, ez igaz, és mi így is akarjuk. A mi népünk mezőgazdasági nép, és Isten adja, hogy ez így is maradjon. Ez a legszabadabb, legboldogabb, legfüggetlenebb és a leghatalmasabb állapot a földön.” A legszegényebb déliek is úgy érezhették, hogy bőrük színe miatt az „uralkodó fajhoz” tartoznak. Sőt, James Hammond szenátor egy világhatalom állampolgárainak nyilvánította őket 1858-ban: „A rabszolgatartó Dél most ellenőrzése alatt tartja a világot. A gyapot, a rizs, a dohány és a tengerészeti termékek parancsolnak a világnak. A föld egyetlen hatalma sem mer hadat üzenni a gyapotnak. A gyapot – király!” Az efféle elbizakodott kijelentéseknek az volt az alapjuk, hogy 1800 után a déli államokban a gyapottermés minden évtized-

ben megduplázódott, a világ innen fedezte gyapotszükségletének háromnegyedét, és a déli államokból származott az Egyesült Államok exportjának háromötöde.

A déli államok lakói ezért már nem „szükséges rossznak” tekintették a rabszolgaságot, mint Washington és Jefferson nemzedéke, hanem kifejezetten hasznos és jó dolognak. Úgy érveltek, hogy a rabszolgaság „civilizálja az afrikai vadembereket”, létbiztonságot nyújt a számukra, s ugyanakkor emeli a fehérek munkájának értékét. Ráadásul lehetővé teszi az uralkodó rétegek számára, hogy kifinomult civilizációt hozzanak létre, és a közszolgálati, politikai tevékenységnek szenteljék életüket.

Ha pedig a rabszolgaság ilyen nagy áldás, természetes dolog, hogy ki kell terjeszteni. A déliek felháborodva emlegették, hogy egy 1787-es rendelet betiltotta a rabszolgaságot az Ohio, a Nagy-tavak és a Mississippi között, az 1820-as Missouri-kompromisszum pedig Missouri déli határától északra. Amikor az északiak azt javasolták, hogy az amerikai–mexikói háborúban (1846–1848) elfoglalt területeken ne engedélyezzék a rabszolgaságot, a déliek az Unióból való kiválással fenyegetőztek. 1850-ben kompromisszumos törvénycsomaggal sikerült tíz évre rendezni a konfliktust. Ebben több engedményt tettek a délieknek, de Kaliforniát szabad államként fogadták be az Unióba. Ezért a Nashville-be összehívott déli konvenció résztvevői kijelentették, hogy joguk lenne a „szecesszióhoz”, vagyis az Unióból történő kiváláshoz, de egyelőre nem teszik meg. Dél-Karolina küldöttei fel voltak háborodva, hogy csak ennyi történt, s úgy döntöttek, a következő válság idején nem törődnek majd a többi déli állam véleményével.

Ha a déli államok 1850-ben elhagyják az Uniót, talán meg tudták volna védekezni függetlenségüket. A következő évtized folyamán azonban az északi államok rendkívül megerősödtek gazdaságilag. Délen pedig többen is azt javasolták, nyilvánítsák legálissá a rabszolgák Afrikából való behozatalát, amelyet 1808-tól tiltottak. A georgiai Charles A. L. Lamar 1858-ban illegálisan ötszáz rabszolgát hozott be Afrikából. Négyszáz túl is élte az utat, s „gazdájuk” nagy haszonnal adta el őket. A következő évben egy kereskedelmi konvenció Vicksburgban felhívást tett közzé a rabszolga-kereskedelem helyreállítására.

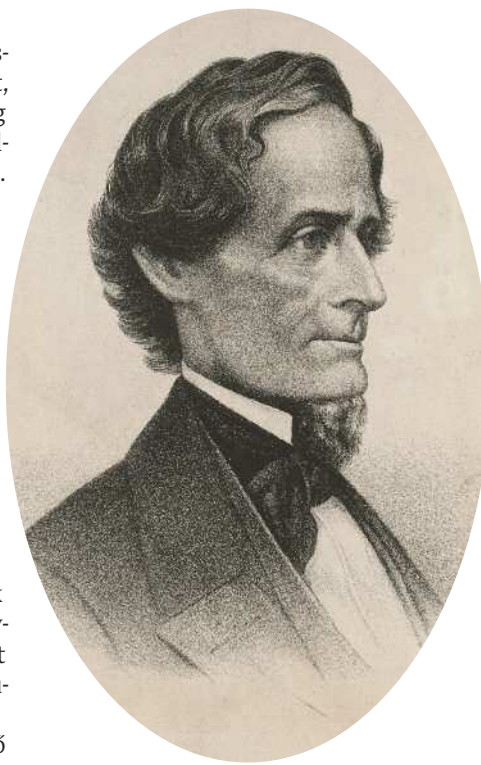
Mások új országokban próbálták meghonosítani a rabszolgatartást. Nar-

ciso Lopez 1850-ben hatszáz önkéntessel New Orleansból Kubába hajózott, hogy elfoglalja. Bár a spanyol hadsereg és flotta elől menekülésre kényszerültek, a Dél hősként ünnepelte őket. Lopez a következő évben újra kísérletet tett a sziget elfoglalására. Ötven társával együtt végezték ki Havanna főterén. William Walker 1855-ben Nicaragua felkelőinek megsegítésére indult, kétezer amerikai követte őt, s egy New Orleans-i lap már be is jelentette, hogy „*egy bárbar nép nem lehet civilizált a rabszolgaság által biztosított jótékony inasidőszak nélkül...*” Walker Nicaragua elnökévé nyilvánította magát, és törvényesnek minősítette a rabszolgaságot, de a közép-amerikai államok közös hadserege elől menekülni kényszerült. Még háromszor tett kísérletet Nicaragua elfoglalására, s végül Hondurasban kivégezték.

1860-ban egy missouri képviselő nyíltan hangoztatta a Kongresszusban, hogy „*meg kell honosítani az amerikai szabadságot déli intézményeinkkel együtt az amerikai föld minden centiméterén!*” Vagyis be kell vezetni a rabszolgaságot Kanadától Tűzföldig...

Kansasban a rabszolgaság hívei és ellenzői már 1856-ban megvívta egy kisebb polgárháborút. 1857-ben pedig Roger B. Taney, a déli származású főbíró bejelentette, hogy a rabszolga nem válik szabaddá, ha átviszik egy szabad állam területére. A déliek boldogan ünnepelték a döntést, és azt hangoztatták, hogy a rabszolgaság északon megvalósított felszámolása valójában alkotmányellenes támadás a tulajdon ellen.

Az 1857-es gazdasági válságot a kevésbé iparosodott Dél sokkal könnyebben vészelte át az északi államoknál. A déliek szerint ez is civilizációjuk felsőbbrendűségét bizonyította. A virginiai George Fitzhugh így írt *Cannibals All! or Slaves Without Masters (Kannibálok mind! avagy Rabszolgák gazdák nélkül)* című könyvében: „*A rabszolgatartás a társadalom természetes és normális állapota. Észak helyzete abnormális és visszatetsző!*” Az északiak a telepéseket és a vasútépítést támogató törvényekkel, valamint az ipari vámok megemelésével keresték a kiutat a válságból, a déli képviselők és szenátorok azonban leszavazták a Kongresszusban ezeket a törvényjavaslatokat. Az elmentétek olyanira kiéleződtek, hogy 1859 decemberétől két hónapon át nem tudták megválasztani a Képviselő-

Jefferson Davis, a Konföderációs Államok elnöke

lőház elnökét, s mind a képviselők, mind a nézők felfegyverkezve jelentek meg az üléseken. John Brown felkelési kísérlete (1859) után egy atlantai lap így mennydörgött: „*Minden embert Dél ellenségének tekintünk, aki nem vallja nyíltan, hogy az afrikaiak rabszolgasága társadalmi, erkölcsi és politikai áldás!*”

A SZECCESSZIÓ

Az 1860-as elnökválasztás idején tömeghisztéria tombolt Délen. A lapok tele voltak a fegyvereket osztogató jenkikről és az északoskodó rabszolgákról szóló álhírekkel. Egy texasi metodista hetilap szerint „*az abolitionisták célja az, hogy vérbe és lángba borítsák a Délt, szőke leányait pedig a négerek karjaiba taszítsák!*” Még a mérsékelt déliek is arra figyelmeztették az északiakat, hogy a republikánus párti Lincoln győzelme szecessziót fog kiváltani. A Republikánus Párt programja szerint ugyanis meg kell akadályozni a rabszolgaság új területekre történő kiterjesztését.

Az intézmény felszámolását nem tűzték ki célul, a délieknek azonban ennyi is elég volt. Lincoln választási győzelme után Dél-Karolina betartotta

1850-ban tett ígését, s 1860. december 20-án egy konvenció küldöttei egyhangúlag megszavazták, hogy kilépnek az Unióból. Katonazenekarok masíroztak végig Charleston utcáin, tűzijátékok durrogtak, és mindenhol legyezőpálmás zászlók lobogtak. Csak néhányan merték halkán megállapítani, hogy „*Dél-Karolina köztársaságnak túl kicsi, elmegyógyintézetnek pedig túl nagy!*”

A „Mély-Dél” államai követték Dél-Karolina példáját, s konvencióik átlagosan 80%-os többséggel megszavazták az Unió elhagyását. Mississippiben 1861. január 9-én, Floridában 10-én, Alabamában 11-én, Georgiában 19-én, Louisianában 26-án, Texasban pedig február 1-jén került erre sor. Csak Texasban tartottak népszavazást a kérdésről, ahol a szavazati joggal rendelkezők kétharmada helyeselte az elszakadást. Mindenhol zászlókat lengető, ünneplő tömeg fogadta a döntést, a politikusok pedig arról szónokoltak, hogy az északi „jenkik” nem mernek majd fegyvert fogni ellenük: „*Egy hölgy gyűszűje elegendő lesz felfogni azt a vért, amit majd kiontanak!*” Georgiában azt hangoztatták, hogy ha az Unióban maradnának, „*tíz év sem kellene, és gyermekeink a négerek rabszolgáivá válnának!*” Alabamában azt állították, hogy az Unióban maradván „*feleségeink és lányaink választhatnak a halál és a négerek pokoli kéjvágyának kielégítése között!*” A legszurdabb, szinte már orwellinek tűnő jelszó így hangozott: „*A szabadság nem lehetséges szolgaság nélkül!*” Szabadságon természetesen azt értették, hogy jogukban áll rabszolgákat tartani, és elvinni őket az ország bármely területére.

Az északiak többsége nem fogadta el az Unió felbomlasztását. Egy cincinnati lap így fogalmazott: „*A szecesszió elve maga az anarchia. Ha bármely kisebbség felszámolhat egy kormányzatot kénye-kedve szerint, mert az nem felel meg neki, akkor vége van minden kormányzatnak.*” De az északi politikusok óvatosak maradtak, mert a „Felső-Dél” nyolc rabszolgatartó állama még nem vált ki.

A „Mély-Dél” viszont nem vesztegette az időt. 1860 februárjában az alabamai Montgomeryben küldötteik felvázoltak egy alkotmánytervezetet, amely garantálta az államok szuverenitását és a rabszolgaságot. Kétkamarás kongresszust, hat évre megválasztott elnököt és alelnököt állítottak az új ál-

lamszövetség élére. Február 18-án beiktatták Jefferson Davist az Amerikai Konföderációs Államok ideiglenes elnökévé, Alexander H. Stephenst ideiglenes alelnökévé. A szertartáson az új államszövetség nem hivatalos himnuszát, a *Dixie*-t játszotta a zenekar. Az új hatóságok pedig azzal bizonyították elszántságukat, hogy 1861. április 12-én tüzet nyitottak a Charleston közelében fekvő Sumter-erődre, amely még az Unió ellenőrzése alatt állt.

A Konföderáció sorsa a „Felső-Dél” rabszolgatartó államainak döntésétől függött. Egyelőre az Egyesült Államok népességének 10%-ával, ipari kapacitásának pedig 5%-ával rendelkezett, tehát nem sok esélye volt a sikerre az Unióval szemben. A „Felső-Dél” államaiban élt a rabszolgatartó államok lakosságának több mint fele, fehér lakosságának kétharmada, s e régió rendelkezett Dél ipari kapacitásának háromnegyedével, lovainak és öszvéreinek felével, haszon-

állatai és gabonája háromötödével. „Felső-Dél” lakosságának nagy része úgy érezte, hogy Abraham Lincoln volt az agresszor, aki a Sumter-erőd megtámadása után katonákat toborzott a Konföderáció ellen. Ezért Virginia április 17-én kilépett az Unióból, és csatlakozott a Konföderációhoz.

Ez nagy nyereség volt: Virginia ipari kapacitása felért a Konföderáció addigi összes államának kapacitásával. Virginiaiak voltak az Egyesült Államok olyan tekintélyes és tehetséges katonatisztjei is, mint Thomas J. Jackson, Joseph E. Johnston, J. E. B. Stuart és Robert E. Lee (valószínűleg ő volt a legnagyobb nyereség a Konföderáció számára). Virginia példáját hamarosan követte Arkansas (május 6-án), Észak-Karolina (május 20-án) és Tennessee (június 8-án).

Ha Maryland, Delaware, Kentucky és Missouri is csatlakozik, 45%-kal megnövelték volna a Konföderáció

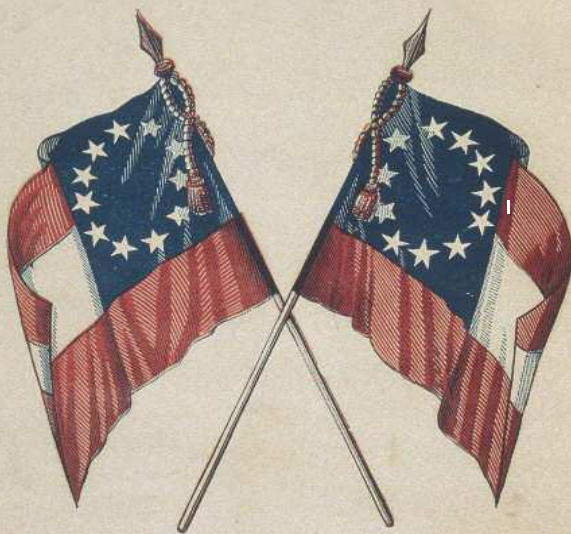
fehér népességét és 80%-kal az ipari kapacitását. Elszigetelhetnék volna a fővárost az Uniótól, s az Ohio folyó környéken védhető, természetes határt képezett volna. Ebben az esetben a Konföderáció valószínűleg megvédhette volna függetlenségét. Ha „Felső-Dél” egyetlen állama sem csatlakozik hozzá, a Konföderáció gyorsan vereséget szenvedett volna. De mivel csak négy állam csatlakozott, elhúzódó és pusztító háború várt rá.

Delaware-ban ugyanis a rabszolgaság kis híján megszűnt már, s a tagállam hű maradt az Unióhoz. Marylanden oly sok északi hadsereg vonult át Washington felé, hogy a Déllel rokon-szenvező törvényhozóknak semmi reményük sem volt a csatlakozásra a Konföderációhoz. Az állam fehér férfiak kétharmada az Unió oldalán fogott fegyvert. Missouri nagy része az Unió kezén maradt, s a fehér férfiak háromnegyede az Unió mellé állt. Kentuckyról Lincoln kijelentette: reméli, hogy Isten mellette áll, de Kentuckynak feltétlen mellé kell állnia! Az elnök ügyesen manőverezett, a lakosság szemében hamarosan a Konföderáció tűnt az agresszornak, s Kentucky törvényhozása végül az Unió mellé állt. Virginiától pedig elszakadt az állam nyugati része, ahol nagyon kevés rabszolga volt, és Nyugat-Virginia néven önálló tagállamként csatlakozott az Unióhoz. Minél több volt egy régióban a rabszolga, annál lelkesebben támogatta lakossága a Konföderációt – ami arra utal, hogy bármennyit is fecsegték a déliek az államok szuverenitásáról, az önkormányzat „szent jogairól”, a sajátos életmód védelméről, mégiscsak a rabszolgaság védelmében robbantották ki a háborút.

A KONFÖDERÁCIÓS LOBOGÓ

A konföderáció első zászlóján két vízszintes vörös sáv fogott közre egy fehér sávot, a bal felső sarokban pedig tizenhárom csillag helyezkedett el. Bár a konföderációnak csak tizenegy tagállama volt, lakói úgy vélték, hogy tulajdonkép-

pen „a jenkik megszállása alatt álló” Kentucky és Missouri is hozzájuk tartozik. Az 1776-os függetlenséget is tizenhárom gyarmat mondta ki, ezért ragaszkodtak ehhez a számhoz. Az első csaták hevében azonban ezt a lobogót távolról könnyű volt összetéveszteni az unió zászlajával. Ezért 1863-ban áttértek a „csillagkeresztes” lobogó használatára: fehér alapon a bal felső sarokban lévő vörös négyzet két kék átlójára helyeztek el tizenhárom csillagot. Ez viszont messziről úgy tűnt, mint a kapitulációt jelző fehér lobogó, ezért a katonák gyakran levágták a fehér részt, és csak a csillagkeresztes négyzetet hagyták meg. A harcok végén, 1865 márciusában végül a fehér alapot a jobb oldalon vörös sávval egészítették ki, de ebből a zászlóból már nagyon kevés jutott el a katonákhoz.

ESÉLYEK ÉS REMÉNYEK

A háború kezdetén mindkét államszövetség került a rabszolgaság emlegetésébe. Észak a nemzeti egység helyreállításért harcolt, Jefferson Davis, a Konföderáció elnöke pedig azt hangoztatta, hogy a déliek ugyanúgy az önkormányzatért és a szabadságért fogtak fegyvert, ahogy 1776-ban az észak-amerikai gyarmatok népe. A déliek nagy része őszintén hitt abban, hogy otthonuk, családjuk, életmódjuk védelmében fogtak fegyvert a mindenbe beavatkozó, agresszív jenkik ellen. Csakhogy rabszolgaság nélkül nem lett volna megvédelmezésre szoruló déli életmód.

Délnek nem volt hadiflottája, s a kormány magánvállalkozókkal szerződött, hogy a tengeren támadjanak rá az Unió hajóira. Az efféle kalózkodást azonban gyorsan felszámolták, s a tengeren már a háború második évében az Unió lett az úr. A Konföderáció sokkal nagyobb reményeket táplált a hadseregével kapcsolatban, s áprilisban fel is fegyverzett hatvanezer önkéntest. Bár ipari kapacitása mindössze egykilencede volt az Unió kapacitásának, s az Egyesült Államok lőfegyvereinek 97%-a és nyersvasának 93%-a északon készült, a Konföderáció helyzete távorról sem volt reménytelen. Fegyvereket vásárolt Európából, fegyvergyárakat és öntödéket létesített, salétromot bányászott, a harangokból ágyúkat öntöttek, a csatatereken összegyűjtötték az ólmot, s még a déli asszonyokat is felkérték, hogy gyűjtsék az éjjeliedények tartalmát, hogy kivonhassák belőle a nitrátot. A Johnny Reb – Rebellis Jani – néven emlegetett déli katonák sok mindent nélkülöztek, ám e rendkívüli erőfeszítéseknek köszönhetően a hadianyagot csak ritkán.

Az Unió három és félszer annyi felnőtt, katonakorú fehér férfival rendelkezhetett, mint a Konföderáció, de ha levonjuk a távoli államok lakóinak, a megbízhatatlanoknak és a fontos ipari munkát végzőknek a számát, akkor Észak előnye csupán két és félszeres volt. Ez a létszámfölény pedig csak lassan érvényesült. A háború folyamán összesen mintegy 850-900 ezer déli férfi fogott fegyvert a Konföderáció védelmében, és 2 100 000 katona és tengerész harcolt az Unió oldalán. Stratégiai szempontból Dél kedvezőbb helyzetben volt. Az Uniónak ugyanis háborús célja eléréséhez jókora áldozatok árán le kellett győznie a déliek hadseregeit és meg kellett szállnia a Konföderáció hatalmas területét, amely kétszer akkora volt, mint az eredeti tizenhárom gyarmaté 1776-ban. Délnek viszont háborús célja – a függetlenség – eléréséhez elegendő volt visszavernie az északiak támadásait, s addig kitartania, amíg az Unió társadalmának elege lesz a háborús erőfeszítésekből.

Jefferson Davis és több tábornoka tisztában volt azzal, hogy el kell kerülniük a döntő, nagy csatákat, el kell nyújtaniuk a háborút, s ki kell meríteniük az ellenfelet. A déli közvélemény azonban annyira bízott a győzelemben,

hogy azt követelte, azonnal vonuljanak Washington ellen. Az első ütközetben, a Bull Run-i csatában (1861. július 21.) az északiak vereséget szenvedtek, s ezért a Konföderáció támogatói még jobban elbízta magukat. Egy déli lap már „a jenki faj bukását” hirdette. A csata egyszerre ártott és használt Délnek. Egyrészt olyan büszkeséggel töltötte el politikusait és katonáit, amely később, a vereségek idején is összetartotta őket, másrészt olyannyira megnövelte önbizalmukat, hogy nyugodtan ültek a babérjaikon, amíg Észak összeszedte magát. Az első háborús év végén a déliek elégedettek voltak: Bull Runnál a Virginiába nyomuló északi sereget győzték le, a Wilson's Creek-i csata (augusztus 10.) után pedig megszállhatták fél Missourit.

1862 áprilisára azonban Charleston és Wilmington kivételével a Konföderáció elveszítette valamennyi fontosabb óceánparti kikötővárosát. A blokádnak bezárult, százötven északi hajó cirkált állandóan a partok mentén. A déliek gyors, alacsony, szürkére festett, füst nélkül égő antracitot használó hajókkal próbálták gapatot kivinni, majd fegyvert, lőszert, lábbelit, gyógyszereket, sőt és teát behozni a karib-tengeri szigetekről. Minden hatodik

Fort Sumter ostroma, 1861

„blokádtörő” hajót elfogták, de siker esetén nagy haszonra tehettek szert. 1863-ban Charleston kereskedelmi forgalma nagyobb volt, mint a háború előtt, s a déli politikusok sokat gúnyolódtak a blokádtörés sikerességén. A lakosság már kevésbé volt elégedett, mert az infláció egyre növekedett, s a Nagy-Britanniából behozott árucikkek mennyisége 1862-re az 1860-as mennyiség 3%-ára csökkent.

1862 elején Ulysses S. Grant győzelmei következtében 12-13 000 déli katonát adta meg magát, s egész Kentucky és Tennessee nagy része az északiak kezére került. Február 22-én a Konföderáció fővárosában, Richmondban Jefferson Davis emiatt gyászruhában vette át hat évre szóló elnöki megbízatását, s beiktatási beszédében elismerte, hogy *„a sikerek és győzelmek sorozata után komoly szerencsétlenségek sújtottak bennünket”*. De hozzátette, hogy *„a végeredmény nem lehet kétséges [...] Talán a Gondviselés elrendelése, hogy szabadságunkat jobban értékeljük a magas ár miatt, amit fizetünk érte.”* A shilohi csata (1862. április 6–7.) és New Orleans elvesztése (április 25.) után azonban be kellett látni, hogy a déliek gyors győzelme lehetetlenné vált, a háború még évekig fog tartani, s egyre több áldozatot szed.

NÖVEKVŐ NEHÉZSÉGEK

A Konföderáció 1862. április 16-án vezette be a sorozást. A 18 és 35 év közötti fehér férfiakat három év szolgálatra kötelezték, az egy évre beállt önkéntesek szolgálati idejét pedig két évvel megnövelték. A főtisztviselők, bányászok, vasutasok, kórházi dolgozók, papok, gyógyszerészek, tanárok felmentést kaptak, és 1863 végéig lehetőleg helyettesítést is állítani. A hadsereget így sikerült 450 ezer főre felduzzasztani. Bevezették a rendkívüli állapotot is, ami azt jelentette, hogy a bűnösök hadbíróóság elé kerültek, a városokban betiltották az alkohol árusítását, az utazáshoz pedig útlevélre volt szükség. Sok déli felháborodott ezen, és alkotmányellenesnek nevezte az intézkedéseket.

Még nagyobb gondnak bizonyult a háború költségeinek fedezése. Az amerikaiak a világ legkevésbé megadóztatott társadalmában éltek, ráadásul a déliek feleannyi adót fizettek, mint az északiak – ha egyáltalán fizettek, mert nem volt hatékony adóbegyűjtő intézmény. A kormány előbb a vámokból

A KONFÖDERÁCIÓ LEGKIVÁLÓBB TÁBORNOKAI

ROBERT EDWARD LEE

1807–1870

A Konföderáció leghíresebb tábornoka. 1829-ben végzett a West Point Katonai Akadémián, majd különböző beosztott parancsnoki posztokat töltött be. Országos ismertségre akkor tett szert, amikor 1859 decemberében ő állította meg a csapataival John Brown betörését Harper's Ferrynél. Az Unió katonai vezetője, Winfield Scott tábornok őt szerette volna utódjává a polgárháború kitörésekor, de Lee nem kívánt szembefordulni szülőföldjével, Virgíniával, rokonaival és családjával, így a Konföderáció elnökének, Jefferson Davisnek a kinevezését fogadta el, aki katonai tanácsadóává és – 1861 végén – a konföderációs csapatok főparancsnokává tette.

Az általa és tábornoktársai által vezetett déli csapatok sikorsorozata gyakorlatilag 1862. szeptemberben a marylandi Antietamnál vívott eldöntetlen csatával ért véget. Lee 1863 közepén a konföderációs hadsereg utolsó nagyobb szabású offenzívája során megpróbált behatolni Pennsylvániába, de a július 2–4. között lezajlott gettysburgi ütközetben, részben beosztott parancsnokainak hibájából, részben az Unió hadseregének számbeli fölénye miatt, nem tudott átörést elérni, s ezt követően az 1865. április 9-i tűzszünetig gyakorlatilag mindvégig védekezésre kényszerült. A háborút követően a lexingtoni (Virginia) Washington College (a mai Washington and Lee University) elnöke lett.

THOMAS JONATHAN („STONEWALL”) JACKSON

1824–1863

A Konföderáció hadseregének Robert E. Lee mellett a legtehetségesebb és leghíresebb tábornoka. A polgárháború előtt, sok más uniós és konföderációs tiszthez és főtiszthez hasonlóan a West Point Katonai Akadémián tanult, majd részt vett az amerikai–mexikói háborúban (1846–1848). A „Stonewall” („Kőfal”) becenevet az első Bull Run-i (manassasi) csatában (1861. július 21.) kapta, amikor egy tábornoktársa így buzdította a

meghárításra kész embereit: *„Nézzék, úgy áll ott Jackson, akár egy kőfal.”* A valóságban Jackson nagyon is dinamikus parancsnok volt, aki kiváló stratégiai érzékkel támadta az uniós erőket és azok gyenge pontjait a következő közel két évben. 1863. május 2-án azonban a chancellorsville-i (Virginia) csata során az ellenséges állásokat felderíteni kívánó portyájáról visszatérve a saját emberei sebesítették haláláig; május 10-én halt meg.

próbált jövedelmet biztosítani, majd 1861 augusztusában 0,5%-os(!) birtokadókat vezetett be. Ezt csak Dél-Karolina szedte be állampolgáraitól, a többi állam kölcsönökből fizette be vagy elkobozta az északiak déli tulajdonát. Majd kölcsönjegyzéshez folyamodtak, s így tettek szert 15 millió dollárra. A kötvények azonban egyre lassabban találtak gazdára, hiszen 8%-os kamatot értek, az infláció viszont havonta 12%-os volt. Végül a Konföderáció kénytelen volt egyre több pénzt nyomtatni:

másfél milliárd dollár értékű papírpénzt bocsátottak forgalomba, azt ígérve, hogy a háború után nemesfémre lehet majd váltani. A Konföderáció kormánya fennállása alatt kiadásainak 0,2%-át sem tudta adókból fedezni. A kiadások háromnegyedét papírpénzzel, egynegyedét államkölcsönökkel biztosították. Az infláció hatására 1862-re az árak 300%-kal emelkedtek, a bérek viszont csak 55%-kal.

A blokádnak, a háborúnak és az inflációnak együttes hatása miatt a Dél kiegyensúlyozatlan agrártársadalmáé egyre nagyobb termelési problémákkal és társadalmi ellentétekkel küszködött. Sokan hangoztatták, hogy „ez a gazdag

emberek háborúja, de a szegények harca”. A déli tábornokok azonban még egy ideig képesek voltak jelentős győzelmeket aratni s reményt nyújtani a végső győzelemre. Thomas J. „Stonewall” Jackson 1862 májusában és júniusában 17 ezer katonával a Shenandoah-folyó völgyében három ellenséges hadsereget tartóztatott fel, öt csatát nyert meg, s megakadályozta a Tennessee ellen tervezett északi hadjáratot és két északi sereg egyesülését. Lee tábornok pedig ezalatt visszaverte a Richmond ellen irányuló nagyszabású támadást. A déliek örvendeztek, pedig ha ezzel a hadjáratral az északiak győzelmet aratnak, minimális rombolás árán számolták volna fel a Konföderációt, és a rabszolgaságot sem tiltották volna be (legalábbis egy ideig).

Lee tábornok ki akarta használni katonái optimista hangulatát, s megpróbálta áthelyezni az Unió területére a hadműveleteket. Benyomult Marylandbe, de az 1862. szeptember 17-i antietami csatában hadserege egyharmadát elveszítette. E vereség hatására mondott le a brit kormány a Konföderáció diplomáciai elismeréséről, Lincoln pedig kiadta 1863. január 1-jén érvénybe lépő emancipációs nyilatkozatát, amellyel a „lázadók” területein élő rabszolgákat felszabadította. Ezután engedélyezte feketékből felállított katonai egységek létrehozását is. Megvalósult Dél rémálma: a „fegyveres néger hadsereg”.

A nyilatkozatot hatalmas felháborodás fogadta Délen. Pierre Gustave T. Beauregard tábornok azt javasolta, hogy ezentúl minden elfogott északi katonát garrote-tal – vagyis megfojtással – végezzenek ki. Davis azzal fenyegetőzött, hogy az Unió elfogott tisztjeit átadják az egyes déli államoknak, ahol úgy ítélik el őket, mint a rabszolgafelkelés kirobbantóit. Végül a józan-ság felülkerekedett, s az efféle tervet nem hajtották végre, de az elfogott fekete katonák és tisztjeik közül több százat meggyilkoltak. Az északi hadseregek azonban nagy veszteségeket szenvedtek el a fredericksburgi (1862. december 13.) és chancellorsville-i csatákban (1863. május 2–4.). Sokan úgy érezték, hogy a Konföderáció ezzel ki is vívta függetlenségét, s az északi *Chicago Tribune* című lap közzétette, hogy „1863-ban mindenképpen fegyverszünetre kerül sor. A lázadókat nem lehet legyőzni jelenlegi eszközeinkkel.” Több északi városban sorozásellenes és fajgyűlölő megmozdulások törtek ki.

Konföderációs katona

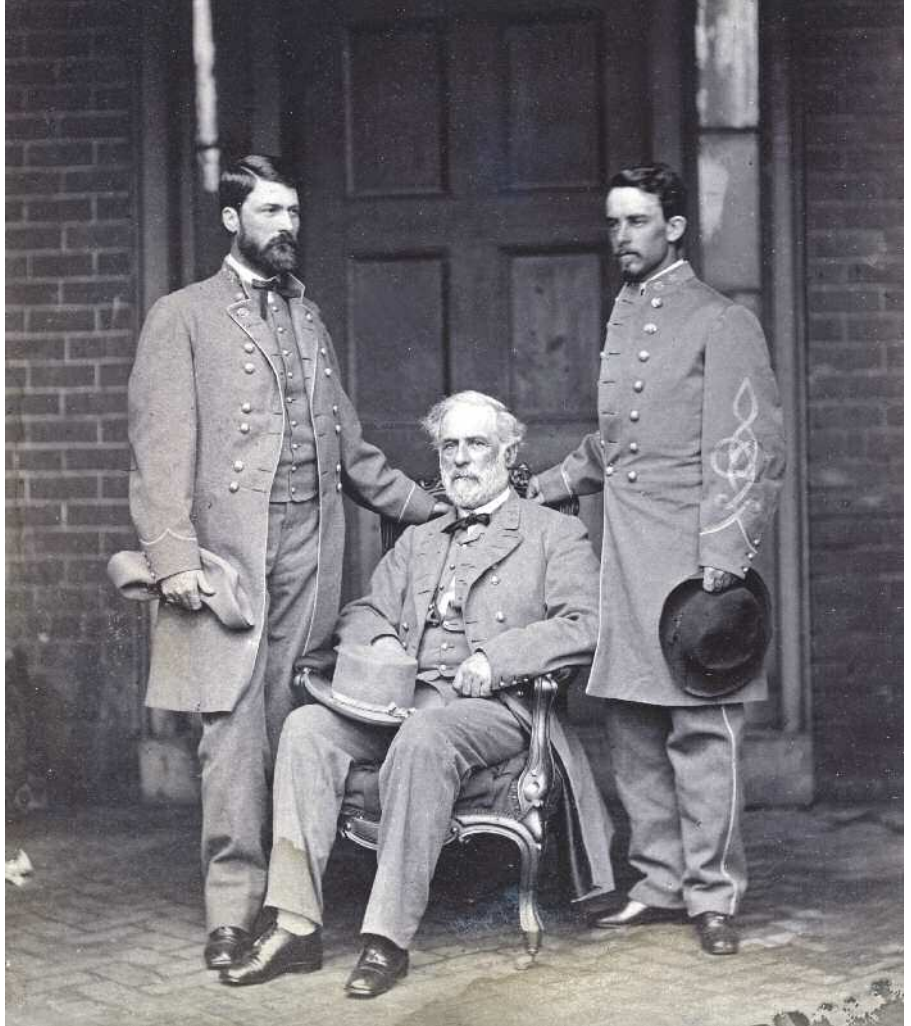

A déli lakosságot 1862-63 telén éhínség sújtotta, 1863 tavaszán progresszív jövedelemadókat vezettek be, s a termények 10%-át elkobozták a hadsereg részére. A kormány megbízottjai hamarosan mindent elvettek a déli gazdáktól, amire a hadseregnek szüksége volt, s az általuk megszabott áron, értéktelen utalvánnyal „fizettek”. A társadalom egyre jobban elidegenedett a kormánytól, az emberek azt beszélték, hogy „*ennyi kárt a jenkik sem okozhatnak*”. A városokban éhséglázadások törtek ki. Richmondban április 2-án több száz asszony vonult kenyéret követelve Virginia kormányzójának háza elé. A kirobbant fosztogatásnak a milícia fellépése vetett véget. Jefferson Davis zsebórával a kezében közölte a tömeggel, hogy öt perc múlva tüzet nyitnak rá. A déli újságok elhallgatták a történeteket, s arról írtak, milyen nagy a nélkülözés Északon. Egyes régiókban csak az mentette meg a lakosságot az éhezéstől, hogy a hatóságok szemet hunytak a „jenkikkel” folytatott tiltott kereskedés felett. Már csak abban reménykedhettek, hogy ha az 1863-as évet kihúzzák, északon megbukik a republikánus kormányzat.

1863 nyarán azonban egymást követték az Unió győzelmei. Lee vereséget szenvedett Gettysburgnál (július 1-3.), s ezzel végleg le kellett tennie arról a reményről, hogy az Unió területén folytathatja a háborút. Még a lemondását is felajánlotta, de Davis nem fogadta el. Grant bevette Vicksburgöt (július 4.), s ezzel a Mississippi mentén kettévágta a Konföderáció területét, majd a Chattanoogaogai csatában (november 23-25.) megnyitotta az utat Georgia felé.

FELPERZSELT FÖLD

1863 őszén a Konföderációban politikai választásokra került sor. A régi pártok felbomlottak, s mivel mindenki a déli egység fontosságát hangsúlyozta, új pártok nem jöttek létre. A pártfegyelem ezért nem mérsékelhette az államok széthúzását. A déli kormány annak köszönhetette támogatói szűk többségének megőrzését, hogy az északiak által megszállt államokban nem rendezhettek rendes választásokat. Ezeknek az államoknak a korábbi képviselői megőrizhették mandátumukat vagy maroknyi menekült újraszavaztatta őket. E képviselők természetesen a végsőkig vívott háború hívei voltak. Az adóemelést és a sorozás szigoritá-

A konföderációs hadak parancsnoka, Robert E. Lee tábornok segédtisztjeivel: fiával, George Washington Custis Leével és Walter H. Taylorral, 1866

sát is megszavazták, hiszen saját választóikat ez már nem sújtotta. A Konföderáció ellenőrzése alatt álló államok viszont a kormány ellenekéire szavaztak. A 106 képviselő közül 26-ról 41-re nőtt az ellenzékiek száma, s a 26 szenátor közül 12-en voltak ellenzékiek, akik bíralták a hadvezetést és panaszkodtak az infláció miatt.

1864 februárjában a déli kongresszus megszavazta, hogy az elnök erőszakkal is végrehajthassa a sorozást. Georgia törvényhozása ezt alkotmányellenesnek nevezte és béketárgyalásokat követelt – természetesen a Konföderáció függetlensége megőrzésének feltételével. Észak-Karolinából dezertáltak a legtöbben, s még egy békepárti titkos társaságot is létrehoztak. Egyesek már azt hangoztatták, hogy Jefferson Davis „zsarnoksága” az Uniónál is nagyobb veszedelem. A megszállt Arkansasban a megyék fele konvenciót hívott össze, amely új alkotmányt fogadott el, megtagadva a szecessziót és a rabszolgaságot. Hasonló fejleményekre került sor a megszállt Louisiana-ban is.

A Konföderáció vezetői abban reménykedtek, hogy az őszi elnökválasztáson Lincoln vereséget szenved. Ha az északiak egy békepárti demokratát vá-

lasztanak elnökké, aki fegyverszünetet köt és tárgyalni kezd, a Dél máris elérte háborús célját. Ezért új korhatárt jelöltek ki a hadkötelesek számára: immár a 17 és 50 év közötti férfiakat sorozták be, s a leszerelés előtt állókat további szolgálatra kötelezték.

Grant azonban makacsul nyomult előre Virginiában, William Tecumseh Sherman pedig Georgiában. A déliek azzal vádolták Lincolnt, hogy a rabszolgák felszabadítására és az Unió helyreállítására vonatkozó követeléseivel megakadályozza a béketárgyalásokat. Az elnök erre két újságíró-t küldött Richmondba, hogy közöljék a békefelteteleket: az Unióba való visszatérés és a rabszolgaság felszámolása fejében a déliek amnesztiában részesülhetnek. Jefferson Davis válasza így hangzott: „*Amnesztia, uram, a bűnözőknek jár!* [...] *Maguk felelősek e háború valamennyi szenvedéséért és bűnéért! Mi a függetlenségért harcolunk, és vagy meg-*

szerezzük, vagy elpusztulunk!
Mi fogjuk kormányozni magunkat, még akkor is, ha minden déli ültetvényt kirabolnak, és minden déli város lángban áll!

Atlanta már lángokban is állt, amikor szeptember 2-án az Unió katonái bevonultak. Ez a siker biztosította Lincoln győzelmét is az 1864-es elnökválasztáson. Grant pedig hat mérföldre megközelítette Richmondot, ahol olyan pánik tört ki, hogy minden 50 év alatti férfit – még két felháborodott minisztert is – besoroztak és a frontra irányítottak. Az északi hadvezetés úgy döntött, hogy a délieket készleteik megsemmisítésével kényszerítik megadásra, vagyis áttérnek a totális pusztítás háborújára. Philip H. Sheridan tábornok megkapta Grant parancsát: *„Változtassa olyan pusztasággá a Shenandoah-folyó völgyét, hogy a felette elszálló varjak kénytelenek legyenek élelemkészleteket vinni magukkal!”* Sheridan végrehajtotta a parancsot, kijelentve, hogy *„semmi sem marad az emberek számára, csak a két szemük, hogy megsirassák a háborút!”* Sherman hadseregei pedig átvonultak Georgián a tengerpartig, és mindent felégették.

„A LÁZADÓK ÚJRA HONFITÁRSAINK...”

A Konföderáció már a saját katonáit sem tudta táplálni – ezért az északi foglyokat őrző táborokban rettenetes állapotok uralkodtak. A hírhedt andersonville-i táborban barakkok és sátrak sem voltak, a foglyok a szabad ég alatt sínylődték. A 194 743 északi hadifogoly 15,5%-a halt meg. Igaz, északon sem volt sokkal jobb a helyzet, itt a 214 865 déli fogoly 12%-a vesztette életét.

Jefferson Davis és társai még 1865 elején sem voltak hajlandók elismerni a vereséget, pedig már naponta százával dezertáltak a katonák. Egyesek hazaszöktek, mások az ellenséghez – oda, ahol élelmet reméltek. Lincoln nagylelkű amnesztiát ígért a hadseregek feloszlata és az Unió helyreállítása fejében, a felszabadított rabszolgákért pedig 400 millió dolláros kártérítést kínált fel. Davis ezt sem fogadta el, pedig Sherman seregei már Dél-Karolinát pusztították, s porrá égették Columbia városát.

Az Amerikai Egyesült Államokat jelképező sas széttépi a déliek zászlaját

Az elkeseredett déliek a végső erőforráshoz folyamodtak: rabszolgáikhoz. Többen is felvetették, hogy ha elveszíthetik földjeiket, birtokaikat, szabadságukat, biztonságukat, büszkeségüket, életüket és rabszolgáikat – akkor az utóbbiakat igazán feláldozhatnák az előbbiek érdekében. Egyes katonatisztek kijelentették, hogy be kell sorozni a hadseregbe a rabszolgákat, és aki hű marad, nyerje el szabadságát. A politikusok azonban elleneztek a tervet – hiszen így értelmét veszti az egész háború!

Davis megtiltotta a rabszolgák felfegyverzéséről folytatott vitát. Csak azt engedélyezte volna, hogy fegyver nélküli szolgálatra mozgósítsák őket. Szabadságot azonban az erre vállalkozóknak sem ígérhettek, hiszen ezzel maguk is elismerték volna, hogy a „néger” szívesebben él szabadon, mint rabszolgasorban. A kongresszus meg sem vitatta a tervet. Sok déli inkább elveszítette a háborút, mint hogy az alsóbbrendűnek nyilvánított feketék segítségével nyerje meg. 1865. február 18-án Lee tábornok levélben közölte a Kongresszussal, hogy feltétlenül szükség van a déli feketék mozgósítására, és aki hűen szolgál, azt szabadítsák fel. A képviselők ugyan 40:37 arányban megszavazták az indítványt, a szená-

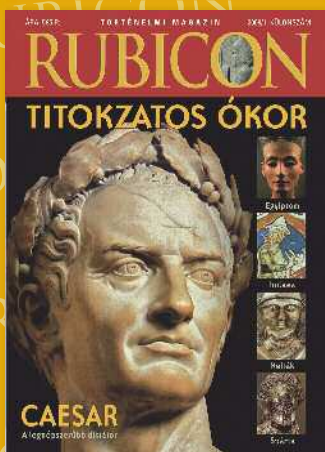
tus viszont egyetlen szavazattöbbséggel elvetette.

Lincoln ezalatt kiharcolta a XIII. alkotmánykiegészítést, amellyel végleg felszámolta a rabszolgaságot.

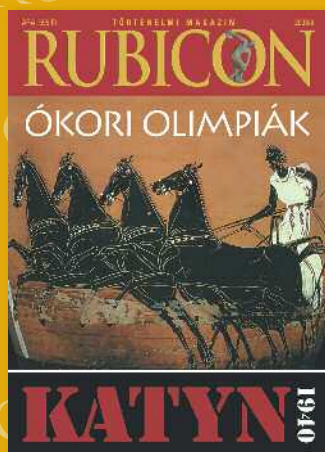
1865. április 9-én pedig Lee tábornok letette a fegyvert Grant előtt Appomattoxnál. A győztes napiparancsa így hangzott: *„A háborúnak vége. A lázadók újra honfitársaink, és a győzelem feletti öröm legjobb jele az lenne, ha tartózkodnánk minden demonstrációtól.”* A fegyverletételi szertartáson az északi tisztelgessel fogadták Lee rongyos, sebesült katonáit, akik annyira meglepődtek, hogy viszonyozták...

A polgárháborúban 260 ezer déli és 360 ezer északi katona esett el, több, mint az Egyesült Államok összes háborújában együttvéve. A győzelemnek minden bizonnyal az volt a fő oka, hogy az Unió hatékonyabban szervezte meg amúgy is jelentősebb erőforrásainak felhasználását. Ugyanakkor a Konföderációnak több alkalommal is volt esélye – ha nem is a katonai, de a politikai – győzelemre. Ha az európai nagyhatalmak elismerték volna az államszövetséget, és segítséget nyújtanak számára, vagy ha az északiak a kritikusabb pillanatokban nem bíznak tovább a republikánus Lincoln-kormányzatban, és felváltják egy békepárti, demokrata kormányzattal, amely tárgyalásokat kezdeményez, a Konföderáció fennmaradhatott volna. Az efféle fordulatokat azonban a nagy áldozatok árán kivívott katonai győzelmekkel sikerült elkerülni.

A háború végén a Dél romokban hevert. A Konföderáció dollárjának vásárlóértéke már 1864 végére névértéke 2%-a alá csökkent. Dél gazdaságának kétharmada megsemmisült, a katonakorú, fehér férfilakosság negyede elesett, az állatállomány 40%-a elpusztult. Hatalmas arányú tulajdon-újraelosztás zajlott le: 1860 és 1870 között a déli ipari és mezőgazdasági tőke 46%-kal csökkent, az északi viszont 50%-kal nőtt. 1860-ban a nemzeti vagyon 30%-a volt a déliek kezén – 1870-ben már csak 12%-a. Négy millió rabszolga szabadult fel. A déli feketék elnyerték szabadságukat, a teljes egyenjogúsításra azonban csak a 20. század polgárjogi küzdelmei következtében kerülhetett sor. A háború által felszított gyűlölködés pedig több nemzedék életét megkeserítette. Valószínűleg csak az első világháború mosta el. ♦

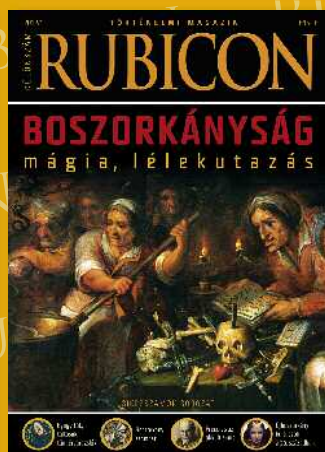
2008/1. különszám

2008/6.

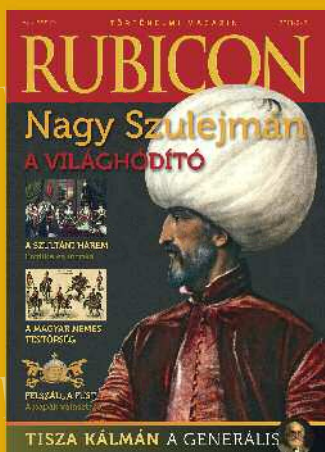

2010/7.

2012/1. különszám

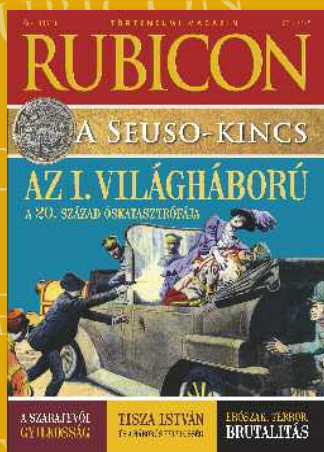
Sikerszámaink!

2013/2-3.

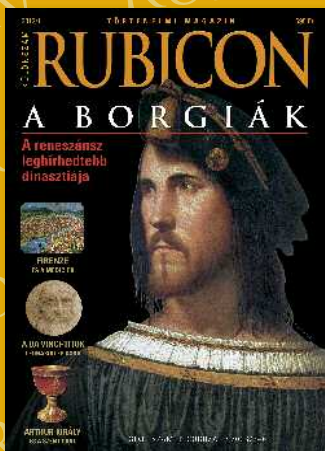
2014/10.

2014/4-5.

2016/7.

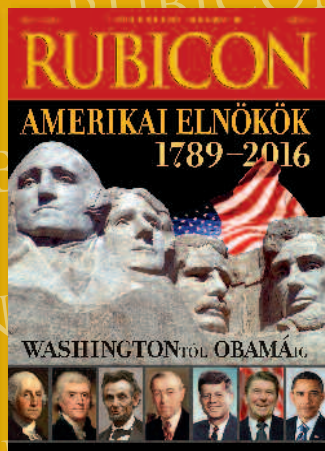
2013/1. különszám

2015/5-6.

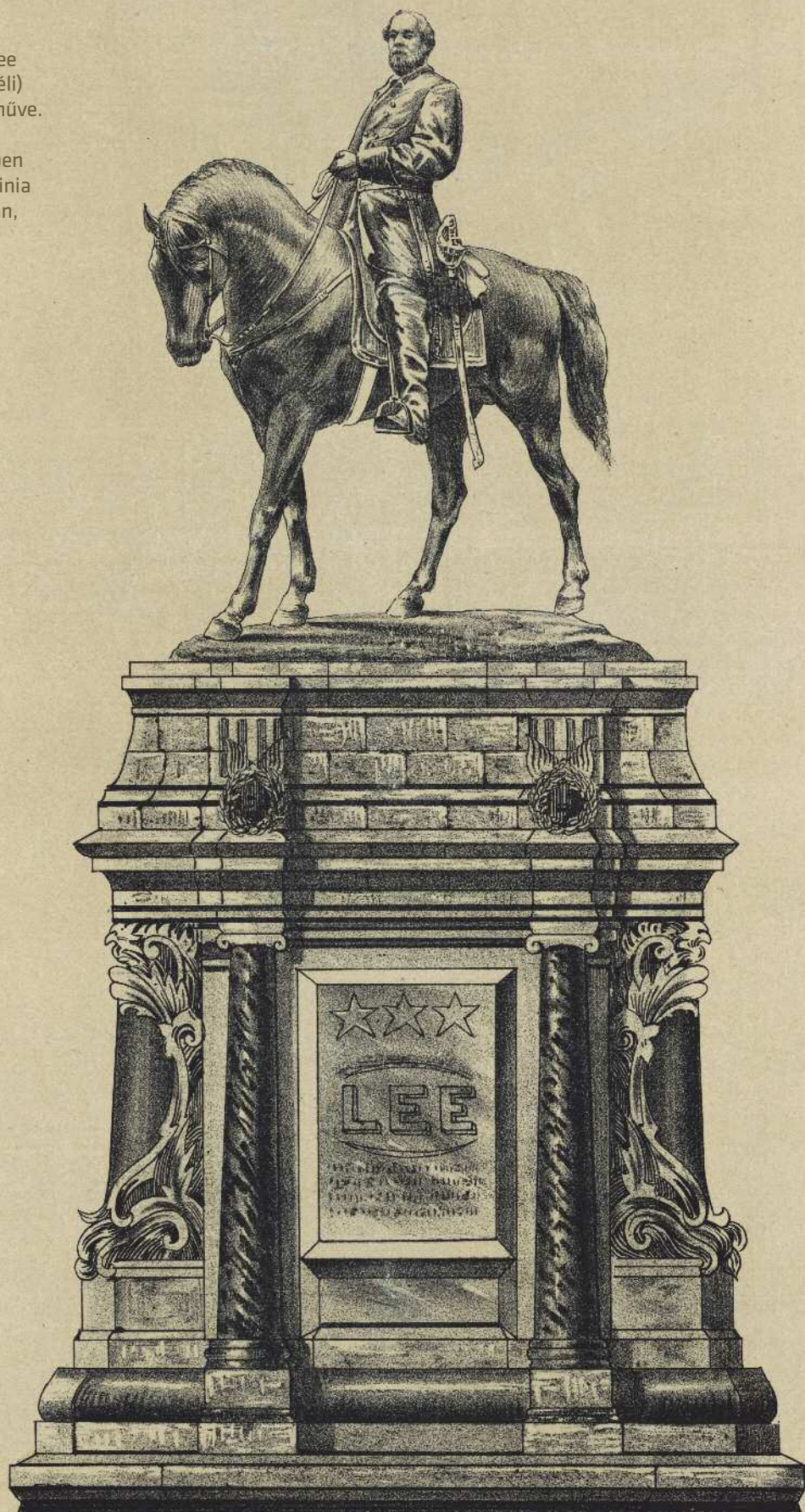

2008/9

2016/12.

Robert Edward Lee
konföderációs (déli)
tábornok emlékműve.
Antonin Mercié
alkotását 1890-ben
állították fel Virginia
állam fővárosában,
Richmondban.

RUBICON MEGRENDELÉS:

www.rubicon.hu